

Ove sendes UB dato 22.07.1988

Kan/kann ikke utlånes.

Eksamensinspektør *Wivi Langland*

KORTERE ARBEIDSTID - FRI TID TIL HVA?

Av
Per Solvang

Hovedoppgave
Forskningsgruppa for sosialpolitikk
Institutt for samfunnsvitenskap
Universitetet i Tromsø
Våren 1988

KORTERE ARBEIDSTID - FRI TID TIL HVA?

Av
Per Solvang

Hovedoppgave
Forskningsgruppa for sosialpolitikk
Institutt for samfunnsvitenskap
Universitetet i Tromsø
Våren 1988

FORORD

Amanuensis Nanna Kildal har vært faglig veileder i arbeidet med hovedoppgaven. Stud.polit Gyrid W. Langsholt og stud.polit Hans-Kristian Hernes har kommentert tidligere utkast. En stor takk til alle tre.

Tromsø 5. mai 1988

Per Solvang

INNHOOLD

Kapittel 1

<u>INNLEDNING</u>	1
1.1 TEMA OG PROBLEMSTILLING	1
1.3 AVGRENSNINGER	3
1.2 BELYSNING AV PROBLEMSTILLING	6
1.2.2 Det empiriske materialet	6
1.2.3 Tilnærming og begrepsmessig ramme	7

Kapittel 2

<u>HISTORISKE PERSPEKTIVER</u>	9
2.1 FORHISTORIEN	10
2.2 ANTIKKEN - FORAKT FOR ARBEIDET?	11
2.3 LEDIGGANG ER ROTA TIL ALT ONDT - OM ARBEIDS- SAMFUNNETS TILBLIVELSE	12
2.4 KAMP OM ARBEIDSTIDA	15
2.5 UTVIKLINGEN AV ARBEIDSTIDA I NORGE	17

Kapittel 3

<u>TEORI OG BEGREP</u>	21
3.1 ARBEID - FRI TID	21
3.2 KATEGORIER FOR TIDSNYTTE.	23
3.2.1 Personlige behov	24
3.2.2 Husholdsarbeid	24
3.2.3 Fritid	25
3.3 HUSHOLDET	26
3.4 TID SOM SOSIALT FENOMEN	29
3.4.2 Den moderne tidsforståelse	29
3.4.3 Tidspunktstruktur	31
3.5 FRAMTIDSSTUDIENS BEGRENSNING	33

Kapittel 4

MINDRE ARBEID - ET BEDRE LIV?

Om den politiske og idé-messige kamp for kortere arbeidstid	36
4.1 INNLEDNING	36
4.2 EN IDÉHISTORISK EKSKURS: PAUL LAFARGUE - DEN FØRSTE FRITIDSIDEOLOG?	37
4.3 FRITIDSIDEOLOGENE	40
4.3.2 Avsløringen av arbeidssamfunnets ideologi som undertrykkende og foreldet	42
4.3.3 Den frie tidas velsignelse	44
4.3.4 Oppsummering	46
4.3.5 Innvenendinger	46
4.4 KVINNEBEVEGELSEN	49
4.4.1 Likestilling mellom kjønnene.	49
4.4.2 Andre kvinneorganisasjoner	51
4.4.3 Avslutning	51
4.5 FAGBEVEGELSE OG ARBEIDERBEVEGELSE	52
4.5.1 Fritidsideologiske idéer og fagbevegelsen	53
4.5.2 Norsk fagbevegelse	54
4.5.3 DNAs frihetsdebatt	55
4.5.4 Avslutning	58
4.6 AVSLUTNING	58

Kapittel 5

KORTERE ARBEIDSTID OG FORVENTNINGER OM TIDSNYTTE

Funn fra Tidsnyttingsundersøkelsen 1980-81 og Eskilstuna-prosjektet	60
5.1 INNLEDNING	60
5.2 TIDSNYTTINGSUNDERSØKELSEN 1980-81	62
5.2.1 Innledning	62
5.2.2 Tid til arbeid	63
5.2.3 Tid til husholdsarbeid	64
5.2.4 Arbeidstid og omsorg for egne barn	65
5.2.5 Samvær med andre	67
5.2.6 Tid til fritid	67
5.2.7 Avslutning	70

5.3	ESKILSTUNAPROSJEKTET	71
5.3.1	Innledning	71
5.3.2	Økt arbeidstid for kvinner	73
5.3.3	Valg av lavere konsumnivå	73
5.3.4	Hva vil den frigjorte tida bli brukt til?	74
5.3.5	Oppsummering	78
5.4	AVSLUTNING	79

Kapittel 6

TIDSAKKORD - 6-TIMERSDAG I PRAKSIS

En intervjuundersøkelse blant de kommunale renovatørene i Tromsø		81
6.1	INNLEDNING	81
6.2	PRAKTISK GJENNOMFØRING	82
6.3	METODISK OPPLEGG	84
6.3.1	Kvalitativ metode	85
6.3.2	Intervjuopplegg	86
6.4	"KEM ORKA Å DRÆGE PÅ NOKKA SØPPEL I TO TIMA MEIR ENN DEM MÅ?" - OM ARBEIDET I RENOVA- SJONEN	87
6.4.1	Arbeidet i renovasjonen	87
6.4.2	Hvorfor arbeid i renovasjonen	90
6.5	OM TIDA UTENFOR JOBBEN	91
6.5.1	Sivil status og familieforhold	92
6.5.2	Husholdsarbeid	94
6.5.3	Fritid	97
6.5.4	Arbeidsdeling mellom kjønnene	101
6.5.5	Ekstra arbeid og utdanning	102
6.5.6	Oppsummering	103
6.6	TO SAMMENLIGNINGER MED EN KONTROLLGRUPPE	104
6.6.1	Deltakelse i husholdsarbeid	105
6.6.2	TV-seing	108
6.7	DRØFTING OG OPPSUMMERING	110
6.7.1	Tidspunktstruktur	110
6.7.2	Kompetanse i husholdet	112
6.7.3	Metodiske begrensninger	113
6.7.4	Avslutning	115

Kapittel 7	
<u>OPPSUMMERENDE DRØFTING OG VIDERE STUDIER</u>	117
7.1 OPPSUMMERING I TRE ARGUMENTER FRA DEN	
POLITISKE DEBATT	117
7.1.1 Nærmiljø	118
7.1.2 Småbarnsfamiliene	119
7.1.3 Kjønnsarbeidsdelinga	120
7.1.4 Konklusjon	123
7.2 AVSLUTTENDE PRESISERING OG AVGRENSNING	124
7.3 NOEN ELEMENTER TIL VIDERE FORSKNING	126
7.3.1 Teknologisk utvikling	127
7.3.2 Lønnsarbeidets verdimeslige betydning	129
7.3.3 Scenarioskriving	132
<u>LITTERATUR</u>	135
<u>VEDLEGG 1</u>	
Tabellmateriale fra Tidsnyttingsundersøkelsen 1980-81	146
<u>VEDLEGG 2</u>	
Renovatorundersøkelsen	151

Kapittel 1 INNLEDNING

1.1 TEMA OG PROBLEMSTILLING

Kortere arbeidstid har siden den industrielle tidsalderens begynnelse vært en sentral politisk målsetting for arbeiderbevegelsen. Den har sett på arbeidstidsforkortelser som et viktig middel til bedret velferd. Også i utopisk litteratur som har skissert det framtidige gode samfunn har forkortelser i arbeidstida hatt en framtrødende plass (Thomas 1964: 64, Negt 1985: 185ff).

Reduksjoner i den daglige arbeidstida framstår nå i Norge og store deler av Europa som et høyaaktuelt politisk tema med klare velferdsmessige aspekter. *Hva er det en vil bruke den tida til som en vil ha frigjort fra lønnsarbeidet? Det er spørsmålet som legger grunnlaget for min problemstilling. Mer presist kan vi formulere den slik: Hvilke konsekvenser vil en reduksjon i den daglige normalarbeidstida ha for folks bruk av tid, og for organiseringen av det daglige liv? Hvilke aktiviteter i det daglige liv er det som vil få økt omfang, og hvorfor vil eventuelt noen aktiviteter øke mer enn andre?*

Utgangspunktet er den politiske debatten om redusert arbeidstid. Den har brakt opp kortere *daglig* arbeidstid som

en aktuell reform (se f.eks. Jamholt m.fl 1982). Dette danner grunnlaget for min primære avgrensning til daglige reduksjoner. Avgrensningen er gjort på bakgrunn av hva som har vært det mest aktuelle alternativet i politisk debatt. Kravet framsettes vanligvis med grunngeving i ett eller flere av følgende fire argumenter; a) et middel til å hjelpe på arbeidsledighet, b) som et middel til økte muligheter for reell likestilling mellom kjønnene, c) som en generell velferdsøkning, og d) som et krav om befrielse fra slitet der 8 timers arbeidsdag sees på som uønsket og unødvendig. I skandinavisk debatt har ikke arbeidsløshetsargumentet vært særlig aktuelt. Det er derfor de tre andre overnevnte perspektivene som har min spesielle interesse; likestilling, generell velferd og befrielse fra slitet.

I Norge er 6-timers normalarbeidsdag blitt satt fram som politisk krav fra den radikale kvinnebevegelsen og fra store deler av fagbevegelsen. Arbeidstidas lengde er også blitt problematisert av frittstående intellektuelle som jeg grupperer inn under fellesbetegnelsen fritidsideologer (f.eks. Adler-Karlson 1979, Gorz 1981, Vennerød 1984). I problemstillingen spør jeg etter en daglig reduksjon i arbeidstida der lengden ikke er spesifisert. Grunnen til dette er et ønske om også å fange inn den debatt om forkortelser i arbeidstida som ikke nødvendigvis knyttes an til det politiske reformkravet om 6-timers arbeidsdag. Spesielt fritidsideologenes argumentasjon er her av interesse. Deres mer radikale visjoner gir et debattgrunnlag for å se viktige sammenhenger i spørsmålet om redusert arbeidstid. De framhever lønnsarbeidets politisk-ideologiske hegemoni som undertrykkende, og problematiserer det velferdspolitiske syn på arbeidet som et mål i seg selv.

Store deler av drøftingene vil allikevel i hovedsak forholde seg til et alternativ med ca. 6 timers normalarbeidsdag, hovedsakelig fordi mitt empiriske materiale i stor grad avspeiler tilnærminger til en omtrentlig 6-timersdag. Oppgavens siste del søker imidlertid å anvende noen av

fritidsideologenes idéer til å foreslå videre arbeid med temaområdet.

Det er gjort forholdsvis lite forskning på det området som problemstillingen ligger innenfor. Hvordan kortere arbeidstid virker på den enkelte i det daglige liv er imidlertid av sentral interesse for å kunne diskutere en politisk målsetting om reduksjoner i arbeidstida. En rapport utgitt av den internasjonale fagbevegelsen (ILO) formulerer behovet for forskning slik:

"... in the absence of a sufficiently clear picture of individual reactions, a large part of the social and economic movements set off by measures for reducing working time might remain unknown, and so distort understanding of future trends." (Cuvillier 1984: 45)

En del undersøkelser av konsekvenser for tidsnytte i befolkningen er blitt gjort, bl.a. noen mindre survey-undersøkelser i enkelte europeiske land (referert hos Gorz 1981: 155f, Cuvillier 1984: 53). I Sverige er det gjort en omfattende studie blant innbyggerne i en industri-kommune om 6-timersdagens mulige konsekvenser (Bäck-Matsson og Vahlne 1985, Sabel 1985). I Norge har arbeidstidsutvalget utført en survey-undersøkelse som bl.a tar opp spørsmålet om tidsbruk ved forkortelser i arbeidstida (Ellingsæter 1987). Studier av yrkesaktive som utøver en form for redusert normalarbeidstid er manglende så langt jeg kjenner til. I denne oppgaven er det på denne bakgrunnen lagt vekt på å gi et empirisk bidrag som kan bøte på denne mangelen; en studie av en gruppe arbeidstakere som praktiserer en form for redusert daglig arbeidstid i full stilling.

1.3 AVGRENSNINGER

Hovedoppgaven er avgrenset fra flere sentrale spørsmål i tilknytning til temaet konsekvenser av kortere arbeidstid.

Fire slike avgrensninger skal presiseres i dette innledningskapitlet.

Økonomi er et sentralt emne i tilknytning til oppgavens tema. Spesielt spørsmålet om de samfunnsøkonomiske kostnadene av en reduksjon i arbeidstida har stått sentralt i debatt og utredninger, men også økonomiske problemstillinger knyttet til dagliglivets organisering er blitt tatt opp (se f.eks. Ljones 1981, Cuvillier 1984, NOU 1987:9A og B).

Denne oppgaven vil i hovedsak avgrense seg fra de økonomiske aspektene ved en forkorting. Avgrensningen vil imidlertid ikke kunne være absolutt. Eksempelvis vil lønnsutviklingen ved en forkorting i normalarbeidstida være av stor betydning for bruken av den frigjorte tida. Hvis en forkorting av normalarbeidsdagen blir fulgt av en lønnsenkning er det grunn til å tro at omfattende ordninger med overtidsarbeid og ekstrajobber vil bli resultatet. Problemformuleringer av denne type vil bli berørt i avslutningskapitlet, der de empiriske delene bl.a. søkes satt inn i et bredere perspektiv.

Et viktig spørsmål i debatten om arbeidstidsreformer er hvor stor den reelle nedgangen i arbeidstida vil bli ved en forkorting av normalarbeidsdagen. En kan tenke seg at en slik reform for manges del vil føre til mer overtidsarbeid, og at flere enn i dag tar på seg ekstra-arbeid. Dermed blir reformen ikke fullt ut effektiv. Dette perspektivet er ikke gitt særlig plass i de empiriske delene av oppgaven. Drøftingene her konsentrerer seg i hovedsak om en situasjon der en forkorting i normalarbeidstida blir reell. Aspektet tas dermed ikke opp før i det siste avsnittet i oppgaven (7.3).

Folks holdninger til ulike typer forkortelser i arbeidstida har vært et sentralt emne i den politiske debatt. Det har også vært gjort en del forskning på dette området. I Norge

har arbeidstidsutvalget gjort en survey-undersøkelse som spesielt fokuserer holdninger til ulike typer arbeidstidsreformer (NOU 9A:1987, Ellingsæter 1987). I denne hovedoppgaven avgrenser jeg meg fra spørsmålet om hvilke arbeidstidsreformer som skal prioriteres foran andre. Det kan imidlertid ikke sees helt bort fra. De politiske begrunnelsene for å kreve redusert daglig arbeidstid har trolig tatt farge av at de stilles opp mot begrunnelsene for eksempelvis en lavere pensjonsalder. Visjonene om hva en forkorting i den daglige arbeidstida er godt for vil på denne måten stå i en viss sammenheng med debatten om eventuell iverksetting av andre typer forkortelser.

Arbeidstidas lengde er ikke den eneste egenskapen ved arbeidet som kan ha innvirkning på bruken av tida utenfor lønnsarbeidet. Type lønnsarbeid, f.eks om det er monotont eller ikke, vil kunne bety mye for tidsbruken i fritida. Vi kan i denne sammenheng snakke om to teorier, spilloverhypotesen og kompensasjonshypotesen. Den første går ut på at det samme forholdet en har til arbeidet vil en ha til fritida, d.v.s. at monotont og underordnet lønnsarbeid fører til en passiv og konsumerende fritid. Kompensasjonshypotesen går ut på det motsatte, at en kompenserer for eksempelvis monotont arbeid med et aktivt og intellektuelt utfordrende fritidsengasjement (Kohn og Schooler 1983, Johansen 1985) Denne type problemfelt vil oppgaven avgrense seg fra. Dens problemstilling sikter seg spesielt inn mot arbeidstidas lengde og dens betydning, og analysen vil søke å holde fast ved denne dimensjonen. En kan allikevel ikke se bort i fra at f.eks spilloverhypotesen vil kunne være et relevant drøftingsmoment i enkelte sammenhenger. Arbeidets karakter vil også kunne ha betydning for hvorvidt en i det hele tatt ønsker forkortelser i arbeidstida eller ikke.

1.2 BELYSNING AV PROBLEMSTILLING

1.2.2 Det empiriske materialet

Redusert daglig arbeidstid for alle er en tenkt og politisk villet situasjon, og ingen realitet som kan undersøkes direkte. I denne situasjonen blir det aktuelt å undersøke relevante sammenhenger i det nåtidige samfunn. For å gi hovedoppgaven en viss bredde i sin behandling av problemstillingen, vil jeg, i tillegg til eget empirisk materiale, gjøre bruk av materiale fra to tidligere undersøkelser. De studiene som har pekt seg ut som interessante er den norske Tidsnyttingsundersøkelsen 1980-81 og det svenske Eskilstuna-prosjektet (NOS B 378, Bäck-Matsson og Vahlne 1985, Sabel 1985).

Det er blitt utført to tidsnytteundersøkelser i Norge. Den siste av disse ble gjort i 1980-81. Funn fra Tidsnyttingsundersøkelsen 1980-81 (heretter TNU) er blitt publisert i serien Norges offisielle statistikk (NOS B 378). En mer analytisk framstilling er gjort i serien Statistiske analyser (Lingsom og Ellingsæter 1983). I materialet fra TNU kan en finne data som sier endel om sammenhengen mellom arbeidstid og andre aktiviteter. I tabelloppsettene i begge rapportene finner en flere "datakjøringer" som uttrykker sammenhenger mellom tid brukt til lønnsarbeid og tidsbruk i andre aktivitetskategorier. Dette tabellmaterialet er relevant for mitt tema.

I Eskilstunaprojektet forsøker en å finne ut av folks holdninger til en gjennomføring av 6 timers normalarbeidsdag. Studien er gjennomført både som intervjuundersøkelse og postenquete i en svensk kommune. Rapportene herfra er i all hovedsak en framlegging av de funn en gjorde, en slags faktasamling, og inneholder i liten grad noen analyse av materialet. I undersøkelsen fokuseres det bl.a. direkte på hvilke konsekvenser folk tror 6-timersdagen vil få for dagliglivets aktiviteter (Matsson og Vahlne 1985,

Sabel 1985). Dette materialet har en opplagt relevans for min problemstilling.

Til ytterligere belysning av problemstillingen er det av interesse å studere en gruppe arbeidstakere som praktiserer en ordning med redusert normalarbeidstid. Slike grupper finnes. Bl.a. har store grupper av statsansatte 35 timers uke på sommeren, og enkelte arbeidstakere har en form for tidsakkord; de går hjem når jobben er gjort. Eksempler på slike er postbud og renovatører.

Til mitt formål har jeg valgt å gjøre en studie av en slik gruppe som har nedsatt daglig arbeidstid med full lønn. Innen rimelig geografisk nærhet var det én gruppe som etter mine sonderinger pekte seg ut; de kommunale renovasjonsarbeiderne i Tromsø. Den formelle kilde her er en rapport om innsamling og transport av avfall i Troms fylke utarbeidet av Ingeniørfirmaet Grøner. Ifølge denne rapporten har renovasjonsarbeiderne i Tromsø 6 timer daglig effektiv arbeidstid (Grøner 1984: 17). Grunnen til den korte arbeidstida er et akkordsystem som regulerer den daglige arbeidstidas lengde. Denne arbeidstidsordninga hadde renovatørene i Tromsø fortsatt høsten 1986 da jeg tok kontakt med dem og gjennomførte en intervjuundersøkelse.

Renovatørene er i liten grad representative for hele den yrkesaktive befolkningen i og med at de bare er menn, og at de som lot seg intervjuer alle er under 50 år gamle. Allikevel er de såpass interessante og enestående med sin 30-timersuke at de er av interesse som forskningsobjekt. Så lenge en er bevisst på deres snevre representativitet og er forsiktig med konkluderingen, er deres opplevelse av 6-timersdagen en fruktbar belysning av denne oppgavens tema.

1.2.3 Tilnærming og begrepsmessig ramme

Den overordnede struktur i oppgaven består i først å klargjøre og drøfte begrepsbruk og teoretiske perspektiver

(kapittel 3). Sentralt her er tidsnytteperspektivet som teoretisk grunnlag. Dette tematiseres ved en klargjøring av arbeid og ikke-arbeid, samt en drøfting av tidsnyttestudienes kategorisering av ikke-arbeidet. Videre drøftes husholdet som forståelsesramme for bruk av økt fritid, den sosiale tidsstrukturen, og framtidsstudiens teoretiske fundament. Kapittel 4 fokuserer den politiske og ideologiske debatt, og tar bl.a. opp reformidéene til kvinnebevegelsen og arbeiderbevegelsen. Disse er tildels formulert i en hypotetisk form; eksempelvis antas det at kortere arbeidstid vil fremme likestilling mellom kjønnene, og vil også kunne føre til et styrket nærmiljø. Disse "hypotesene" anvendes sammen med de teoretiske innsiktene i perspektivene på, og i drøftingen av, det empiriske materialet (kapittel 5 og 6). Dette oppsummeres i en avsluttende drøfting i kapittel 7 (avsnitt 7.1).

I avslutningskapitlets siste del (avsnitt 7.3) fokuseres det på aktuelle idéer og perspektiver som ikke i særlag grad er brukt i oppgaven. Disse søkes anvendt som en del av grunnlaget til å peke på hvilke retninger videre studier må ta. Den historiske delen (kapittel 2) bidrar til studiens generelle forståelsesramme.

Historien om arbeidstida er i stor utstrekning en historie om den industrielle tidsalder og om klassekamp. Begrunnelsene for å kreve kortere arbeidstid har imidlertid endret seg betydelig fra 1800-tallet gjennom mellomkrigstida og fram til i dag.

Kapittel 2

HISTORISKE PERSPEKTIVER

Dette kapitlet søker å gi hovedoppgaven noen momenter til en historisk forståelsesramme. Den første delen antyder noe av grunnlaget til forståelsen av lønnsarbeidet i det moderne samfunnet, både som slit og som kilde til selvrealisering (avsnitt 2.1-2.3). Dermed tematiseres også noe av grunnlaget for synet på fritida. De siste avsnittene tar opp noen sentrale poeng fra kampen for kortere arbeidstid, fra og med industrisamfunnets framvekst i England og framover til dagens Norge.

Begrepet om arbeid og dermed skillet mellom arbeid og fritid er relativt nytt, det kan dateres til 1700-tallets radikale filosofi (Helldén 1979: 8). I de primitive kulturene, i antikken og i middelalderen finnes det kun skiller mellom aktivitetene selv, og i liten grad generelle kategorier som arbeid og fritid. Det vi i dag betegner som arbeid og fritid var i stor grad sammenvevd, og ble forstått uten bruk av denne type generalisering og abstrahering (Thomas 1964: 51ff, Helldén 1979: 8ff).

På denne bakgrunnen er det vanskelig å avklare forholdet mellom arbeid og fritid i de førindustrielle kulturene. En del momenter har allikevel den historiske forskning søkt å få fram, på tross av de grunnleggende kategoriforskjellene.

Spesielt har en søkt å avklare omfang av og holdninger til aktiviteter som kommer nært opp til hva vi forstår med arbeid og fritid.

2.1 FORHISTORIEN

Menneskets tidligste historie vitner om at de eldste samfunnene ikke kan sies å være preget av knapphet på goder som sikret en materiell velstand. De primitive jeger- og samlerkulturene er blitt regnet som en svært stabil tilpasning, og antas å kunne sees på som opphavet til bl.a. den bibelske paradismyten (Børresen 1985: 17). Både sosialantropologiske og arkeologiske studier har pekt på at slike kulturer brukte et svært lite tidsrom av døgnet til å skaffe seg det nødvendige matforråd, spesielt hvis en bruker den nåtidige normalarbeidsdagen som sammenligningsgrunnlag. Tid brukt til innsamling av mat varierte sterkt fra dag til dag, men det er grunnlag for å anta at gjennomsnittet ofte var så lavt som 2-4 timer daglig (Sahlins 1974: 14ff). En mulig konklusjon ut i fra dette forholdet er en utvikling over tid henimot en stadig økende "arbeidsbyrde" for mennesket:

"The amount of work (per capita) increases with the evolution of culture, and the amount of leisure decreases." (ibid: 35)

Bjørn Vassnes presenterer på bakgrunn av Sahlins og andre samsvarende kilder en hypotese om at jeger- og samlerkulturenes tilpasning sier noe om menneskets "natur". Menneskets forhistorie regnes flere millioner år tilbake, og vi har drevet jordbruk kun i de siste 10 000 år. Jeger- og samlersfolkene har da en livsform som ligger nær opp til den mennesket har hatt i "minst 99% av sin tid som egen art" (Vassnes 1985: 148). På denne bakgrunnen antyder Vassnes at en avklaring av menneskets egentlige natur må søkes i tilpasningene hos jeger- og samlerkulturene (ibid). Og denne

tilpasningen innebærer en "arbeidsdag" som er rundt halvparten av vår nåtidige.

2.2 ANTIKKEN - FORAKT FOR ARBEIDET?

Den tradisjonelle oppfatning har vært at antikkens grekere så ned på arbeidet og foraktet det. Flere av de sentrale antikke filosofene la vekt på at det nødvendige produktive arbeidet hadde en sekundær stilling, men presiserte det som en nødvendig virksomhet. Fritidas intellektuelt utviklende aktiviteter var det overordnede mål, arbeidet var kun et middel. Aristoteles sier det slik: "Fritid er mer ønskelig en den tid som ikke er fri, og den er dens mål."¹ Arbeidet er nyttig i den grad det sikrer mulighetene for å hengi seg til fritida. Adspredelser og rekreasjon, som lek og musikk, er adskilt fra fritida, og ikke mål i seg selv. De er bare midler til å kunne arbeide godt, og derigjennom midler til egentlig fritid.

I en viss grad var nok forakten for det produktive arbeidet tilfelle, men hvor utbredt misbilligelsen av denne type arbeide var, står det strid om. Platon og Aristoteles har vært viktige kilder til forståelsen av den greske kulturen som arbeidssky, men de tilhørte overklassen i den greske bystaten. Overklassen har tradisjonelt sett ned på det manuelle og fysiske arbeidet, og har hatt et privilegert økonomisk grunnlag til å gjøre det. Det var mulig kun for

¹. Sitatet er hentet fra Stigen (1973). Ifølge ham opererer Aristoteles med fire kategorier av aktiviteter; arbeid, rekreasjon, fritid samt hvile og søvn. Hvordan disse forholder seg til vår nåtidige begrepsfortåelse er ikke i særlig grad problematisert hos Stigen. Det antydes kun at arbeidet er knyttet til økonomisk og produktiv virksomhet, rekreasjon til avslapping, lek osv., og fritida er høyverdige aktiviteter som intellektuelt samvær og teoretisk betraktning (ibid: 38ff).

de frie borgere å ha en livsform som kunne inkludere en slik målsetting. Bystaten var et slavesamfunn der noen grupper slet hardt for å overleve, mens andre i stor grad kunne hengi seg til fritidslignende aktiviteter. De fattige borgere måtte slite for seg selv, kvinnene tok seg av hjem og barn og slavene utførte det produktive arbeidet som muliggjorde herskerklassens liv med fritida som mål (Hellden 1979: 96, Kelly 1982: 44ff).

Det intellektuelle samvær mellom mennesker og et liv i teoretisk betraktning er den rikeste form for tilværelse for Aristoteles (Stigen 1973: 38ff). Han advarte politikerne i sin samtid mot å forveksle et middel, økonomisk trivsel, med målet, menneskelig trivsel. Advarslene fikk imidlertid ikke gjennomslag i den historiske utvikling.

2.3 LEDIGGANG ER ROTA TIL ALT ONDT - OM ARBEIDSSAMFUNNETS TILBLIVELSE

Gjennom antikken kan vi si det produktive arbeidet i en viss forstand er konstituert som noe vi helst vil unngå, som slit og strev. Vårt nåtidige samfunn har derimot et klart tvetydig forhold til arbeidet. Det forstås både som utbytting og slit for det daglige brød, og på den andre siden som et historisk middel til frigjøring og til å virkeliggjør seg selv (Fløgstad 1988: 12).

I det moderne industrisamfunnet er det å ikke delta i lønnsarbeid oftest en svært ublid skjebne for den enkelte, og manglende vilje til å arbeide, dovenskap, blir utsatt for sterk moralsk fordømming. Undersøkelser viser at folk i stor grad gjerne vil arbeide (se f.eks Gorz 1981: 154, Mattson og Vahlne 1985: 46ff, avsnitt 6.4.2). Det gir anledning til å utfolde skape- og virketrang, og er en viktig mulighet til sosial kontakt (Husen 1984: 7ff). Denne oppvurderingen av arbeidet har klare historiske røtter. Det

er blitt pekt på to forhold som er viktige for utviklingen av det moderne syn på arbeidet; den protestantiske etikk og opplysningsfilosofien.

Til forklaring av det moderne synet på arbeid henvises det ofte til framveksten av den protestantiske etikk, og da spesielt med referanse til Max Webers avhandling om den protestantiske etikk og kapitalismens ånd (Weber 1973). Protestantismen framholdt et asketisk og pietistisk menneskeideal. De verdslige gjøremål ble gitt en sakral betydning. Sentralt i denne sammenheng står calvinismen og predestinasjonslæren. Ens skjebne var her forutbestemt av Gud, og frelsen et under. Arbeidssomheten og ens forøkelse av rikdom var et tegn på at en hørte til de utvalgte. Avslapning og nytelse var av det onde, kun produktiv virksomhet tjente til forøkelse av Guds ære. Arbeidet var et kall fra Gud, en verdslig askese, og den arbeidssomme var den som ville bli belønnet.

"Men arbeidet er desuden og fremfor alt et af Gud foreskrevet *mål i sig selv* her i livet. Den paulinske sætning: "Den der ikke vil arbejde, skal heller ikke have føden!" gælder betingelsesløst og for enhver. Ulyst til arbeidet er et symptom på, at nådestanden ikke foreligger." (Weber 1973: 98)

Den protestantiske arbeidsetikken oppsto opprinnelig hos middelklassen. Den spredde seg etterhvert til de lavere sosiale klasser, og gav også dem moralsk påbud om nøysomhet og flid. Denne religiøst funderte arbeidsnormen var til stor nytte for eiendomsbesitterne. Den protestantiske arbeideren kunne med sin flid disiplineres til maskinens rytme, og forbli der. (Keane og Owens 1986: 15)

Den protestantiske arbeidsetikken var en sentral drivkraft i framveksten av kapitalismen. Hele det moderne økonomiske system er fundert på dette arbeidssynet. Weber formulerer presist systemets tvang: "Puritaneren ville være kaldsmenneske - vi er *nødt* til at være det" (Weber 1973: 112).

Hos Arne Helldén finner vi en kritikk av synet på arbeids-
etoset som forårsaket av den protestantiske etikk.

"Den religiösa arbetsetikken kan bara vara extern ("plikt", "kallelse", "offer"). Så snart det blir tal om en för människan intern arbetsetik, t ex arbete som njutning, arbetslust, skaparlust, arbete som livsvärde eller civilisationsvärde, er arbetet knappast av religiöst interesse." (Helldén 1979: 23)

Internaliseringen av arbeidet som mål i seg selv er ifølge Helldén nært knyttet til opplysningsfilosofien. På 1700-tallet brer det seg et syn på mennesket som autonomt i forhold til naturen. Mennesket blir selv en skaper, og arbeideren blir dets idealtipe. Industrien og teknikken har avfødt en sikker forståelse av arbeidet som noe høyverdig, i motsetning til antikkens dunkle forakt.

Det sentrale opplysningsfilosofiske navn er Diderot og hans Encyklopedi. Her blir det kontemplative ideal angrepet med stor kraft, og teknologien og arbeidet framholdt som den nye tids ideal. Antikken satte i mange henseende arbeidet utenfor kulturen, opplysningsfilosofien har satt det inn som selve sivilisasjonens drivkraft (ibid).

Begge de to perspektivene som her er påpekt bidrar til å etablere den moderne forståelse av lønnsarbeidet gjennom å gjøre de aktiviteter det omfatter opphøyde og etterstrebellesverdige. Historikeren E. P. Thompson påpeker til dels begge perspektivene når han forsøker å gi svar på hvorfor vi i det moderne samfunn til og med har fritidsproblemer:

"Puritanism, in its marriage of convenience with industrial capitalism, was the agent which converted men to new valuations of time; which taught children even in their infancy to improve each shining our; and which saturated men's minds with the equation, time is money" (Thompson 1967: 95)

Thompson peker her også på et tredje viktig aspekt ved vår moderne forståelse av lønnsarbeidet. Det er gjenstad for kjøp og salg i form av arbeidstid ("time is money"). Den omsettelige lønnsarbeidstida fører med seg en innarbeiding

av en kvantitativ tidsforståelse. Denne blir et overordnet mønster i det moderne samfunnet, og sentral for utviklingen av den industrielle kapitalismen, og dermed viktig for den moderne forståelse av arbeidstid og fritid. Den kvantitative klokketida har vist seg som et velegnet redskap til disiplinering og kontroll av arbeidskrafta, spesielt i industrien. (Thompson 1967, Lundmark 1986, avsnitt 3.4)

De idé-messige omveltningene på 16- og 1700-tallet har lagt grunnen for arbeidets dominerende posisjon i det moderne samfunn. En bevissthet om dette grunnlaget er en forutsetning for innsikt i arbeidets stilling, og dets forhold til den frie tids virksomhet i det moderne samfunn. I oppgavens avsluttende del tar jeg nærmere opp en del andre nåtidige uttrykk for lønnsarbeidets verdimessige stilling, og dennes betydning for problemstillingen (avsnitt 7.3.2).

2.4 KAMP OM ARBEIDSTIDA

På 1700-tallet var arbeidstidsforholdene for arbeidere forholdsvis akseptable sett med våre øyne. Det var ikke uvanlig å jobbe kun 4 dager i uka hvis en klarte seg materielt på den lønna en hadde (Marx 1890: 119ff). Arbeidstida kunne imidlertid variere betraktelig mellom yrkesklasse og stand. Håndverkerne i byene hadde ordninger med kort arbeidstid, mens forholdene for eksempelvis gårdsarbeidere var langt hardere (Keith 1964).

I England pågikk en debatt mellom økonomer om hvorvidt den korte arbeidstida var bra for landet eller ikke. Motstanderne viste til andre steder i Europa der en var begynt å utvide arbeidsuka til 6 dager. For de som ville øke arbeidstida var det også et poeng at arbeiderne brukte fritida si på en, etter deres oppfatning, lite aktverdig måte. (Marx 1983: 121f, Thompson 1967: 84, 90)

"At menneskene generelt har en naturlig hang til bekvemmelighet og lathet, dette har vi fått fatale vitnesbyrd om gjennom oppførselen til vår industri-pøbel, som i gjennomsnitt ikke arbeider mer enn 4 dager i uka."¹

Det er når industrialiseringen skyter fart på begynnelsen av 1800-tallet at arbeidstida virkelig øker i omfang. Industriereierne presser etterhvert det maksimale ut av både menn, kvinner og barn for å nå sitt overordnede mål: Å få størst mulig merverdi ut av produksjonen. I 1833 er normalarbeidsdagen i engelsk industri ca 15 timer med noen få halvtimers matpauser. Barn og unge utnyttet med opptil 12 timers arbeidsdag (Marx 1983: 125f).

Industriens hunger etter å utnytte arbeiderne er nærmest umettelig. Eierne sloss hardt mot ethvert forsøk på å begrense arbeidstida ved lov. Etterhvert som fagorganiseringen styrkes, blir arbeidernes krav sterkere, og på 1850-tallet vedtas fabrikklover som begrenser kvinner og barns arbeidstid (ibid: 144ff). En har nå nådd toppen av utbytting gjennom arbeidstidas ekstreme lengde. Etterhvert som arbeiderbevegelsen styrkes utover i hundreåret blir arbeidstida forkortet i hele Europa.

Mot slutten av 1800-tallet vinner 10-timersdagen gjennom. I Tyskland fikk en de såkalte 10-timerslovene som fikk betydning som normgivere for andre deler av Europa (Negt 1984: 25ff). Karl Marx tilla dem stor vekt. Han mente de representerte et gjennomslag for arbeiderklassens politiske økonomi. Kapitalens trang til profitt måtte vike for prinsippet om en styring av produksjonen med henblikk på arbeidernes velferd (Marx referert ibid).

8-timers arbeidsdag var allerede på dagsorden i arbeiderbevegelsen i 1860-årene. Så tidlig som i 1894 hadde en i

¹ Fra skriftet "An essay on trade and commerce", utgitt i London i 1770 av en anonym forfatter. Sitert hos Marx i Kapitalen (Marx 1983: 121).

Berlin i industrien arbeidstidsordninger på under ti timer. 8-timersdagen ble imidlertid først i mellomkrigstida noen realitet for den store masse av arbeidere.

2.5 UTVIKLINGEN AV ARBEIDSTIDA I NORGE

I siste del av 1800-tallet fant en det også i Norge vanlig med 12-14 timers arbeidsdag. Det var fagbevegelsen som var den avgjørende pådriver i bestrebelsene mot kortere normalarbeidstid. Gruvearbeiderne fikk allerede på 1890-tallet kjempet til seg 8-timers arbeidsdag. I andre deler av yrkeslivet gikk utviklingen saktere. Først i 1915 ble det vedtatt en lov om 10-timers arbeidsdag og 54-timers arbeidsuke. Da hadde imidlertid halvparten av arbeiderne allerede oppnådd denne reformen (Scanche 1982: 24)

8-timersdagen fikk arbeiderbevegelsen gjennomslag for under høykonjunkturen etter første verdenskrig. Den russiske revolusjon skapte begeistring og handlekraft, og streikevåpenet var flittig i bruk. Store grupper av arbeidere hadde allerede 8-timers dag da Stortinget vedtok loven om 48-timers uke i 1920 (NOU 1980:52: 18, Schanche 1982: 25).

Arbeiderbevegelsen hadde klare idéer om hva forkortinger i arbeidstida kunne bety. Utdannelse og skolering stod sentralt. Studie- og utdanningsarbeid var viktig for arbeiderbevegelsen, og en så det som en sentral oppgave å forøke arbeidernes muligheter til utdanning. Deltakelsen i studiearbeid fikk da også et kraftig oppsving ved gjennomføringen av 8-timersdagen på begynnelsen av 20-tallet (Schanche 1982: 26).

Arbeidernes generelle sosiale og kulturelle utvikling var også et viktig moment i kampen. "Jern og Metallarbeideren" skrev rundt århundreskiftet:

"Halvtime etter halvtime kan vi fravriste verkstedet til fordel for vår fritid som vi skal bruke til selvutvikling i kulturens tjeneste." (sitert ibid: 20)

Deltakelsen i det politiske og sosiale liv var også viktig i agitasjonen for reduksjoner i arbeidstida.

Arbeidsløshetsproblemet på 20 og 30-tallet var grunnlag for forslag om ytterligere forkortinger i arbeidstida til 6-timers arbeidsdag. Ideén var å dele det arbeidet som var på flest mulig. Sentrale arbeiderpartipolitikere som Tranmæl og Gerhardsen var aktive for å få denne saka opp på dagsordnen. Begrunnelsen var den sosiale og økonomiske nød som rammet de arbeidsløse, og å få innlemmet flest mulig i arbeiderbevegelsen for å gjøre den sterkere (Bjørgum 1983).

Her ser vi et interessant skifte i argumentasjonen for reduksjoner i arbeidstida. I og med kravet om 6-timersdagen så er det nå arbeidet selv som er målet. Flest mulig arbeidsføre menn skal få ta del i lønnsarbeidet slik at "arbeiderkalssen tilføres ny makt og ny offensiv ånd" (Tranmæl sitert hos Bjørgum 1983). Arbeiderklassen klargjør at det er gjennom yrkesaktiviteten at arbeiderne har sin samfunnsformende kraft og sitt grunnlag for sosial trygghet. Derfor er det så viktig å hindre arbeidsløshet og gjøre den til et kollektivt ansvar.

Å være uten arbeid i tida før den annen verdenskrig var forbundet med materiell og sosial nød fordi det fantes få sosiale støtteordninger som kunne livnære arbeidsløse. Den sikreste politiske strategi i denne situasjonen var å kreve full sysselsetting. I oppbyggingsfasen etter krigen var dette også en selvsagt politikk under arbeiderpartiets regi. En hadde et opplagt behov for mye arbeidskraft i gjenreisningsarbeidet. Den fulle sysselsettingen som det sentrale middel til å oppnå velstand er på denne måten

blitt grundig befestet også i det norske samfunn. En kan snakke om en helt bemerkelsesverdig enighet om denne målsettinga (Pax leksikon 1978a: 151). Landet skal bygges, og i denne fasen stilles det ikke i særlig grad spørsmålstegn ved 8-timersdagen lenger. Økning i materiell velstand og sosial trygghet prioriteres av styresmaktene, og politikken får stor velgertilslutning. I tida etter 1945 har arbeidstidsreformene vært preget av forholdsvis små skritt. Arbeidsuka er forkortet fra 48 timer til 37,5 timer i uka. I tillegg er knappe to uker ekstra ferie kommet til, slik at en i dag har lovfestet 4 ukers ferie (NOU 1980:52: 18f).

På 70 år, fra 1850 til 1920 ble arbeidstida nesten halvert, fra 85-timers uke til ca 45-timers uke. På de siste 60 åra har det kun vært mindre forkortelser i arbeidstida, som bortfallet av fast lørdagsarbeid og noe lengre ferie, slik at arbeidsuka normalt er på ca 40 timer i Norge og det meste av Europa i dag.

Daglige reduksjoner i arbeidstida har i etterkrigstida forholdsvis lav prioritet i fagbevegelsen. Dette begrunnes bl.a. med at den er en svært mannsdominert organisasjon, og arbeidet for å bedre velferden blant lønnsarbeidere bærer preg av dette. Den tradisjonelle mannsrolla har i stor grad vært idealtypen på en arbeider for fagbevegelsens ledere (Førde 1982).

Utbredelsen av deltidsarbeid, spesielt blant kvinner, er et viktig aspekt ved utviklingen av arbeidstidsmønstret i de to siste ti-år. Fordi kvinnene har hatt hovedansvaret i husholdet har det blitt en vanlig tilpasning å arbeide deltid. Deltidsarbeidet er samtidig til en viss grad kvinnenes inntreden i arbeidslivet i etterkrigstida. Kjønnsarbeidsdelinga blir også et viktig moment i den politiske kamp for en kortere normalarbeidsdag som starter i 70-årene.

Selve normalarbeidsdagen har ikke vært særlig endret på siden 1919 (NOU 1980:52: 18). En kan derfor konkludere med at det har vært en stagnasjon i reformene av arbeidstida. Det er først i de siste ti år at vi har fått en voksende politisk aktivitet for en ny omfattende reform, 6-timersdagen. Her er det kvinnebevegelsen som har gått i spissen, og med en viss gjennomslagskraft hos en motstrebende fagbevegelse. Med utgangspunkt i deler av den såkalte 68-generasjonen har det også meldt seg sterke talsmenn for en omveltning i samfunnets syn på arbeidet som en verdi i seg selv. Med bakgrunn i anti-autoritær ideologi og kritisk syn på målsettingen om økonomisk vekst har de problematisert både arbeidets egenverdi og den fulle sysselsetting som overordnet mål. Fritidsideologer har vært brukt som samlebetegnelse på denne gruppen av samfunnskritikere (Kildal 1986).

De politiske begrunnelsene for de nyere kravene om kortere arbeidstid blir drøftet i oppgavens fjerde kapittel. Det sentrale spørsmålet blir der hvilke aktiviteter den frigjorte tida tenkes nyttet til, og hvilket grunnlag prioriteringene har. De viktigste politiske aktørene er som antydnet ovenfor fagbevegelse/arbeiderbevegelse, den radikale kvinnebevegelsen og fritidsideologene.

Kapittel 3

TEORI OG BEGREP

En undersøkelse av konsekvensene til en arbeidstidsforkortelse må ha et avklart forhold til virksomhetskategoriene arbeid og fritid, og den må definere en teoretisk ramme som spørsmålet skal forstås på bakgrunn av. Denne målsettingen søker dette tredje kapitlet å oppfylle. De perspektiver og den begrepsfesting som gjøres i dette kapitlet vil bli holdt fast ved videre gjennom oppgaven.

3.1 ARBEID - FRI TID

Allerede ved bruken av begrepet lønnsarbeid i formuleringen av problemstillingen antydes en forståelse av arbeidsbegrepet som splittet. I vårt samfunn snakker vi om arbeid både innenfor yrkeslivet, og utenfor, som f.eks. husarbeid. Yrkesaktivitet forstås vanligvis entydig som arbeid, men hvor langt vår kulturs arbeidsbegrep rekker utenfor lønnsarbeidet er mer uklart.

Cato Wadel griper fatt i denne tvetydigheten og argumenterer for at det tradisjonelle arbeidsbegrepet som har sitt utgangspunkt i yrkesarbeidet tilslører viktigheten av de aktiviteter som utføres utenfor rammen av det lønnede

arbeid (Wadel 1984). Han gjør en grundig diskusjon av lønnsarbeidet som en problematisk prototype på arbeid, og konkluderer med en svært vid definisjon. Wadel mener vi bør utvide vårt nåværende arbeidsbegrep til å omfatte "de aktiviteter som kan påvises å være nødvendige for vedlikehold av allment verdsatte relasjoner og institusjoner" (ibid: 25).

Denne definisjonen er for omfattende og upresis for denne oppgavens formål. I debatten om reduksjoner i arbeidstida er avgrensningen av det betalte arbeidet som én virksomhetsform sentral. De politiske aktørene arbeider for en reduksjon i normalarbeidstida for betalt arbeid. Kravet om 6-timers arbeidsdag har som formål å øke rommet for ikke-betalt arbeid. Et slikt krav gjelder primært for yrkesaktive som har en definert lengde på arbeidstida, og hvis arbeidskraft er gjenstand for kjøp og salg. Også Wadel påpeker at når det snakkes om arbeidstid så menes det vanligvis tid brukt til betalt arbeid (ibid: 53). Dette arbeidet kan vi betegne som lønnsarbeid, og de ansatte i slikt arbeid som lønnsarbeidere. De vil vanligvis få en umiddelbar og avtaleregulert effekt av en forkortet normalarbeidsdag.

Vi må kunne anta at størsteparten av de yrkesaktive har en definert arbeidstid, selv om vi ikke baserer oss på noe konkret tallmateriale. Også for de gruppene av yrkesaktive som ikke har spesifisert arbeidstid vil lønnsarbeiderenes normalarbeidsdag være viktig. Den uttrykker en slags standard for arbeidsdagens lengde, og har dermed en betydelig normgivende effekt.

I likhet med den politiske debatt avgrenser tidsnyttestudiene lønnsarbeid som én virksomhetskategori. På bakgrunn av perspektiverne i den politiske debatt og i tidsnyttestudiene vil oppgaven i de empiriske delene hovedsakelig holde seg til et splittet arbeidsbegrep, inndelt i lønnsarbeid og husholdsarbeid.

Oppgaven vil på denne bakgrunn konsentrere seg om forkortelse av lønnsarbeidernes arbeidstid (ut i fra definisjonen ovenfor). Analysen vil imidlertid også være bevisst på at deres normalarbeidsdag er normgivende for en stor del av de yrkesaktive uten definert arbeidstid.

Lønnsarbeid vil altså bli holdt adskilt som en egen aktivitetskategori. Sfæren for ikke-lønnsarbeid vil bli benevnt som fri tid. Dermed får vi et første kategori-nivå som er todelt: lønnsarbeid og fri tid. Lønnsarbeid sees da på som én type virksomhet, og aktivitetene utenfor som en annen.

Å bruke betegnelsen fri tid i denne sammenhengen er ikke helt uproblematisk. Tida er her fri kun i den forstand at den formelt er fri fra lønnsarbeidet, og det er dette jeg mener med termen. Den frie tida er eksempelvis ikke fri fra det biologiske kravet om søvn. I noen henseende er den heller ikke helt fri fra lønnsarbeidet. I den frie tida gjør en ofte ting begrunnet i et ønske om å koble av fra dagliglivets stress, og problemer i lønnsarbeidet kan også dominere hele dagliglivet (Holm 1985: 139ff).

Den frie tida er denne hovedoppgavens sentrale interesseområde. En inndeling av denne i delkategorier blir da sentral. Dette vil bli tatt opp i det neste avsnittet som fokuserer tidsnyttestudiernes kategoriseringer.

3.2 KATEGORIER FOR TIDSNYTTE

Min kategoriinndeling her står også i sammenheng med den som brukes i studiene av tidsnytte og i den politiske debatt om forkortinger i arbeidstida. Tidsnyttestudiene gjør klare inndelinger mellom husarbeid, fritid og personlige behov. Kvinnebevegelsen snakker om viktigheten av at kortere

arbeidstid ikke nødvendigvis går til arbeid i husholdet, men at kvinner får økt mulighet til å delta i fritidsaktiviteter utenfor husholdet.

Den frie tida deles altså oftest inn i tre kategorier; husholdsarbeid, fritid og personlige behov. Alle tre står i det forhold til arbeidstidas lengde, at når den reduseres blir det frigjort tidsrom som vil kunne øke deres omfang i det daglige liv.

3.2.1 Personlige behov

De personlige behovene er av fysiologisk karakter og omfatter søvn, personlig hygiene o.l. De viser stor stabilitet på tvers av samfunnsgruppene, og viser også stor stabilitet mellom nasjonene (Ås 1978: 134, NOS B 378: 42ff). En skal allikevel ikke se bort i fra at en forkorting i arbeidstida vil kunne gi en viss økning i tidsbruk til personlige behov. Ekspempelvis er minimumsgrensen for søvn er i hovedsak fysiologisk betinget, mens maksimumsgrensen er i større grad et sosialt anligende som vil kunne påvirkes av en forkorting i arbeidstida.

3.2.2 Husholdsarbeid

Husholdsarbeidet består av et bredt spekter av oppgaver. De utføres i regi av husholdet og er ikke lønnet. Husholdsarbeidet kjennetegnes ved delvis substituerbarhet og ved forpliktelse (Ellingsæter og Lingsom 1983: 30f). Oppgavene i husholdsarbeidet er substituerbare siden de i prinsippet kan utføres av andre. Matlaging, vasking, rydding og vedlikehold kan utføres av andre i husholdet. Disse oppgavene kan også i en viss utstrekning bli utført ved kjøp av tjenester i markedet.

Omsorgen for egne barn er i mindre grad substituerbar, selv om vesentlige deler av barneomsorgen kan ivaretas av dagmammaer, førskolelærere o.a. Den er derimot preget av en

betydelig forpliktelse. Foreldre i vår kultur er i stor grad forpliktet til å yte omsorg overfor sine barn. Omsorg sees derfor på som husholdsarbeid, og som en del av husholdets nødvendighetssfære. (ibid)

3.2.3 Fritid

Fritidsaktivitetene står nå igjen som en slags restkategori. Å definere fritid som sådan er ikke tilfredsstillende. I sosial meningsdanning forstås de ikke på denne måten, og en slik definisjon er derfor lite egnet.

Fritidsaktivitetene kan defineres i forhold til to dimensjoner, graden av forpliktelse, og den enkeltes meningsforhold til aktivitetene. Tida utenfor lønns og husholdsarbeid forstås ofte som å være lite forpliktet. Vi forholder oss forpliktet til krav om standard i husarbeid og til krav om oppmøte og innsats i yrkeslivet. Fritida forstås ofte som motsatsen til dette med et sterkere preg av uforpliktethet. Dette er tida da vi ikke "må" gjøre noe, vi føler i større grad at vi velger fritt. Den andre dimensjonen er vårt meningsforhold til fritidsaktivitetene. De forstås som å ha mening i seg selv, og ikke primært som midler til å nå noe mål. Det er selve utførelsen og opplevelsen som står i sentrum, og som utgjør poenget med fritidsaktivitetene. (Kelly 1982: 17ff, Lingsom og Ellingsæter 1983: 43f)

Fritidskategorien er problematisk i den forstand at defineringen av den ikke greier å avgrense seg med full klarhet fra de andre aktivitetene. Kjernen av arbeid i husholdet gjør vi av forpliktelse, men innsatsen utover dette har preg av frivillighet, og vil ofte forstås som en slags fritidsaktivitet. Ved matlaging i husholdet er en for eksempel forpliktet overfor visse minimumsstandarder, mens innsatsen utover dette til å gjøre maten lekker og ekstra velsmakende kan ha preg av å være en uforpliktende aktivitet, og vil kunne ledsages av en selvforståelse av å ha matlagingen også

som hobby. På den annen side kan også typiske fritidsaktiviteter forstås som tvang og ha preg av ufrivillighet. Eksempelvis kan en oppleve selskapelighet som tvang fordi en er "nødt" til å delta på grunn av jobb, verv i organisasjoner, slektskapsrelasjoner o.l.

I bearbeidningen av data i tidsnyttestudiene klassifiseres én bestemt aktivitet som fritid, andre som husholdsarbeid osv. Denne klassifiseringen tar lite hensyn til hva respondentene selv forstår med fritid, og utgjør dermed en svakhet i denne typen studier. Menigsdimensjonen kommer i annen rekke, og en står i fare for å mistolke respondentene når aktivitetene leses av fra tidsdagbøkene og klassifiseres f.eks. som fritid eller husholdsarbeid etter en oppsatt liste. (NOS B 378: 17, Kelly 1982: 19f) Denne type problemer må en kunne si er et iboende problem for den kvantitative metoden, noe som imidlertid kompenseres ved det høye antall respondenter som det gjøres bruk av, og av de muligheter en har til å sammenligne ulike grupper.

Til tross for problemene med entydighet i defineringen vil den forståelsen av fritid som er avklart ovenfor bli brukt i studiens gang. Den kommer forholdsvis nært opp til hva som forstås med fritid i offentlig debatt og i studier av tidsnytte, og den korresponderer rimelig bra med dagligspråkets forståelse.

3.3 HUSHOLDET

Tidsnytteperspektivet fokuserer i liten grad husholdet som den sentrale enhet for organisering av det daglige liv. Tidsnyttestudiene har gitt data om hva folk bruker tida si til i dagliglivet, men sier i mindre grad noe om de sosiale relasjonene som virker bestemmende på tidsbruken (Wadel 1983a). I spesielt den ene av de empiriske delene, renovatørstudien, og i den avsluttende drøftingsdelen vil

denne oppgaven søke å ivereta et perspektiv som ser hushold og familie som en sentral referanseramme for den enkeltes tidsbruk.

Husholdets posisjon i sosial analyse er svært sentral. Ifølge sosialantropologen Hammel er husholdet "the next biggest thing on a social map after the individual" (Hammel 1984). Husholdet må også sees på som den sentrale enhet for organisering av den frie tida. Den sosiale og materielle struktur som husholdet eller hjemmet utgjør for den enkelte er for de fleste det faste forankringspunkt i den frie tida. På denne måten blir husholdet et nødvendig referansepunkt hvis en skal kunne forstå hva en økning i den frie tida vil ha for virkninger både for den enkelte og for husholdet sett under ett.

Et utbredt oppfatning i samfunnsvitenskapen har vært at hushold og familie er blitt tømt for funksjoner. Produksjon, oppdragelse, utdanning osv. har i stigende grad blitt ivaretatt av andre institusjoner. Det er imidlertid fortsatt omfattende oppgaver som tilligger husholdet. Eksempelvis tas mange beslutninger innenfor rammen av husholdet; om utdanning, yrke, antall barn, kjøp av varer, sparing, osv. Barneoppdragelse, personlighetsforming og tradisjonelt husarbeid utføres også i betydelig utstrekning i husholdet. (England og Farkas 1986: 7) Det kan også pekes på utviklingsprosesser som tilbakefører produksjonsoppgaver til husholdet.¹

¹. Teknologiseringen av husholdet kan sees på som en forflytning av produksjon fra den formelle økonomien i arbeidslivet til egenproduksjon av tjenester i husholdet. Dette poenget fremheves sterkt av Jonathan Gershuny som mener den teknologiske og økonomiske utviklingen virker slik at det blir mer rasjonelt å kjøpe produksjonsutstyr til husholdet og produsere tjenester selv enn å kjøpe dem fra arbeidslivets servicesektor. Kron-eksemplet hans i denne forbindelse er utviklingen av privatbilismen der husholdet selv produserer transporttjenester framfor å kjøpe dem i form av kollektive kommunikasjoner. (Gershuny 1983)

Husholdet og familien er den arena der de sosiale relasjonene mellom voksne og barn og mellom kjønnene spiller seg ut. I utformingen av deltakelsen i arbeid og hushold er kjønn er en ytterst sentral faktor. Kvinner bruker i større utstrekning tid i husholdsarbeidet og mindre i arbeidslivet enn hva mannen gjør (se f.eks. NOS B 378: 42). Denne kjønnsarbeidsdelinga har vært under sterkt ideologisk press og også vært gjenstand for en viss reell endring de seneste to tiår. Allikevel har det moderne samfunn ennå et kjønnsrollemønster som definerer det som mer vanlig for kvinnen å delta mest i og ha størst ansvar for aktivitetene i husholdet.

Husholdets rolle og posisjon varierer også med dets type. Eksempelvis vil en trebarnsmor være knyttet til husholdet i en helt annen grad enn en aleneboende mann. Hun vil være bundet til husholdet som den sentrale arena for utøvelse av morsrollen mens barna er små, og kvinner tar tradisjonelt ofte en større del av husholdsarbeidet enn menn, slik at en betydelig del av kvinners, og spesielt småbarnsmødres tid er bundet opp i husholdningen. I tilfellet med den aleneboende er det i hovedsak den materielle struktur som utgjør husholdets strukturerende kraft, en aleneboende har et bosted der store deler av tida utenfor lønnsarbeidet tilbringes. Her lager den enslige sin mat, reparerer sin bil eller strikker sin genser. I det moderne industrisamfunnet er husholdet klart adskilt fra lønnsarbeidet, både geografisk og sosialt. En finner imidlertid typer av hushold, spesielt i rurale strøk, der hushold og lønnsarbeid er tettere sammenvevd (se f.eks. Højrup 1983).

Hvordan det enkelte hushold legger kabalen med lønnet arbeid, husholdsarbeid og fritid avhenger også av institusjonelle forhold i samfunnet utenfor (Strømsheim 1983). Eksempelvis er muligheten for å kunne kjøpe omsorgstjenester en kritisk faktor for husholdets muligheter til å kunne velge mellom lønnsarbeid og husholdsarbeid. Deltakelse i yrkeslivet er av sentral betydning for den enkelte, men for

husholdet med omsorgsansvar er deltakelsen her avhengig av at en kan få omsorgstjenester til en tilfredsstillende pris og kvalitet. Offentlig sykehjemsbygging og markedets pris og kvalitetsnivå på f.eks dagmammaer er sentrale eksempler, de relative boligkostnadene et annet. I det nåtidige samfunn er disse kostnadene ofte så høye at et ektepar med barn er avhengig av omfattende yrkesdeltakelse for begge del, og ofte også av svart arbeid i form av dagmammaer o.l. Til denne organiseringen av familien blir også tida og tidspunktene av sentral betydning.

3.4 TID SOM SOSIALT FENOMEN

Tid som sosialt fenomen er viktig i spørsmålet om konsekvensene av reduksjoner i arbeidstida. Hvilken tidsforståelse vi har i samfunnslivet, og tidspunktenes betydning som kollektiv orden er viktige bidrag til å forstå de strukturelle ordninger som en økning i den frie tida vil forholde seg til.

Viktigheten av tidspunktene i samfunnsformasjonen gir seg et sterkt uttrykk i dagliglivet gjennom den kollektive klokketidas betydning. De daglige aktivitetene styres i utstrakt grad etter klokka, mens hendelser i lengre tidsperspektiv forholder seg til kalenderen.

"A calendar expresses time and rythm of collective activities, while at the same time it's function is to assure their regularity." (Durkheim sitert hos Sorokin og Merton 1937: 620)

"Hverdagens tidsmessige struktur konfronterer mig som en fakticitet, d.v.s. at jeg må prøve at synkronisere mine planer med den." (Berger og Luckmann 1983: 41)

3.4.2 Den moderne tidsforståelse

I det moderne industrisamfunnet kan tid sees i tre former, hvorav den lineære tidsoppfatning er den dominerende. Tid forstås her som abstrakt, kvantitativ, kumulativ og målbar. Alle hendelser er i tid. Den lineære tidsforståelse er aller mest dominant innenfor arbeidslivet (Johansen 11ff)¹. Tidsnormene i lønnsarbeidet strekker seg imidlertid med stort omfang inn i tida utenfor lønnsarbeidet (Kildal 1986).

Tida er utskilt fra livet selv og er blitt et knapt gode. Den kan omsettes til penger (i form av lønnsarbeid), og er blitt mer verdifull etterhvert som samfunnets produktivitet og økonomiske vekst har økt. Det skulle ikke minst den politiske kampen om arbeidstida illustrere. Det er av stor verdi for arbeiderne å kunne disponere tida fri fra arbeidslivsorganisasjonens direkte krav, og for arbeidsgiveren er lengden på tidsrommet for arbeidsinnsats likeledes av sentral betydning. Denne tidas verdi realiseres best ved effektiv utnytting. Produksjonen krever effektiv koordinering og punktlighet. En gjennomorganisering av tida blir av stor betydning for å kunne

¹. De to andre tidsformene, som i denne sammenheng er av mindre betydning, er syklisk tid og punkttid. Sirkelen er kjennetegnet for den sykliske tidsforståelse. Tidens gang er definert som begivenheter som gjentas, eksempler på slik tidsoppfatning er den agrare syklus som dominerende for tidsforståelsen i før-industrielle kulturer.

Punkttid er den tredje formen for tidsforståelse. Den kan også betegnes som primitiv tid. Den kjennetegnes ved en konkret og intuitiv tidsoppfatning. Tida går kun når det hender noe, venting er ikke-tid. Denne type tidsoppfatning finnes som dominerende innenfor primitive samfunn.

Selv om den lineære tid er den dominerende i vårt samfunn finner vi elementer og avleiringer av syklisk tid og punkttid i det sosiale liv. Familiesfæren er preget av sykliske tidsstrukturer, f.eks. de biologiske og sosiale rytmer hos spedbarn, og den enkelte voksnes egne sykliske biologiske behov. Punktida finner vi uttrykt i mer spontane og intime aspekter av det sosiale liv, f.eks. når vi sier "det var en spennende tid", eller sterke opplevelser der en "glemmer tida". I disse tilfellene defineres tida av den umiddelbare opplevelsen. (Johansen 1984)

utnytte den så rasjonelt som mulig. (Linder 1971, Kildal 1987: 45)

Tidspunktene viktighet er også uttrykk for en sosial struktur som legger omfattende betingelser for det daglige liv i den frie tida. Den enkelte blir i sin livsutfoldelse sterkt bundet til det vi kan benevne som samfunnets tidspunktstruktur.

3.4.3 Tidspunktstruktur

Sorokin og Merton påpekte tidlig tidsbegrepets sosiale aspekt. Tida i sosialt liv, framholder de, er fundamentalt annerledes enn astronomisk kvantitativ tid. Forståelsen av tida henger nøye sammen med sosiale hendelser. Som konkretisering anfører de antropologiske data om uka som varierer på kultur. I en lang rekke samfunn er det markedsdagen som markerer overgangen til en ny uke, uansett om denne er hver tredje eller hver tiende dag. Antall dager i en uke er slik kvalitativt bestemt. (Sorokin og Merton 1937)

Tidspunktene i hverdagslivet er på samme måte kvalitative størrelser, og deres betydning for våre handlingsvalg er sosialt bestemt. Vår innordning under tidspunktene tvang kan vi spore tilbake til industrialiseringens begynnelse og fabrikkmaskineriets krav om punktlighet i forhold til klokketida (Johansen 1984: 149ff, avsnitt 2.3).

Denne samfunnets organisering i tid utgjør tilsammen en tidspunktstruktur. Den definerer en kollektiv orden med sterk normativ kraft. Talcott Parsons har formulert dette forholdet i "The Social System":

"The individual engages in a wide variety of different activities and becomes involved in social relationships with a large number of different people whose relations to him vary greatly. One of the primary functions of institutionalization is to help order these different activities and relationships so that they constitute a sufficiently co-ordinated system to be manageable by the

actor and to minimize conflicts on the social level. There are two particularly interesting aspects of this ordering. One is the establishment of a time schedule so that different times are "set aside" for different activities, with different people. "Time Off" from occupational obligations on Sundays, holidays, vacation, etc. is one example. The fact that there is a time for each and many different activities - and also a place - keeps the claims of each from interfering with those of the others. In fact a society so complex as ours probably could not function without relatively rigid time scheduling, and the problem of the cultural values and psychological need-disposition structure of such a time organisation is of great importance" (Parsons 1951: 302).

De forskjellige aktivitetene vi hengir oss til i hverdagen er i større eller mindre grad strukturert i tid. Normalarbeidsdagen er for de fleste 8 timer plassert et sted mellom kl. 7.00 og 17.00. Skoler og barnehager er så og si utelukkende i vanlig virksomhet kun i dette tidsrommet. I nær kobling til dette normalmønstret for arbeidslivet finner en tidspunktstruktur for den frie tida. Det frivillige organisasjonsarbeid er i vesentlig grad lagt til sen ettermiddag og kveld. Det viktigste informasjons- og underholdningstilbudet fra fjernsynet er lagt til det samme tidsrommet; et godt stykke unna den normale arbeidstid.

"Hverdagen vår blir regulert etter butikkenes, trafikksystemenes, kontorenes og skolenes åpningstider og driftstider. Synkroniseringen av disse gjenspeiler ikke bare de juridiske normene, men også skikk og bruk, vaner og sosiale normer" (Hernes 1987: 350).

Omfattende endringer i det faste arbeidstidsmønstret fra kl. 7.00 til 17.00, og den åtte timers normalarbeidsdagen vil få omfattende følger for samfunnets nåværende tidspunktstruktur. Oppdragelses- og omsorgsinstitusjonene måtte endre sine funksjonstider og de fleste andre institusjoner som er plassert i tid i forhold til normalarbeidstida måtte i stor grad omstille seg for å kunne ivareta de samme funksjoner som før.

Likeledes vil den nåværende tidsstruktur få betydning for følgene av at mindre grupper av arbeidstakere oppnår

reduksjoner i arbeidstida. Samfunnets normative tidspunktstruktur basert bl.a. på den rådende normalarbeidsdagen vil sette seg gjennom i den enkeltes daglige liv og gi betingelsene for mulighetene til å utnytte en arbeidstidsreduksjon.

Tidspunktstrukturen bekreftes gjennom den bruk av fri tid som folk med spesielle og sterkt avvikende arbeidstidsmønstre har. Gjennom studier av bl.a. oljearbeidere har det vist seg at de får problemer med å utnytte den frie tida på vanlig måte når denne er konsentrert på flere hele dager. Fritidsaktiviteter som krever noen grad av kollektiv organisering er ikke lagt til formiddagstid og forutsetter ofte jevnlig deltakelse slik at oljearbeidernes tilpasning blir problematisk også ut fra at de er forhindret fra å delta i f.eks. en ukentlig rytme som er vanlig for fritidsaktiviteter (Christensen 1985: 123).

3.5 FRAMTIDSSTUDIENS BEGRENSNING

Denne studien har en framtidig tilstand som sitt primære objekt; tidsnytte ved en eventuell forkorting i den daglige normalarbeidstida. Undersøkelsen vil slik ha karakter av en slags framtidsstudie, om enn en snever en. Den samfunnsvitenskapelige framtidsstudien har visse problematiske sider av grunnlagsteoretisk art som her vil bli gjenstand for en kort redegjøring og drøfting.

Framtidas forutsigbarhet er en grunnleggende forutsetning for sosial handling. Vi gjør sikre antagelser om framtidige forhold for i det hele tatt å kunne planlegge vår aktivitet. Våre handlinger forholder seg til en forventning om at framtidige forhold skal kunne forutsies med en rimelig grad av sikkerhet. På dagliglivets plan kan dette illustreres med eksempelvis bussavganger, lukningstider og sosiale relasjoner i ens familie, som alle forutsettes å være forutsigbare inn i framtida. Vi handler dermed på bakgrunn av

prediksjon om framtidige hendelser, f.eks. busselskapets evne til å holde rutene.

I dette perspektivet kunne en mulig metodisk strategi for denne oppgaven være først å avdekke sosiale prosesser i sammenhengene mellom arbeidstidas lengde og bruk av den frie tida. På bakgrunn av prosessene og én endret betingelse, normalarbeidsdagens lengde, kunne en gjøre framskrivninger og forutsi den nye sosiale situasjon. En sosial meteorologi så og si. Denne type mekanistisk syn på samfunnets egenart har hatt en viss innflytelse på sosiologien (Slagstad 1980 26ff, Giddens 1976), men har med stor tyngde blitt problematisert (se f.eks. Winch 1980, Giddens 1976, Østerberg 1980).

En samfunnsvitenskapelig framtidsstudie er i den mekanistiske utgaven et forsøk på forutsigelse av samfunnsforhold. De sosiale aktørene som samfunnet består av kan imidlertid helt enkelt bli informert om forutsigelsen til framtidsstudien og forholde seg aktivt til den, og dermed straks endre forutsetningene for forutsigelsen når denne blir kjent (Wadel 1983b: 6f). Eksempelvis kan en framtidsstudie av miljøproblemer mobilisere til organisert arbeid for å motarbeide de tendenser som predikeres, og dermed blir grunnlaget for prediksjonen endret.

Et kjennetegn ved det sosiale er at nye ting kan skje som det ikke er mulig å forutsi. Det samme som har skjedd før hender ofte igjen, men en framtidig hendelse vet vi ikke noe sikkert om før den har hendt. Det kan oppstå en genuint ny situasjon.

"Å forutsi det Nye på grunnlag av fortiden er selvmot-sigelse, fordi forutsigelsen går ut på at noe skal gjenta seg, at det Samme skal skje som er skjedd tidligere, mens det Nye nettopp er det som ikke er det Samme, som er et brudd med fortiden, med gjentagelsen. Det Nye er nøyaktig det som ikke lar seg forutsi, og *det hender nye ting i vår verden*" (Østerberg 1980: 42f)

Konklusjonen på framtidsstudiens problematiske status blir at den både må kalkulere med at det Samme vil skje om

igjen, og at den må regne med at det vil skje Nye ting. Selve grunnlaget for vår evne til å handle som sosiale individer baserer seg på muligheten til å forutsi effekten av, og reaksjonene på egne handlinger. Samtidig er vår mulighet som handlende subjekter til å forme samfunnet grunnet på framtidens åpenhet og formbarhet:

"Anledningen till at vi overhovudtaget kan veta något om framtiden er at tilvaron følger visse regler. Å andra sidan är anledningen till at vi i viss utsträckning kan planera vår egen framtid efter nogon grad av gottfinnande den att framtiden inte är helt styrd av sådana regler" (Block og Nilson 1971: 13).

Framtidstudien har ikke nødvendigvis et primært siktepunkt i å skissere en prediksjon av framtida. Gjennom scenario-metoden kan en lage alternative utviklingslinjer inn i framtida for slik å kunne gi perspektiver på den nåtidige politiske debatt om hva slags utvikling av samfunnet vi ønsker. Framtidens åpenhet poengteres med utarbeiding av flere alternative scenarier. (Scenarier 2000 1987: 8f, avsnitt 7.3.3)

Det problematiserende perspektivet på framtidsstudien som er presentert her vil bli trukket inn i drøftingen både i de empirisk orienterte kapitlene og i den avsluttende diskusjonsdelen. I avslutningsdelen vil scenariet bli trukket fram som strategi for hvordan samfunnsvitenskapen kan forholde seg aktivt til de åpne mulighetsbetingelsene som en eventuell forkorting i arbeidstida vil gi rom for.

Kapittel 4

MINDRE ARBEID - ET BEDRE LIV?

Om den politiske og idé-messige kamp for kortere arbeidstid

4.1 INNLEDNING

Dette kapitlet tar opp den politiske og idé-orienterte kamp for redusert arbeidstid. Relatert til problemstillingen er det primære siktemålet å fokusere begrunnelsene for forkortinger i arbeidstida som knytter seg til bruken av den frie tida. Kapitlet er delt i tre hovedavsnitt, henholdsvis om fritidsideologene, kvinnebevegelsen og fagbevegelsen. De førstnevnte har en radikal forkorting av arbeidstida som sitt sentrale idé-prosjekt. Kvinnebevegelsen har i Norge etterhvert gjort kravet om 6-timers normalarbeidsdag til en av sine viktigste politiske målsettinger. Kravet er også satt på dagsorden i fagbevegelse og arbeiderbevegelse. Under vårt påværende samfunnssystem må en gjennomføring av forkortinger i arbeidstida komme til gjennom forhandlinger mellom partene i arbeidslivet. Fagbevegelsen blir også i denne sammenhengen av sentral interesse. Den er den viktigste kanalen for en reell gjennomføring av arbeidstidsforkortelser.

Fritidsideologene blir her mest grundig framstilt og drøftet. Deres visjoner er av til dels utopisk karakter, og vil i liten grad kunne bli belyst av de påfølgende to

empiriske delene. Derfor er de mer inngående diskutert i dette kapitlet.

Perspektivene hos kvinnebevegelsen og fagbevegelsen er hovedsakelig av en konkret og reformorientert karakter (35-timersuke, 6-timersdag osv). Deres politiske grunngeving av kravet formulerer hypoteser, f.eks antagelsen om at 6-timers normalarbeidsdag er et viktig virkemiddel til å fremme likestilling mellom kjønnene. Fagbevegelsens og kvinnebevegelsens argumentering egner seg derfor bra til empirisk belysning. I dette kapitlet er de presentert og drøftet i en mer kortfattet form enn fritidsideologene. Dette fordi perspektivene til de førstnevnte vil være sentrale i opplegget for de to påfølgende empiriske delene (Tidsnyttingsundersøkelsen/Eskilstunaprojektet og renovatørene).

4.2 EN IDÉHISTORISK EKSURS: PAUL LAFARGUE - DEN FØRSTE FRITIDSIDEOLOG?

Paul Lafargue har formulert den sosialistiske bevegelsens hardeste utfall mot arbeidssamfunnet. I 1880 ga han ut "Retten til dovenskap" (Lafargue 1970). Denne boka er hans politiske og stilistiske hovedverk der han med kunstferdig retorikk og besk satire raser mot arbeidets påståtte velsignelse.

Lafargue er ute etter å avsløre "kærligheden til arbejdet" som en slavemoral som har forblindet arbeiderne. Han henviser til primitive kulturer og til antikkens idealer som mer høyverdige. Menneskene der er ikke er blitt "korrumpert av arbeidets dogme".

"Betragt de ædle Indfødte, som missionærer i handel eller handelsreisende i trosartikler endnu ikke har korrumpert med kristendom, syfilis og arbeidets dogme og betragt derefter vore egne udpinte maskinslaver." (ibid: 29)

Den protestantiske religion er også for Lafargue en opplagt kilde til det forslavende arbeidsetos. Den kapitalistiske moral er "en jammerlig parodi på den kristne moral" sier han i forordet. Sammen med "nationaløkonomerne" og de framskrittstro "fritänkere" er den kristne moral selve hovedfienden. Han tordner mot dem alle:

"Men før proletariatet kan blive sig sin styrke bevidst, er det nødt til at kaste den kristne morals, nationaløkonomiens og de fritænkeriske fordomme fra sig. De må vende tilbake til deres oprindelige instinkter og erklære *Retten til dovenskap*, som er tusind gange mere ædel og hellig end de svindsottige *Menneskerettigheter* som den borgerlige revolutions metafysiske advokater har brygget sammen (retten til arbeid - min anm.). De må tvinge sig til kun at arbeide tre timer om dagen og drive den af og frådse resten av tiden. (ibid: 42)

Å stille spørsmålet om hvorfor Lafargue ønsket reduksjoner i arbeidstida, og hva den frigjorte tida skulle brukes til er nesten unødvendig, når en ser på de forhold som arbeiderne på slutten av 1800-tallet levde under (avsnitt 2.4). Det er opplagt at kortere arbeidsdag skulle tjene til å la arbeiderne få mulighet til å leve et liv utenfor arbeidet og tilfredsstillelsen av rent fysiologiske behov. Videre framholder Lafargue arbeidet som "årsagen til al intellektuel degeneration, al fysisk misdannelse" (ibid: 29). Når arbeidstida er forkortet vil arbeiderne ikke lenger være underkuet og de vil "kunne begynne at øve sig i dovenskapens dyder" (ibid: 53).

Lafargue var Karl Marx' svigersønn, og skrev *Retten til dovenskap* mens han bodde i London og stod i nær kontakt med Marx og Engels. I likhet med Marx var han opptatt av lønnsarbeidet og fremmedgjøringen i det kapitalistiske samfunn. Kapitaleierne og "nationaløkonomene" forleder ifølge Lafargue det arbeidende folk med sitt budskap om å arbeide mer for å forøke den samfunnsmessige rikdom. Denne rikdommen kommer ikke arbeiderne til gode, men hoper seg opp som overproduksjon, som i sin tur gir kapitalen anledning

til å gjøre arbeiderne arbeidsløse i perioder og slik utarme dem ennå mer ved å frata dem inntektene som skal sørge for livets opphold. Lafargue gjør på denne måten også periodene med massearbeidsløshet til et argument for en forkorting av arbeidsdagen. Hans forslag til løsning er en styring av produksjonen og en fordeling av godene til beste for det arbeidene folk. En slik samfunnsorden vil kunne forkorte arbeidsdagen betraktelig.

Den teknologiske utvikling ser Lafargue på som en unik mulighet til å frigjøre menneskene fra det mekaniske og ensformige arbeid. Han henviser til Aristoteles' visjoner om "hvis hvert eneste verktøy kunne arbeide på befaling" så ville slaveeieren ikke lenger ha bruk for slaver (Aristoteles referert ibid: 66), og framholder at dette er virkelighet "i dag". Lafargue skrev dette i 1880. Dagens automatiseringsteknikk skulle da antas å ha i seg et kolossalt potensiale for en reduksjon av lønnsarbeidets omfang. Hvorfor forventningene til teknologien hos Aristoteles ikke er blitt oppfylt er Lafargue ikke det minste i tvil om:

"Den blinde, afsindige og selvmorderiske arbeids-
lidelighet forvandler den frigjørende maskine til et
instrument, der trellbinder frie mennesker: maskinens
produktivitet er blevet årsag til massenes forarmelse."
(ibid: 45)

Lafargue henviser her igjen til sitt hovedpoeng, vår kær-
lighet til arbeidet er en syk kærighet. Arbeidernes krav
om retten til arbeid er en nedværdigelse. "Kun slaver kan
synke så dypt" , kommenterer Lafargue. Hans mening med
Retten til dovenskap er å frigjøre slaven og gi han
revolusjonær bevissthet til å kaste fra seg arbeidets dogme.

Vi kan konkludere med at Lafargues kritikk knytter an til
både opplysningsfilosofien og den protestantiske etikk
(avsnitt 2.3). De "fræmskritstro fritænkere" (som må sees
på som opplysningsfilosofiens videreførere) og den kristne
moral er klare siktepunkt når "arbeidets dogme" angripes.
Det er allikevel arbeidets utarming og dovenskapens glemte

gleder som utgjør essensen hos Lafargue. Hans siktemål er ikke å utarbeide noe politisk reformprogram, men å vekke arbeiderne fra deres godtagelse av "arbeidets dogme". Her finner en noe av det problematiske ved Lafargue. Forakten for arbeidet er total, og det han vil ha istedet er omtalt i diffuse vendinger, som avslapning og livsnyting. Kravet om retten til dovenskap virker som et provokatorisk utropstegn, men mangler en konkretiserende visjon om hva vi ønsker å oppnå, annet enn å fri oss fra det kapitalistiske lønnsarbeidets åk, men til hva? Og må lønnsarbeidet nødvendigvis forstås som et åk?

Idéene til Lafargue fikk også den ublide skjebne å bli grundig forbigått av den moderne arbeiderbevegelse¹ og i de sosialistiske land. De sosialistiske statene har tvert i mot tatt meget godt vare på opplysningsfilosofiens og kapitalismens idéer om arbeidet. I dag i Sovjetunionens grunnlov finner en stadig følgende formulering hentet fra Lenin: "Socialismens lag säger, at den som icke vill arbeta, han skal icke äta." (Bergström og Östling 1980: 61)

Det er blant de moderne fritidsideologene at en finner Lafargues idéer gjenopptatt. Han er et sentralt referansepunkt for flere av dem.

4.3 FRITIDSIDEOLOGENE

Når vi bruker begrepet fritidsideologer så er det ingen organisert og enhetlig gruppe som omtales. Det de har det

¹ Forkortinger i arbeidstida har vært et viktig mål for arbeiderbevegelsen, og mange reformer er blitt oppnådd (10-timersdag, 8-timersdag, 5-dagersuke osv), men det grunnleggende arbeidsetos har allikevel stått sterkt. Full sysselsetting har vært et overordnet mål. Teknologisk utvikling har ofte blitt møtt med frykt for å miste arbeidet, og i mindre grad med visjoner om en bedre tilværelse med mindre monotont arbeid.

til felles er at de har satt grunnleggende spørsmålstegn ved arbeidssamfunnets ideologi. Den frie tidas aktiviteter framheves som frigjørende, og lønnsarbeidet i dets kapitalistiske form og organisering som trellbindende. De vil bedre folks velferd ved å radikalt forkorte arbeidstida, Den vestlige verdens teknologiske utviklingsnivå poengteres som en objektiv mulighet til å realisere dette.

Fritidsideologene sees ofte på som en ideologisk fortropp til en utvikling henimot et samfunn der folks liv i mindre grad domineres av lønnsarbeidet. De har presentert uortodokse idéer, og slik fått en posisjon i mediaoffentligheten. På denne bakgrunn har de hatt en viss innflytelse i samfunnsdebatten. Jeg skriver "har hatt" fordi en kan snakke om en slags gullalder for fritidsideologene, fra 1978 da "De arbejdskeys manifest" ble publisert i Danmark, og fram til midten av åttitallet da de tilsynelatende mistet nyhetens interesse.

Den franske syndikalisten og utopisten Andre Gorz regnes som den sentrale fritidsideologiske tenker. Hans to bøker, "Farvel til proletariatet" (1981) og "Paradisets veje" (1983), har vakt interesse hos ledende intellektuelle (Habermas 1985, Keane og Owens 1986, Giddens 1987). I skandinavia startet kritikken av arbeidssamfunnet uavhengig av Gorz. I Danmark har den mest aktive gruppen vært Sammenslutningen av bevisst arbejdskey elementer (SABAE) som inspirert av Lafargues idéer har forfattet flere manifeste med radikale angrep på arbeidssamfunnet (Bunzel og Smith 1979). I Sverige har økonomen Gunnar Adler-Karlsson markert seg i debatten med boka "Tanker om den fulle sysselsettingen" (1979). I Norge fant kritikken av arbeidssamfunnet grobunn i kretsen rundt det anarkistiske magasinet Gateavisa der siviløkomomen Christian Vennerød hørte til. Han ga i 1982 ut boka "Arbeid mindre - Lev mer!", der han framfører et hardt angrep på det norske arbeidssamfunn. Andre som har gitt uttrykk for fritidsideologiske synspunkter er stats-

viteren Arvid Weber Skjærpe (1984) og kriminologen Nils Christie (1984).

Den teknologiske utviklingens potensiale har ofte lagt grunnlaget for forventninger om mindre slit for det arbeidende folk. Ovenfor er det referert både til Aristoteles og Lafargue som forsto teknikken som et middel til å minske behovet for manuelt arbeid. Også fritidsideologene poengterer at teknologien har et stort potensiale som middel til å overflødiggjøre rutinisert og slitsomt arbeid. I særdeleshet den mikroelektroniske revolusjon muliggjør en utvikling henimot en frigøring fra arbeidet. Spesielt innenfor den materielle produksjon vil det meste av det manuelle arbeidet kunne gjøres overflødig (Gorz 1983).

I den videre framleggingen er det lagt vekt på to sentrale idéer som forener fritidsideologene; a) arbeidssamfunnets ideologi som undertrykkende og b) fritidens frigjørende potensialer. Det ligger utenfor dette prosjektets ramme å trekke opp skillelinjene mellom de ulike samfunnsvitere og forfattere som har fremmet fritidsideologiske idéer, selv om de er tilstede i rikt monn. Siktemålet med å ta fritidsideologene opp her er en fokusering på en del idéer de har til felles, og som har en viss utbredelse.

4.3.2 Avsløringen av arbeidssamfunnets ideologi som undertrykkende og foreldet

Fritidsideologene kritiserer dagens samfunn for å ha gjort midlet til et mål i seg selv. Den fulle sysselsetting er ikke lenger noe nødvendig middel for å unngå materiell nød og sikre den produksjon av varer og tjenester som samfunnet trenger med et rimelig høyt velstandsnivå. Adler-Karlsson stiller spørsmålet slik: "Finnes det andre og bedre midler som garanterer såvel den materielle grunntryggheten som en mer fullværdig behovtilfredsstillelse?" (Adler-Karlsson 1979: 49) Kjernen i det ja-svaret han gir er en slakting av den hellige ku som den fulle sysselsetting er i sin

nåværende form. Når samfunnet produserer for å sysselsette, istedet for å arbeide for å produsere, blir arbeidet i sin grunnleggende forstand meningsløst for store deler av befolkningen. Heri ligger et sentralt potensiale for sosial endring (ibid). Adler-Karlssons poenger uttrykker ingen nyoppdagelser. Allerede i 1959 påpekte den amerikanske sosialøkonomen John K. Galbraith produksjonssamfunnets forvirrede tilstand.

"Et høyt produksjonsnivå er blitt sluttsteinen i et system av effektiv økonomisk trygghet, men tilbake står oppgaven å rettferdiggjøre den resulterende strøm av varer... Resultatet er blitt et innviklet og sinnrikt forsvar for produksjonens betydning i seg selv..." (Galbraith sitert hos Svalastog 1986)

Industrisamfunnets destruktivitet er en viktig poeng for fritidsideologene. Både økologisk og sosialt ser vi de ødeleggende konsekvensene.

"Rettere sagt kan det produktivistiske industrisamfunnet bare videreføres ved at det frambringer både flere og verre ting: Flere ødeleggelser, mer sløsing, flere reparasjoner av ødeleggelsen, mer programmering av individene liketil i deres privatliv. Framskrittet er kommet til en terskel hvor det skifter fortegn." (Gorz 1981: 81)

Industrisamfunnet har nådd sitt endeligt. Den fulle sysselsettingens politikk som overordnet politisk målsetting innbyr til denne konklusjonen. Atomkrafttilhengerne i Sverige bruker den fulle sysselsettingen som argument for å bygge atomkraftverk (Adler-Karlsson 1979: 49f). I Norge brukes den som argument for statlig pengestøtte til industriproduksjon i en slik størrelsesorden at en like godt kunne produsert bananer og fått et like bra økonomisk resultat (Hegnar referert hos Vennerød 1982).

I angrepet på arbeidssamfunnet er profesjonenes nærmest ukontrollerte vekst et viktig moment for fritidsideologene. På mange områder der folk tidligere var selvhjulpne har nå profesjonelle yrkesutøvere overtatt. Legene har tatt fra folk muligheten til å vurdere og behandle sin egen helsetilstand, og juristene er i ferd med å skaffe seg enerett på

konfliktløsning (Illich 1980). Profesjonsutviklingen kan sees i sammenheng med lønnsarbeidets økte omfang i det moderne samfunn.

"Ved at familiene har fått økt sitt lønnsarbeid fra 8 timer (+ overtid) til mellom 12 og 16 timer (+ overtid og lengre reiseavstander), står folk igjen med langt færre muligheter for å løse sine egne allmenmenneskelige problemer. Vi blir avhengige av en voksende sektor for offentlig eller kommersiell omsorg." (Skjærpe 1984: 50)

Med en kortere arbeidsdag mener en at folk i større grad selv skal bli i stand til å ivareta oppgaver som i dag utøves av profesjonelle. Arbeidstidsreduksjoner har i seg et potensiale til omfattende avklientifisering. Den enkelte vil kunne ta tilbake den kompetanse som i dag er i de profesjonelles hender.

4.3.3 Den frie tidas velsignelse

Fritidsideologenes første hovedpoeng er som vi har sett at lønnsarbeidssamfunnets arbeidsideologi er undertrykkende og destruktiv. Det andre hovedpoenget er den frie tidas velsignelse og dens potensiale for menneskelig og samfunnsmessig velbefinnende og harmoni. Det er dette poenget som mest direkte knytter seg an til min problemstilling.

I dagens system med 8-timers normalarbeidsdag er den frie tida sterkt dominert av lønnsarbeidet. Mange av den frie tidas handlinger og prioriteringer legitimeres ut fra hensynet til lønnsarbeidet. Folk må spise noe lettvtint tillaget, hvile etter middagsmåltidet, hysje på ungene, legge seg til å sove tidlig på kvelden, osv, alt på grunn av arbeidet de kom hjem fra kl. 16.30 og skal dra tilbake til kl. 7.30. Slik får fritida et tvangsaspekt over seg, den er til for arbeidets skyld, og ingen genuin fri tid som en selv disponerer fritt over.

For André Gorz er det de ikke-forbruksorienterte aktivitetene som er det betydningsfulle. Det er disse virksomhetene i all sin mangfoldighet som vi skal få mer tid til

når vi innser at arbeidet egentlig er et åk, og frigjør oss til fritida.

"De ikke-økonomiske aktiviteter er selve livets stof. De omfatter alt der bliver gjort ikke for penge, men af venskap, kærlighet, medfølelse eller hjælpsomhed; eller gjort for den tilfredsstillelse, fornøjelse og glæde man får ud av selve aktiviteten - både dens udførelse og dens resultat." (Gorz 1983: 80)

Konkrete visjoner og betenknninger på hva folk vil bruke den økte frie tida si til har egentlig ikke noen framtreddende plass hos fritidsideologene. Deres forhold til den frie tidas innhold er preget av noe diffuse forestillinger, noe som det overstående Gorz-sitatet er et eksempel på. Den frie tida framstilles som noe nær selve potensialet for kreativiteten og de ideelle kollektivdannelsene. Noen konkretiserte visjoner og målsettinger finnes:

"Tretimersdagen er fullt oppnåelig om vi vil! (...) Med et slag ville våre liv være forandret. I en pakke ville slike endringer styrke nærmiljø, lokaldemokrati, handicapomsorg, små og store kvinnegrupper, kriminalitetskontroll og generelt kulturarbeid." (Christie 1985: 198)

Denne framtidvisjonen hos Nils Christie forutsetter arbeid på lørdag, kortere ferie og færre fridager. Han vil slik binde folk sterkere til sitt nærmiljø og bevirke til økt deltakelse i eksempelvis de nevnte aktivitetene.

Hos Adler-Karlsson og hos Gorz er den utopiske visjon om en begrenset nødvendighetssektor sentral. Den enkelte samfunnsborger skal kun være forpliktet til et minimum av innsats i "nødvendig" arbeid for å tjene til livets opphold. Omfanget spesifiseres hos Adler-Karlsson til 20 år med 20-timers arbeidsuke pr. capita. Den frie tidas økning sees på som et viktig potensiale for realiseringen av det gode liv, og det nødvendige arbeidet må fordeles likt mellom samfunnsborgerne. (Adler-Karlsson 1977: 71ff, Gorz 1983: 91ff)

En omfattende reduksjon i arbeidstida og en en tilhørende svekking av arbeidets ideologiske posisjon vil kunne legge grunnen for omfattende samfunnsendring. Vi kan snakke om et

vippepunkt i en prosess med vedvarende reduksjon i arbeidstida. På et visst nivå i redusert omfang får arbeidet så liten betydning at det blir underordnet fritida.

"Først når fritiden er fuldstændig afkoblet fra arbejdstiden, forandrer fritiden sin karakter - først derigjennem åbnes der for at de muligheter, der ligger i den, virkelig kan tilegnes som emancipations- og samfunnsmessig orienteringstid. Hvornår kan det ske? Ja, præcist lader det sig ikke bestemme. Det kvalitative omslag kan ligge ved 25 eller 20 timers arbejde om ugen, men det er ikke blot et spørgsmål om isolerede tidsmål, men først og fremmest om den totalsamfundsmæssige situation til den tid." (Negt 1985: 166)

4.3.4 Oppsummering

Fritidsideologenes sentrale poeng er arbeidsideologiens undertrykkning i det moderne samfunn. Det er lønnsarbeidet og dets åltomfattende innflytelse på det menneskelige liv de vil til livs. Det viktige for dem er å avsløre arbeidet som undertrykkende for den enkelte, og å påpeke arbeidsamfunnets destruktive konsekvenser for det vestlige kapitalistiske industrisamfunn. Den utopiske visjon om fritidssamfunnet også er svært viktig. Økningen av den frie tida er en stimulering av det gode liv (Gorz 1983), og mottoet blir som følger: Arbeid mindre! - Lev mer! (Gorz 1981, Vennerød 1982).

4.3.5 Innvenendinger

I sin kritikk av fritidsideologene tar Nanna Kildal fatt i produksjonssamfunnets tidsnorm. Denne normen krever at tida må brukes, og fylles med "noe", og den forstås som kvantitativ og omsettelig (avsnitt 3.4). Denne tidsnormen er nært knyttet til lønnsarbeidet, og gir dårlige kår for "det blomstrende fritidssamfunn". Den legger premisser for hvilke handlinger som blir sannsynlige, og disse premissene er ifølge Kildal lite forenelige med fritidsideologenes idéer om hva den frigjorte tida vil preges av. Lønnsarbeidets tidsstruktur må oppheves hvis et fritidssamfunn slik fritidsideologene har skissert det skal kunne realiseres.

Kildal konkluderer med paradokset at "en oppheving av tidsstrukturens tvang, forutsetter en oppheving av fritidssamfunnets grunnlag: den teknologisk avanserte industriproduksjon". (Kildal 1986: 131)

Lignende innvendinger finner vi hos Oskar Negt. Visjonen om et fritidssamfunn baserer seg hos Gorz på en idé om kulturell mutasjon. Den frie tidas potensielle flerfoldighet av tidsnormer vil bli dominerende, og arbeidet vil bli transformert til en status som kjærkommen avveksling (Gorz 1983: 87ff). Negt mener den kapitalistiske tidsrytme ikke kan skilles ad fra de tidsrytmer som gjelder for den genuint kulturelle og skapende aktivitet (Negt 1985: 167). En omforming av det fremmedbestemte heteronome arbeid (lønnsarbeidet, nødvendighetssektoren hos Gorz og Adler-Karlsson) er nødvendig for å tilføre den frie tida virkelig selvbestemmelse.

Teknologien som sådan endrer intet. Den er kun et medium. Man må analysere de klassestrukturer, magtstrukturer, altså de *objektive* strukturer, som *forhindrer* den frigjørelse mikroelektronikken kunne bringe." (Negt 1987)

Gorz ser heller ikke den kulturelle mutasjon til et blomstrende fritidssamfunn som noen uproblematisk prosess. En omfattende kommersialisering av fritida poengteres som uforenelig med utopien om fritidssamfunnet. En reduksjon av arbeidstida er ikke noen tilstrekkelig betingelse for en realisering av et fritidssamfunn som ikke er dominert av "massemedienes programmerte adspredelse". For å realisere utopien om fritidssamfunnet må den enkelte lett kunne ha adgang til, også i fellesskap med andre, "å lage og produsere alt som får en økt skjønnhets- og bruksverdi når en lager det selv." Dette kan en stimulere ved å føre en bevisst politikk som legger til rette for en selvutviklende bruk av den frie tida. (Gorz 1981: 94)

Fritidsideologene er i større grad utopister enn reformister. Flere av dem presenterer klare visjoner om et

samfunn der arbeidet har mistet sin betydning (Adler-Karlsson 1979, Illich 1980, Gorz 1983). Den utopiske tenkemåten har gjort fritidsideologene sørgelig lite aktuelle for samfunnsplanleggere og utredere. Dette kan illustreres med det norske arbeidstidsutvalget som har hatt i oppdrag å utrede arbeidstidsreformer. Utvalget har laget en utredning på 255 sider, samt et vedlegg på 455 sider, uten å referere til en eneste av de sentrale fritidsideologene.

Utopien som uttrykksform har ikke sin verdi som forslag til noe politisk langtidsprogram. Den er allikevel viktig for samfunnsdebatten. De utopiske visjonene gir rom for viktige idéer og perspektiver som ikke har så lett for å vinne gehør i den dag-til-dag-orienterte politiske debatt.

"...de store endringer i vår historie har startet med utopiske filosofier, som etter hvert har utløst handling, og kanskje vi nå er i en situasjon hvor vi igjen trenger naive visjoner for samfunnsutviklingen."
(Grund 1987)

Det har vært innvendt mot fritidsideologenes visjoner at de er uttrykk for menns drømmer om et bedre samfunn (Haslebo 1983). Dette er en riktig påpeking. Kvinneperspektivet er så og si fraværende i de sentrale fritidsideologiske skriftene. I den grad feministiske synspunkter blir tatt opp, er det med få unntak enten for å utsette dem for kritikk, eller å ta dem til inntekt for eget syn (f.eks. Gorz 1981: 92, Skjærpe 1984: 81f).

En utdyping av kvinneperspektivet vil bli tatt opp i neste avsnitt. Kvinnebevegelsens perspektiver er imidlertid ikke av samme utopisk visjonære karakter som fritidsideologenes idéer. Fritidssamfunnet blir da stående igjen med få eller ingen idéer om hvordan kjønnsrollemønstret vil utvikle seg. Skillet mellom aktivitetene i husholdet og fritida er heller ikke eksplisert. Husholdet er i dag preget av til dels store skiller mellom kjønnene. Det samme er tilfelle for fritida. Når den frie tida øker radikalt, skal vi da

forvente en frigjøring også fra kjønnsrollene, eller vil vi kun få en utvidelse av det nåværende mønsteret? Mangelen på kvinneperspektiver må sees på som en sentral svakhet ved fritidsideologenes strategi for samfunnsomveltning.

4.4 KVINNEBEVEGELSEN

Den radikale kvinnebevegelsen har vært sentral i den politiske kampen for reformer i normalarbeidstida.¹ Det konkrete politiske krav har vært 6-timers normalarbeidsdag for alle. Som vi har sett har kravet aner i fagbevegelsen tilbake til 20-tallet (avsnitt 2.5). En sentral strategi for kvinnebevegelsen har vært å få reist kravet i fagbevegelsen, men nå som et kvinnekrav, og ikke primært som noe botemiddel mot arbeidsløshet.

4.4.1 Likestilling mellom kjønnene.

Det er den reduserte daglige arbeidstid kvinnebevegelsen ser som mest tjenlig for sine interesser. "Vårt mål er et samfunn der vi lever hver dag og ikke utelukkende for helga." (Jensen 1983: 28). Årsaken til den foretrukne organisering er å finne i grunnlaget for kvinnebevegelsen, arbeidet for likestilling mellom kjønnene

6-timersdagen sees på som et viktig middel for likestilling i arbeidslivet. Kvinner har ofte hovedansvaret for omsorg i husholdet, og deltar i yrkeslivet kun som deltidsarbeidende. Dette fører til at de får vanskelig for å nå opp i stillings- og makthierarkiet. En kortere normalarbeidsdag vil ifølge kvinnebevegelsen føre til at flere kvinner blir

¹ Denne presentasjonen og korte diskusjonen av den radikale kvinnebevegelsens holdninger til reduksjoner i arbeidstida baserer seg på et debattheft fra 1983 og en pamflett fra 1986. Debattheftet er forfattet av Siri Jensen. Begge er utgitt av Kvinnefronten i Norge.

heltidsarbeidene. Dermed vil kvinnene gjenerelt oppnå høyere status og større innflytelse i arbeidslivet.

Likestilling i husholdet er også et sentralt mål for kvinnebevegelsen, og 6-timersdagen sees på som et høvelig middel. Den vil gi mannen økt mulighet til deltakelse i arbeidet med "hus og unger."

"Jeg mener også at 6-timersdagen vil legge et bedre grunnlag for kampen om arbeidsdelinga hjemme. 6-timersdagen vil ikke endre arbeidsdelinga hjemme av seg selv, men det at kvinner og menn i større grad har lik arbeidstid vil gjøre det lettere å slåss for at halvparten av husarbeidet er mannens." (Jensen 1983: 19)

Kvinnebevegelsen er seg bevisst at mansrollen vanskelig kan endres med kun å redusere normalarbeidsdagen. 6-timersdagen har dog i seg et potensiale for likestilling i husholdet, og er for kvinnebevegelsen et viktig virkemiddel for å kunne realisere et av sine mål.

Et tredje sentralt argument for en reduksjon i daglig arbeidstid er at heltidsarbeidende kvinner får økt mulighet til deltakelse i det sosiale liv utenfor hjem og arbeidsplass.

"Dei fleste kvinner treng først og fremst fri tid, tid vi sjølve kan rå over, og bruke til både porselensmåling, politikk og alt det andre vi har lyst til å gjere." (Kvinnefronten 1986: 2)

En slik bruk av den frigjorte tida forutsetter for det første mannens deltakelse i husholdet. For det andre er mange kvinner enslige forsørgere, og vil ha behov for offentlige omsorgsordninger utover 6 timer for reelt å kunne velge sin egen fritid. Godt utbygde omsorgsordninger mener kvinnebevegelsen må til også fordi det er en viktig målsetting å kunne være uavhengig av mannen. Å oppnå virkelig økt fri tid blir på denne bakgrunn avhengig av andre institusjonelle og normative forhold enn bare en reduksjon av normalarbeidsdagen.

4.4.2 Andre kvinneorganisasjoner

Lønning av husarbeid og omsorg har vært en strategi for enkelte organiserte kvinnegrupper, spesielt kvinneorganisasjonene i en del av de politiske partiene. En søker her å oppnormere den tradisjonelle kvinnerollen ved å gjøre dens oppgaver til lønnsarbeid. Et stykke på vei er en allerede kommet, et eksempel er døtre som hjelper omsorgstrengende foreldre og får lønnsarbeiderstatus som hjemmehjelper.

Den mer konservative del av kvinnebevegelsen representert ved Norges husmorforbund (NHF) ønsker ikke å prioritere 6-timers normalarbeidsdag som middel til et bedre samfunn. Dette begrunnes med samfunnsøkonomiske argumenter. NHFs konservative kjønnsrollesyn er en viktig faktor i denne sammenheng. De legger også til grunn "wadelske" resonneringer:

"I NHF snakker vi derfor om det utvidede arbeidsbegrep, hvor det er det du gjør som teller, ikke om man får betalt for dette eller ei." (Gullichsen 1983)

På bakgrunn av dette prioriterer den konservative del av kvinnebevegelsen økte muligheter for deltid som strategi. Slik vil en gjøre det mulig at "den enkelte selv kan fordele sin tid mellom lønnet og ulønnet arbeid" (ibid).

4.4.3 Avslutning

For André Gorz har den radikale kvinnebevegelsen i seg potensialer som på mange måter gjør dem til den "etterindustrielle revolusjonens avant-garde" (Gorz 1980: s 90). Kvinnebevegelsens kritikk av mannssamfunnet og dets verdier framheves av Gorz. Bevegelsen forsøker å oppvurdere de tradisjonelle kvinnelige aktivitetene. Den har en klar strategi på at deltakelse i familieliv skal bli en sentral verdi også for menn, og at kvinnene skal få mulighet til å delta i fritidsaktiviteter utenfor hjemmet. På denne måten utfordrer kvinnebevegelsen arbeidssamfunnet. Den propagerer for verdiorienteringer som undergraver arbeidssamfunnets ideologi.

Kvinnebevegelsen er allikevel ikke entydige, på samme måte som fritidsideologene, i sitt syn på lønnsarbeidet. I sin iver etter å reformere den politiske venstresida ser Gorz på det nærmeste bort fra at kvinnebevegelsen også ønsker at så mange kvinner som mulig skal gå ut i arbeidslivet. Kvinnebevegelsens kamp for redusert arbeidstid er også en kvinnekamp på arbeidssamfunnets premisser. Gjennom økt deltakelse i lønnet arbeid søker kvinnene å styrke sin posisjon i arbeidssamfunnet.

Den norske anarko-konservative fritidsideologen Arvid Weber Skjærpe ser i motsetning til Gorz den radikale kvinnebevegelsen som en klar trussel mot fritidssamfunnet:

"Kvinnebevegelsen har akseptert mennenes dom over det feminine som en sekundavare. Det innebærer ikke likestilling, men en ny normtvang: et krav om et samfunn der alle voksne tvinges til 8 (6) timers lønnsarbeid, barna til like mange timer barnehageopphold, og der alle gamle havner på aldershjem." (Skjærpe 1984: 81f)

I likhet med husmorforbundet viser Skjærpe til opinionsundersøkelser som viser at kvinner i stort monn ønsker å arbeide deltid (bl.a. NOU 1980:52 Valg av arbeidstid)¹. På denne bakgrunn mener han kvinnebevegelsen forsøker å presse kvinnene til å gå sterkere inn i arbeidslivet, og dermed nedvurdere tradisjonelle kvinneverdier og styrke det lønnsarbeidsfikserte samfunn.

4.5 FAGBEVEGELSE OG ARBEIDERBEVEGELSE

Reduksjoner i arbeidstida har historisk sett vært et viktig mål for fagbevegelsen, og er igjen blitt svært aktuelt etter at 8-timersdagen snart er 60 år gammel. Så og si alle fagforbund i Vest-Europa har erklært allmene forkortinger i arbeidstida som et sentralt mål (Podsk 1985). Kampen mot

¹ Heltid i den refererte undersøkelsen betyr normal 8-timers arbeidsdag.

arbeidsløshet har vært viktig i begrunnelsen av dette kravet. I den norske og svenske fagbevegelsen brukes ikke arbeidsledighetsargumentet i særlig grad. Her er det likestilling mellom kjønnene og betydningen for den allmene velferden som står sentralt.

4.5.1 Fritidsideologiske idéer og fagbevegelsen

Den sentrale skillelinjen mellom fagbevegelsen og fritidsideologene har en klar ide-messig basis. Fagbevegelsen står for en reformativ linje der arbeidet fortsatt bevarer sin overordnede ideologiske posisjon. Dette idé-messige poenget framheves også av Gorz. Det er i det moderne samfunnet tilstede objektive betingelser (i form av mikroelektronikk o.l.) for omfattende forkortinger i arbeidstida, og "hindringerne er rent ideologiske" (Podsk 1985).

Den tyske marxisten og sosiologen Oskar Negt har søkt å integrere fritidsideologiske perspektiver med fagbevegelsens kamp for redusert arbeidstid (Negt 1985). Han ser kampen for 35-timers arbeidsuke som et kvalitativt nytt skritt, og ikke "blodt endnu et blad, der er blevet vendt i arbejdsnedsættelsens historie" (ibid 29). Bakgrunnen for Negts poeng er tredelingsnormen 8 timer arbeid, 8 timer fritid og 8 timer søvn. 35-timersuken vil skape en ubalanse i denne normen, om ikke annet så på det symbolske nivå. Med 35 timers normalarbeidsuke vil vi få en 7-9-8-fordeling med den frie tida som dominerende. Negt ser dette som kimen til et demningsbrudd. Det grunnleggende og nærmest revolusjonære spørsmål "om at foreta en nyberegning af den samfundsmæssigt nødvendige arbejdstid" vil få økende tyngde (ibid: 33).

André Gorz framhever noe av det samme poeng som Negt. Fagbevegelsen har ennå ikke gått i retning av det fritids-samfunn han selv skisserer i "Paradisets veje" (Gorz 1983). De små arbeidstidsreformene er ennå ikke noe direkte skritt i retning av arbeidsideologiens fall, men strategisk sett så sees de som viktige. Forsøk fra arbeidsgiverne på å

gjennomføre arbeidstidsforkortelser uten lønnskompensasjon vil føre til svikt i etterspørselen. Fagbevegelsen vil da være inne i en god sirkel ifølge Gorz, de vil kunne presse gjennom arbeidstidsforkortelser uten at arbeidsgiverne ser det tjenlig å gå inn for reduksjoner i lønningene. Dette vil igjen inspirere fagbevegelsen til økt innsats i kampen for kortere arbeidstid. (Podsk 1985)

Skal fagforeningene beholde sin innflytelse og kunne styrke den, må de følge arbeiderne der de er. Ved ytterligere forkortelser i arbeidstida får lønnsarbeidssfæren, fagbevegelsens tradisjonelle arena, et minsket omfang. Negt mener fagforeningenes politiske mandat må utvides. De må involvere seg i den frie tidas innhold og organisering, og det må skapes "en politisk offentlighet i de områder, hvor menneskene tilbringer en voksende del av deres vågne livstid" (Negt 1985: 152). Viktigheten i dette engasjementet begrunnes med at fritida kan vendes mot folk, og de kan bli redusert til "bornerte egenkonsumenter" (ibid: 142). Et poeng som trekkes fram er menneskenes kulturelle identitet. Den dannes etter helt andre prinsipper enn de som følges i lønnsarbeidsproduksjonen, og det er viktig å sikre identitetsdanningen rom til utfoldelse. I denne sammenheng framholdes en mulig eksistensiell betydning av hvem som råder over kultur- og bevissthetsindustrien. Hvordan fagbevegelsens konkrete strategi skal se ut i bestrebelsene på utvide sitt politiske mandat har Negt ennå ikke noen klare idéer om. (Negt 1985: 142ff, 1987)

4.5.2 Norsk fagbevegelse

Dette avsnittet (4.5) vil i det følgende avgrense seg til norsk fagbevegelse og arbeiderbevegelse sitt syn på reduksjoner i arbeidstida, og hvordan dette begrunnes. Den norske fagbevegelsens viktigste sentralorganisasjon, Landsorganisasjonen (LO) framhever i sitt handlingsprogram 1985-89 to kortsiktige målsettinger: Lik daglig arbeidstid for alle (37,5-timersuke), og en nedkorting og fleksibilisering

av pensjonsalderen. Den langsiktige målsettinga er imidlertid en mer omfattende forkorting av arbeidstida:

"På lengre sikt er det en oppgave å arbeide for en videre nedsettelse av den daglige eller ukentlige arbeidstid." (Landsorganisasjonen 1985)

Det finnes ingen direkte begrunnelse av forslaget i handlingsprogrammet, annet enn generelle formuleringer om å arbeide for økt velferd formulert i andre deler av programmet. Det blir derfor av interesse å søke etter andre kilder for å forstå bakgrunnen for den prioritering av 6-timersdagen som LO har gjort.¹

Sentralt i denne sammenheng er holdningene en finner i den politiske del av arbeiderbevegelsen, representert ved Det norske arbeiderparti (DNA). LO og DNA har et nært samarbeid, også på det ideologiske plan, slik at politiske holdninger i DNA kan sees på som et viktig idé-messig grunnlag for den norske fagbevegelsen (Pax leksikon 1978b).

4.5.3 DNAs frihetsdebatt

DNA har lansert en såkalt frihetsdebatt der de søker å legge grunnlag for en diskusjon om framtidens politiske målsettinger. I publikasjonene "Tid for hverandre" og "Velferd sammen" presenteres vi for dels et debattgrunnlag, og dels mer uttalte politiske målsettinger og verdibetenkninger (DNA 1986a, DNA 1986b). Arbeidstidas lengde er et sentralt tema i den førstnevnte av publikasjonene.

¹. Litt av bakgrunnen for utformingen av handlingsprogrammet er muligens å finne i den motsand forslaget er blitt møtt med. Reduksjonene i den daglige arbeidstida er blitt reist som krav av kvinnene i fagbevegelsen. I det norske LO har dette blitt møtt med til dels stor motstand, spesielt fra ledelsen. Situasjonen er blitt tolket som en interessekonflikt mellom kjønnene. Kvinnene argumenterer med kjønnspsesifikke problemer som menn ikke forstår som viktige, og dermed prioriteres de ned (Førde 1982).

I likhet med LO har DNA 6-timers arbeidsdag som et lang-siktig politisk mål. I DNAs program presiseres det også hva en vil med en forkorting i arbeidstida. Kortere normal-arbeidsdag vil ifølge DNA bedre mulighetene til positiv utnyttelse av fritida, og bryte ned den urettferdige fordelingen av lønnet arbeid og omsorgsarbeid mellom kvinner og menn (ibid 43).

Bakgrunnen for at kravet om 6-timersdagen er reist og begrunnet i DNAs program er åpenbart kvinnebevegelsens kamp. Arbeidstidsforkortinger poengteres som et sentralt middel til å oppnå reell likestilling mellom kjønnene, og dette er det sentrale grunnlag for å kreve forkortinger (ibid: 43).

Utdypende vurderinger av arbeidstidsspørsmålet finnes i to av debattheftene som er kommet ut i sammenheng med DNAs frihetsdebatt. Det ene av dem, "Tid for hverandre" kan langt på vei sees på som et forsvar for 6-timersdagen som politisk målsetting (DNA 1986a). Argumentasjonen her kan summeres i tre hovedpunkter; deltakelse i hjem og nærmiljø, mulighet til å ha omsorg for barn og en styrking av kvinnes plass i samfunnet.

En styrking av hjem og nærmiljø skal ikke skje ved en svekking av kvinnes deltakelse i yrkeslivet. En vil søke å endre mansrolla henimot økt deltakelse i husholdet. Gjennom å prioritere 6-timers arbeidsdag for alle mener en å legge grunnen for deltakelse på lik linje for begge kjønn, både i yrkesliv, hushold og nærmiljø.

"Hjemmeværende kvinner brukte tid i bolig- og nærmiljø. I dag er gjerne begge foreldrene i en familie i yrkesarbeid, eller familien har bare én voksen som også er yrkesaktiv. I konkurransen om menneskenes tid er det nære, levende liv i ferd med å tape. Dette må vi endre på." (DNA 1986b: s 12)

Familien og nærmiljøet skal også ha et innhold. DNA har også her klare visjoner:

"Vi må økonomisk kunne investere slik at vi utløser initiativ, aktivitet og skapertrang. Vi må kunne bruke de folkelige organisasjoner og opplysningsvirksomheten

og gi dem verksteder og utsyr, sette folk i stand til å bedre sin egen levestandard, la de selv bygge båten sin, selv kunne noe om elektronikk, selv ha kunnskaper og tid til å bygge hus eller drive hagebruk." (ibid s 12)

DNA bærer på denne måten fram standpunkter til fordel for styrking av en gjør-det-sjøl-økonomi. Lønnsarbeidet reduseres og en forsøker å stimulere til kompetanseheving hos den enkelte.¹ Produksjon av varer og tjenester vil da i større grad foregå i den uformelle sektor. Det er all grunn til å tro at en slik utvikling kan bli et skritt på vegen til å undergrave lønnsarbeidets ideologiske hegemoni. Hvis produksjon og aktivitet i uformell sektor får økt betydning kan dette svekke yrkesarbeidets posisjon.

Idéen om en strategi der enkelte grupper av arbeidstakere skal ha førsterett i en gradvis innføring av kortere daglig arbeidstid finnes også som debattgrunnlag i DNA (DNA 1986a: s 12). Her ser en barnefamiliene som en aktuell gruppe å forfordele 6-timersdagen til. Disse mener en har det største behovet for en reduksjon av lønnsarbeidstida.²

I kampen for reduksjoner i arbeidstida støter en an mot en viktig kanal for arbeidstakernes mulighet til innflytelse i samfunnsutviklingen. I det kapitalistiske system skjer betydelige deler av formingen av samfunnet gjennom arbeidslivet. En uttrekking av bestemte grupper, f.eks, småbarnsforeldre og eldre mennesker, vil åpenbart kunne svekke disse gruppens mulighet til innflytelse på samfunnsutviklingen. For kvinnebevegelsen er dette også et opplagt poeng i deres

¹ Det må presiseres at disse synspunktene presenteres i form av et debattgrunnlag, og er ikke vedtatt som noe partiprogram.

² Svensk LO har en erklært strategi for gradvis innføring av kortere daglig arbeidstid til utsatte grupper. Småbarnsfamilier, folk med ubekvem arbeidstid og arbeidere med harde og utsatte yrker er aktuelle målgrupper (Landsorganisasjonen i Sverige 1986).

I Finland er en i ferd med å sette i gang en ordning med lovfestet rett til 6-timers arbeidsdag for foreldre med barn under 4 år. Spørsmålet om lønnskompensasjon er ennå ikke avklart (Arbeiderbladet 26.10.87).

kamp for å gi kvinnene mulighet til deltakelse i arbeidslivet.

4.5.4 Avslutning

En kan oppsummere med at den norske fagbevegelsen har vært forholdsvis tilbakeholden i kampen for forkortinger i arbeidstida, spesielt er 6-timersdagen blitt holdt noe tilbake som prioritert målsetting. Hos DNA kan en finne sterke idé-messige strømninger som argumenterer for reduksjoner i normalarbeidstida. De viktigste begrunnelsene fokuserer på utjamning av arbeidsdelinga mellom kjønnene, og en styrking av hjem og nærmiljø. Sammenholdt med kvinnebevegelsens press på er det grunn til å anta at vi vil kunne få en økt prioritering av arbeidstidsforkortelser i fagbevegelsen. En slik antagelse er allikevel ikke helt uproblematisk, og spørsmålet vil bli ytterligere belyst i avslutningskapitlet (avsnitt 7.3).

4.6 AVSLUTNING

Fritidsideologenes kamp for mindre arbeid er motivert ut fra en avvisning av arbeidet som mål i seg selv. I likhet med Aristoteles proklamerer de den frie tida som et overordnet mål (avsnitt 2.2). Arbeidet skal gjeninnsettes som kun et middel til den frie tidas gleder. Kvinnebevegelsen og fagbevegelsen har en mer reformistisk tilnærming. De ønsker kun en forkorting av arbeidstida på linje med overgangen fra 10- til 8-timers arbeidsdag. Dette begrunnes med et krav om bedre muligheter for kvinners fulle deltakelse i arbeidslivet, og et ønske om mer tidsbruk i hushold og til fritidsaktiviteter.

Disse reformkravene og deres målsettinger etterlater seg et empirisk spørsmålstegn. Vil forkortelsene få de tiltenkte

virkningene? Vil vi få en utjamning av kjønnsarbeidsdelinga i husholdet? Vil folk bruke mer tid til nærmiljø, eller vil de prioritere konsum av underholdning? Hvordan vil i det hele tatt forkortinger i den daglige arbeidstida virke ved en reell gjennomføring?

Spørsmålene mangler opplagte svar siden en ikke har hatt forsøk med 6-timersdag eller lignende i noe større omfang. Jeg vil allikevel søke å belyse dem med empirisk materiale. De to påfølgende kapitlene vil presentere tre empiriske perspektiver som er ment å bidra til en besvaring av spørålet om hvordan daglige arbeidstidsforkortelser vil virke.

Kapittel 5 KORTERE ARBEIDSTID OG FORVENTNINGER OM TIDSNYTTE

Funn fra Tidsnyttingsundersøkelsen 1980-81 og Eskilstuna-
prosjektet

5.1 INNLEDNING

Dette kapitlet tar opp to empiriske studier, som har presentert relevante data i forhold til denne oppgavens emne, Tidsnyttingsundersøkelsen 1980-81 (TNU) og Eskilstunaprojektet (NOS B 378, Bäck-Mattsson og Vahlne 1985, Sabel 1985). Disse fokuserer bl.a. på forholdet mellom arbeidstidas lengde og aktiviteter og tidsbruk i den frie tida, og bidrar dermed til å belyse min problemstilling. Begge gjør bruk av tidsnyttedata.

Det må her bemerkes at det finnes tilgjengelig to andre sett av empirisk materiale som inneholder relevante data. For det første er tilsvarende undersøkelsesopplegg som Eskilstunaprojektet blitt utført i to andre svenske kommuner. En rapport som samler hovedresultatene fra alle tre kommunene er blitt utgitt (Sabel 1987). Dette materialet ble jeg kjent med på et svært sent tidspunkt i arbeidet med oppgaven. Det er derfor kun data fra studien i Eskilstuna som anvendes.

Statistisk sentralbyrå i Norge har på oppdrag fra Arbeidstidsutvalget gjort en survey-undersøkelse i Norge som tar opp holdninger til reduksjoner i arbeidstida. Deler av denne undersøkelsen er relevant for min problemstilling. Den delen av materialet som går på hva folk tror de vil bruke den frigjorte tida til er imidlertid ikke blitt publisert. Grunnen til dette er, i følge undersøkelsens ansvarlige, Anne Lise Ellingsæter, at man ikke finner noe av interesse i svarfordelingen. De fleste svarer at de vil gjøre litt mer av alle aktivitetsalternativene, og ved foreløpige studier av materialet har en ikke engang funnet signifikante forskjeller på kvinner og menn. Uansett kjønn ville alle bruke litt mer tid til alle alternativene. Noe av årsaken til dette utfallet ligger i survey-undersøkelsens form. Den presenterer en liste av aktiviteter utenfor lønnsarbeidet. Respondentene skal forestille seg en daglig arbeidstidsreduksjon og svare på om de vil bruke mer tid til de listede aktivitetene. I en slik situasjon er det ikke overraskende at de fleste svarer positivt på spørsmål om de vil bruke mer tid både til familien, til husarbeid, til hobbyer, venner, slappe av, osv. (Ellingsæter 1987: 145 og personlig kommunikasjon). På denne bakgrunnen, og forsåvidt også på direkte anbefaling fra Ellingsæter har jeg valgt å ikke gå inn i materialet og gjøre analyser av det, men ta utfallet av spørringen som skissert ovenfor til etterretning.

Systematiske studier av folks tidsnytte har en lang tradisjon, de første ble utført i Sovjet allerede tidlig på 20-tallet. I Norge ble den første bredt anlagte tidsnytteundersøkelsen utført i 1971-72 av Statistisk sentralbyrå. En tilsvarende undersøkelse ble gjort i 1980-81, og det er resultater fra denne som her vil bli presentert og diskutert.

TNU 1980-81 framlegger data om tidsnytte i den norske befolkningen i den aktuelle perioden. Dette er kvantitative

data som er basert på føring av "tidsdagbok" hos et representativt utvalg av befolkningen. I rapportene fra undersøkelsen finnes flere "kjøringer" av materialet som uttrykker sammenhenger mellom arbeidstidas lengde og tid nyttet til andre aktiviteter (NOS B 378, Ellingsæter og Lingsom 1983). En analyse av disse delene av materialet vil bidra til en økt innsikt i hvordan en forkorting i den daglige arbeidstida vil virke.

Eskilstuna-prosjektet har undersøkt holdninger og forventninger til en 6-timers normalarbeidsdag. En prosjektgruppe står bak studien som er utført blant innbyggerne i Eskilstuna kommune i Sverige. Sentrale deler av dette prosjektet går rett inn i problemstillingen, og datamaterialet vil bidra til en ytterligere belysning av denne. Å anvende et svensk datamateriale i denne sammenhengen mener jeg ikke er særlig problematisk. Det svenske samfunnet er så likt vårt eget at en med små forbehold kan anvende undersøkelsen fra Eskilstuna til å belyse problemstillingen.

5.2 TIDSNYTTINGSUNDERSØKELSEN 1980-81

5.2.1 Innledning

Siktemålet med dette avsnittet er å se hvilke sammenhenger mellom arbeidstidas lengde og aktiviteter i den frie tida en kan få fram ved hjelp av tidsnyttedata fra TNU 1980-81. Videre vil anvendelsen av disse overfor oppgavens problemstilling bli klargjort og problematisert.

Hovedresultatene fra tidsnytteundersøkelsen 1980-81 er blitt offentliggjort i to publikasjoner (NOS B 378 og Ellingsæter og Lingsom 1983). Det er fra disse datamaterialet som presenteres her er hentet fra. Å gå ut over disse framstillingene ved å gjøre en egen statistisk analyse av datamaterialet har jeg ikke funnet hensiktsmessig.

Materialet har en begrenset relevans overfor problemstillingen (avsnitt 5.2.7), og en egen analyse ville i arbeidsomfang være uforenelig med samtidig å bruke studien av renovatørene som empirisk hovedkomponent.

Tabellmaterialets karakter vil dermed utgjøre en sentral begrensning. Det vil ha svakheter overfor dette prosjektets spørsmålsstilling siden det er utformet med hensyn til mer generelle interesser. Eksempelvis er arbeidstid som variabel skalert svært grovt i enkelte tabeller, og sammenhengene mellom arbeidstid og bruk av fri tid er ikke skalert langs viktige variabler som alder og yrke (se forøvrig avsnittene 5.3.5 og 7.2).

For å øke lesverdigheten er TNUs tabeller plassert som vedlegg bak i kapitlet, kun figurene er plassert inne i teksten (vedlegg 1).

TNU definerer arbeidstid i presentasjonen av hovedresultatene som "tid brukt til yrkesaktivitet, pauser og måltider på arbeidsplassen, og tid til reise til og fra arbeidsplassen".¹ I kategoriseringen av aktiviteter i den frie tida arbeider TNU ut fra den vanligste inndelingen; i fritid og husholdsarbeid. Sistnevnte deles igjen inn i husarbeid og omsorg for barn. I tillegg brukes kategoriene personlige behov og utdanning.

5.2.2 Tid til arbeid

Til tross for at 8-timers normalarbeidsdag har vært norm i hele etterkrigstida har det vært en stadig synkende formell arbeidstid for yrkesaktive (NOU 1980:52: 18). Gjennom ulike reformer som lørdagsfri, lengre ferie, spesialordninger for

¹ I enkelte av de data som presenteres her er arbeidstid definert annerledes. Der hvor disse brukes vil avviket fra standarddefinisjonen bli presisert.

skiftarbeidere osv. har de yrkesaktive fått økt sin disponible tid utenfor lønnsarbeidet.

De norske tidsnytteundersøkelsene bekrefter denne utviklingen for 70-tallet. Den gjennomsnittlige arbeidstid for alle yrkesaktive ble redusert fra 35.5 timer pr.uke i 1971-72 til 31.3 i 1980-81 (reisetid ikke medregnet). For menn var utviklingen 40.9 til 36.6 timer pr uke (ekskl. reisetid). For yrkesaktive kvinner er den gjennomsnittlige arbeidstid nærmest uendret i den aktuelle perioden. For kvinner totalt har imidlertid arbeidstida økt fra 13.3 til 16.8 timer pr.uke. Dette skyldes i hoved-sak en økning i sysselsetting blant kvinner, bl.a. gjennom en økning i omfanget av deltidsarbeid. (Ellingsæter 1984)

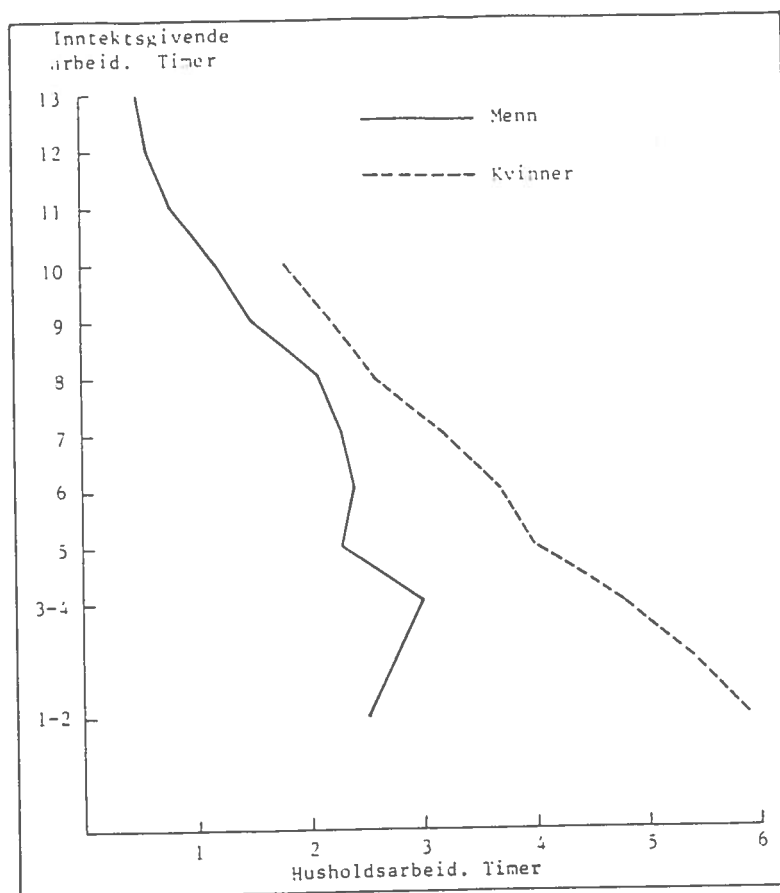
5.2.3 Tid til husholdsarbeid

Når arbeidstida blir kortere øker deltakelsen i husholdsarbeid, men 1 time kortere arbeidstid gir ikke 1 time mer husholdsarbeid. Figur 1 som er hentet fra Statistiske analyser nr.49 illustrerer godt virkningene av arbeidstidas lengde på deltakelsen i husholdsarbeid.

Vi ser klare forskjeller mellom kjønnene. En forkorting av menns arbeidstid fra 8 til 6 timer daglig gir kun en knapp halvtimes økt daglig innsats i husholdsarbeid. En tilsvarende forkorting for kvinner gir ut fra TNUS materiale en økt tidsbruk i husholdsarbeid på 1.2 timer.

TNUS materiale viser videre at det ikke er noen sammenheng mellom den tid menn bruker i husholdsarbeidet og ektefelles yrkesaktivitet. Mannens deltakelse i husholdet er stabil på ca. 2.5 timer pr dag i snitt, både når ektefellen er hjemmeværende, deltidsarbeidende eller i heltidsarbeid (vedlegg 1: tabell 1)

Figur 5.1 Tid nyttet av yrkesaktive menn og kvinner til husholdsarbeid og inntektsgivende arbeid. 1980-81. Timer.

(Ellingsæter og Lingsom 1983: 35)

5.2.4 Arbeidstid og omsorg for egne barn

Et sentralt spørsmål er i hvilken grad arbeidstidas lengde virker på husholdsarbeidets to undergrupper, omsorg og husarbeid. TNU har i denne sammenheng kun presentert tall som uttrykker sammenhenger mellom arbeidstidas lengde og omsorg for egne barn (som utgjør hoveddelen av kategorien omsorg).

I TNUs hovedrapport kan en lese sammenhenger mellom arbeidstid og tid tilbrakt sammen med barn i to tabeller. Den vesentligste forskjellen mellom dem er at den ene uttrykker alle ukens dager mens den andre er avgrenset til mandag-fredag (vedlegg 1: tabell 2 og 3).

For menns vedkommende uttrykker materialet at de i liten grad bruker kortere arbeidstid til omsorg for egne barn. Noen sammenhenger kan vi allikevel finne. Ser en på de som virkelig jobber mye, over 45 timer i uka, så bruker de mindre tid til omsorg for egne barn enn de som jobber mindre enn 45 timer i uka (t/u).

Ved en avgrensning til ukens 5 første dager (hverdagene) finner vi også enkelte sammenhenger mellom kortere arbeidstid og økt tidsbruk i barneomsorgen. Småbarnsfedre som jobber under 30 timer i uka bruker en knapp time mer daglig til barna enn de som jobber mellom 30 og 44 t/u (5.4 mot 4.5 timer pr dag) (tabell 3). Dette forholdet jamner seg ut når en ser alle ukens dager under ett. Tallene indikerer at fedre som jobber ca full dag bruker like mye tid til ungene som fedre som jobber deltid. Dette skjer ved at de så og si tar igjen det forsømte i helgene.

Antallet observasjoner av menn med kort arbeidstid er overveiende lavt, spesielt gjelder dette for menn som arbeider under 30 timer pr uke (tabell 2 og 3). Grunnlaget for å trekke konklusjoner om forholdet mellom menns arbeidstid og deltakelse i barneomsorg blir derfor noe spinkelt.

For kvinnes del viser materialet at de bruker mer tid til barn enn menn, også når arbeidstida er den samme. Forskjellen blir mindre med økende alder på barna og hvis en tar alle ukens dager i betraktning (tabell 2 og 3).

Sammenhengen mellom arbeidstid og tid nyttet til omsorg for egne barn er forholdsvis klar for kvinnene. Mindre jobb fører til mer tid til barn. De hjemmeværende og de som arbeider opptil 30 t/u bruker gjennomgående mer tid til barna enn de som jobber over 30 timer i uka, henholdsvis ca 2 og 1 time mer pr. dag (hverdager) (tabell 2). I dette bildet ser vi også at en reduksjon fra over 45 t/u til 30-44

t/u har en forholdsvis liten innvirkning på barneomsorgen målt i tid (tabell 2 og 3).

Til sammenfatning kan en si at sammenhengen mellom arbeidstidas lengde og omsorg for egne barn faller sammen med forholdet mellom arbeidstida og det samlede husholdsarbeid som vist i figur 1. Kvinner bruker en klart større andel av en kortere arbeidstid til omsorg for egne barn enn menn. En kan i forholdsvis liten grad se sammenhenger mellom menns arbeidstid og deres innsats i barneomsorgen, faktisk noe mindre enn for sammenhengen til det samlede husholdsarbeid som illustrert i figur 5.1.

5.2.5 Samvær med andre

I materialet fra TNU er det laget tabelloppsett som gir et bilde av arbeidstidas virkning på tid tilbrakt sammen med andre (kategorisert som medlemmer av husholdet, andre og medlemmer av husholdet og andre samtidig).

Her ser en to klare tendenser. Når arbeidstida synker hos menn tenderer de til å tilbringe mer tid sammen med andre utenfor husholdet. For kvinner finner vi en motsatt tendens, når arbeidstida synker så bruker de mer tid sammen med medlemmer av husholdet (vedlegg 1: tabell 4).

5.2.6 Tid til fritid

Figur 5.1 gir visse indikasjoner på at en reduksjon i arbeidstida også vil føre til økt fritidsbruk. Når arbeidstida blir kortere nyttes ikke all tida til husholdsarbeid, spesielt ikke hos menn. Den resterende tid vil fordeles på fritid, utdanning og personlige behov. Fordelingen mellom disse sier materialet ikke noe om. Vi må allikevel kunne anta at når arbeidstida synker, så øker ikke tidsnyttingen til utdanning og personlige behov i

særlig grad når en ser befolkningen under ett¹. Dermed har vi grunn til å tro at kategorien fritid i utstrakt grad får økt omfang når arbeidstida synker.

Andre deler av TNUs materiale bekrefter denne antagelsen (vedlegg 1: tabell 5). Tabellmaterialet har her den svakhet at arbeidstidsvariabelen er skalert svært grovt. Det antyder allikevel den slutning at lav yrkesaktivitet fører til mer tid brukt til fritid, og at denne sammenhengen er sterkest for menn.

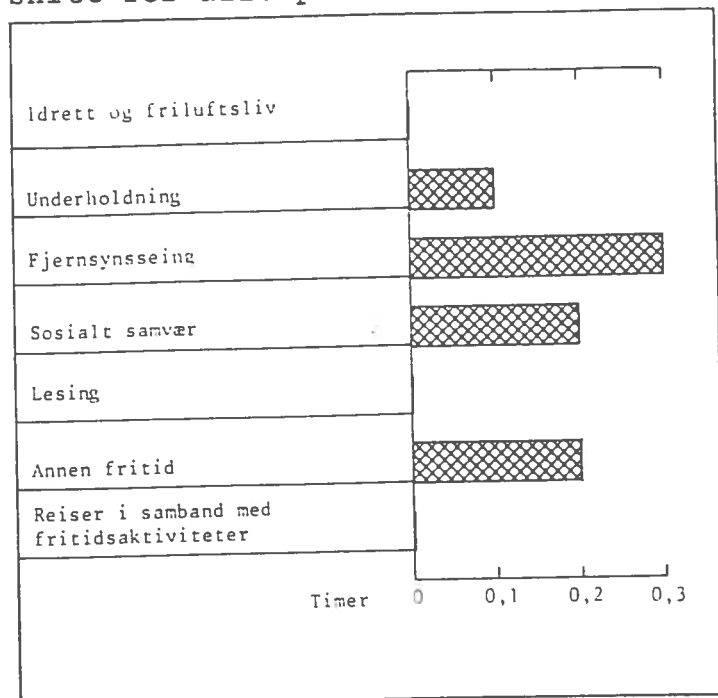
Fritid er en kategori som omfatter et stort antall aktiviteter. I samfunnsdebatten sees ikke økt fritid som noe entydig velferdsgode, eksempelvis blir passivt konsum av underholdning over et visst omfang ofte sett på som lite etterstrebbelsesverdig i utviklingen av et bedre samfunn (avsnitt 4.3.5). Det er derfor et poeng å finne ut hva slags fritid en reduksjon i arbeidstida fører til.

TNU har gjort visse undergrupperinger av fritidsaktiviteter. Man har så sett på hvordan utviklingen for disse har vært fra 1971-72 til 1980-81. I denne perioden økte tid brukt til fritidsaktiviteter med 0.8 timer pr.dag (fra 5.2 til 6.0). Figur 5.2 viser hvordan denne økningen i fri tid har fordelt seg på syv kategorier.

Figuren viser at fjernsynsseing var den fritidsaktiviteten som økte mest i perioden som omfatter det meste av 70-åra. Kategoriene sosialt samvær og annen fritid hadde også en viss økning. Økningen i sistnevnte kategori er spesifisert til en økning i tid brukt til å lytte til innspilt musikk, og til å slappe av (ibid: 49).

¹ Kategorien personlige behov er p.g.a. sin biologiske betingning svært stabil (avsnitt 3.2.1). Utdanning har et marginalt omfang i den gjennomsnittlige tidsnytte (0,5 timer pr. dag i 1980-81), og det er liten grunn til å tro at den skulle øke til særlig mer enn sin nåværende relative andel når arbeidstida synker (se forøvrig avsnitt 5.3.5).

Figur 5.2 Endringer fra 1971-72 til 1980-81 i tid nyttet til forskjellige fritidsaktiviteter. Gjennomsnitt for alle personer, alle dager. Timer.

(Ellingsæter og Lingsom 1983: 49)

En matematisk framskrivning av figur 5.2 gir følgende prediksjon: Av den totale økning i tid brukt til fritidsaktiviteter vil 37,5% bli brukt til fjernsynsseing.

Et slikt regnestykke er problematisk. For det første fordi det er marginale endringer som ligger til grunn for generaliseringen, slik at usikkerhetsmomentet blir stort. For det andre kan ikke økt fritid sees som noe blankt ark som skal fylles opp. Økt fjernsynsseing har ikke noen nødvendig sammenheng med at en får mer fritid til rådighet. Det kan i like stor grad være utslag av at tilbudet av fjernsynsprogrammer økte både kvantitativt og kvalitativt opp gjennom 70-årene.

På den annen side er det et ubestridelig faktum at tv-seing økte mest blant fritidsaktivitetene. Dette indikerer at økt

fritid i betydelig grad vil kunne innebære mer tid foran tv-skjermen. Utviklingen vil kunne bli likelydne for kategoriene sosialt samvær og annen fritid. De har i likhet med fjernsynsseingen økt i omfang fra 1970 til 1980, og kan dermed sies å ha et visst potensiale for økning ved en reduksjon i normalarbeidstida.

5.2.7 Avslutning

Ved en fortolkning av TNUS materiale i henhold til oppgavens problemstilling må det poengteres at materialet har en begrenset relevans. I Problemstillingen spør jeg etter virkninger av allment nedsatt daglig normalarbeidstid. TNUS materiale forteller om tilpasninger hos deltids-, heltids- og overtidsarbeidende i årene 1980 og 1981. Noe direkte svar på problemstillingen kan materialet dermed ikke gi. Likefullt sier det en hel del om forholdet mellom arbeidstidas lengde og deltakelsen i den frie tida, og det fokuserer nært på ulikheter mellom kjønnene. Det belyser slik viktige sammenhenger som vil være betydningsfulle for resultatet av en allmen forkorting i arbeidstida.

En ulikhet mellom kjønnene i tilpasningene til arbeidstidas lengde er den mest åpenbare sammenhengen en finner i TNUS materiale. Kvinner utnytter kort arbeidstid i stor grad til husholdsarbeid. Menn bruker kort arbeidstid i mindre omfang til husholdsarbeid. Til tross for at tallmaterialet har visse svakheter ser vi en større tilbøyelighet hos menn til å bruke kort arbeidstid til fritidsaktiviteter.

Funnene uttrykker i klartekst kjønnsrollemønstret. Kvinner er nært knyttet til husholdet, og menn bruker i større grad av sin arbeidsfrie tid til fritidsaktiviteter og samvær med andre utenfor husholdet.

Disse tidlige åtti-tallets sammenhenger mellom arbeidstidas lengde og bruk av fri tid uttrykker strukturer som f.eks. en allmen 6-timersdag også vil bli påvirket av. Når arbeids-

tidas lengde slår forskjellig ut for kvinner og menn ved 8-timers normalarbeidsdag er det et sterkt indisium på at en forkorting til 6 timer også vil slå forskjellig ut. En ny type forkorting av normalarbeidstida vil ikke kunne endre fullstendig på de sosiale og normative strukturene som virker på bruken av fritida, og som vi ser uttrykt gjennom TNU's materiale. Dette poenget er også blitt påpekt av kvinnebevegelsen (avsnitt 4.3).

På den annen side er det faktorer som vil kunne bryte opp i denne sammenhengen. En allmen forkorting av normalarbeidsdagen skaper en ny situasjon som er problematisk å forutsi noe om. De aller fleste menn får forkortet sin arbeidsdag i dette tilfellet med 2 timer. Mange kvinner vil også få en slik forkorting, men også mange kvinner må antas å være tilbøyelige til å øke sin arbeidstid for å oppnå heltidsstatus i arbeidslivet. Dermed vil reformen kunne bevirke en endring i arbeidets samlede omfang i befolkningen, samt en allmenn endring av fordelingen av betalt arbeid mellom kjønnene. En slik situasjon vil kunne legge grunnlaget for en sosial endring som vil motvirke kjønnsrollestrukturenes sterke virkning på bruken av økt fri tid.

Konklusjonen må allikevel bli, at når arbeidstida blir kortere så er kjønn en viktig faktor som påvirker tidsbruken i den frie tida. Kvinner bruker mer tid til husholdet, mens menn er mer tilbøyelige til å bruke tida utenfor lønnsarbeidet på fritidsaktiviteter.

5.3 ESKILSTUNAPROSJEKTET

5.3.1 Innledning

Som et ledd i det svenske forsknings- og utviklingsprosjektet "Kommunerna och framtiden" har det i Eskilstuna kommune blitt gjennomført en studie av holdninger til, og antatte

konsekvenser på individnivå av en 6-timers normalarbeidsdag.¹
Studien ble avsluttet i 1985.

Studien er blitt utført som to delvis adskilte opplegg. For det første som en intervjuundersøkelse og tidsstudie av et utvalg på 40 personer. Disse representerer kommunen næringsmessig, og er representative på bakgrunn av standardvariabler som kjønn, sivilstand, barn osv (Bäck-Matsson og Vahlne 1985). Studiens andre del er en spørreundersøkelse der 1300 eskilstunainnbyggere har besvart en postenquete (Sabel 1985).

Metodisk gjør begge undersøkelsene en todeling. Først søker en å kartlegge tidsbruk fordelt på fire spesifiserte kategorier (søvn, lønnsarbeid, husholdsarbeid og fritid). Dette søker en gjennomført ved å få respondentene til å gi et kvantitativt estimat av hvordan de vil anvende den frigjorte tida på de forskjellige kategoriene, inklusive ekstrarbeid. Dernest blir det stilt utfyllende spørsmål, henholdsvis på skjema og i en intervjusituasjon. En søker da å få et mer utdypet bilde av eskilstunainnbyggernes holdning til 6-timers normalarbeidsdag og mulige konsekvenser av denne.

Et sentralt poeng ved Eskilstunaprojektet er at den diskuterer 6-timers arbeidsdag som alternativ uten lønnskompensasjon, 1/4 av den vanlige lønna vil altså utebli. Graden av ekstraarbeid som respondentene vil måtte eller ønske å ta vil definere den reelle lønnsarbeidsreduksjonen som respondentene vil få. Folks antagelser om virkningene av 6-timersdagen på den frie tida må dermed sees i lys av mulighetene til å få en reell økning i fri tid.

¹ Eskilstuna er en av sveriges viktigste industristeder. Av 65 600 innbyggere arbeidet i 1970 15000 i jernvareindustrien. Det totale innbyggerantall i kommunen var i 1975 92 700 (Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon 1979: 27).

5.3.2 Økt arbeidstid for kvinner

De deltidsarbeidende er nesten utelukkende kvinner. Vel halvparten av kvinnene som ble intervjuet (12 av 20) mente de ville få uforandret eller mindre fri tid ved en forkorting i den daglige normalarbeidstida med 2 timer (Bäck-Matsson og Vahlne 1985: 62). Dette må antas å ha en klar sammenheng med at mange kvinner er deltidsarbeidende. De vil derfor ikke få forkortet sin nåværende arbeidstid, noen vil til og med øke lønnsarbeidstida. Grunnen til dette er trolig at de vil opprettholde eller øke sin yrkesdeltakelse for å oppnå heltidstatus i arbeidslivet, og å holde på sitt nåværende lønnsnivå. Disse funnene styrker kvinnebevegelsens antagelser om at 6-timersdagen vil føre til at flere kvinner blir heltidsarbeidende.

5.3.3 Valg av lavere konsumnivå

I intervjustudien gjøres det en kategorisering mellom tre typer husholdninger; de som mener at de ikke vil klare den forespeilte lønnsenkning, de som kan klare den med redusert konsum og de som ikke vil merke den noe særlig som økonomisk knapphet. Den midterste av disse er den mest interessante siden de har den mest reelle valgsituasjonen. Denne typen hushold er representert av over halvparten av de intervjuede (24).

Hele 17 av de 24 ville velge et lavere konsumnivå som tilpasning til den endrede normalarbeidsdagen. De verdsetter altså den frigjorte tida høyere enn sitt nåværende konsumnivå.

I enqueteundersøkelsen oppgir 12.7% av de heltidsarbeidende at de vil bruke noe eller all den tid de får frigjort til ekstra arbeid. Fordelt på kvinner og menn er tallene henholdsvis 6.7% og 15.6% (tabell 5.1). Ønske om omfang av ekstraarbeid fordeler seg likt på kjønnene, og ca 60% av de som vil jobbe ekstra vil bruke hele reduksjonen av normal-

arbeidstida til ekstra arbeid. Dette er faktisk ikke særlig flere enn antallet som har ekstra-arbeid på intervju-tidspunktet når normalarbeidsdagen er 8 timer. Vi finner altså her en tendens i retning av at en arbeidstidsforkorting ikke i særlig grad vil føre til mer ekstraarbeid.

5.3.4 Hva vil den frigjorte tida bli brukt til?

Hva slags aktiviteter på den frie tida vil de to timene bli benyttet til ved innføringen av en 6-timers normalarbeidsdag i Eskilstuna? Enqueteundersøkelsen finner tre kategorier som utmerker seg, familieliv ("umgänge med partner/barn"), idrettsaktiviteter og øvrig fritid. Mellom 43 og 45% av de heltidsarbeidende ville bruke tid til disse aktivitetene ved tvungen innføring av 6-timers normalarbeidsdag. Ikke uventet finner vi overvekt av kvinner i den første kategorien og en overvekt av menn i de to andre (tabell 5.1).

Tabell 5.1 Heltidsarbeidende som vil bruke av de to timene kortere arbeidsdag til aktivitetene. Fordeling i relative tall.

	alle	menn	kvinner
Sömn, vila	17,9	19,3	15,2
Betalt ekstraarbeite	12,7	15,6	6,7
Hushållsarbete	11,5	11,7	12,7
Annat arbete i hemmet	23,0	17,9	33,9
Familieliv	44,9	42,1	50,9
Hushållsab. komb. med umgänge	22,2	16,1	23,0
Studier	14,6	13,0	18,2
Idrottsaktiviteter	43,4	45,8	38,2
Övrig fritid	43,4	45,8	38,2

(Basert på tabellmateriale hos Sabel 1985: 105ff)

Tabell 5.2 Gjennomsnittlig tid i minutter hos de som vil bruke av de to timene til aktiviteten.

	alle	menn	kvinner
Sömn, vila	53	53	53
Betalt ekstraarbeite	95	95	95
Hushållsarbeite	30	28	34
Annat arbeite i hemmet	47	46	48
Familieliv	63	59	70
Hushållsab. komb. med umgänge	60	56	67
Studier	38	39	37
Idrottsaktiviteter	63	68	51
Övrig fritid	63	68	51

(Basert på tabellmateriale hos Sabel 1985: 105ff)

Tallene i tabell 5.1 er i materialet fra enquete-undersøkelsen videre delt i kategorier for alder, familiesituasjon, yrke og utdanning. Vi vet at tidsnytttemønstret varierer på klasse (yrke), alder og familiesituasjon. Dette er grundig dokumentert bl.a. i TNU. Eskilstunaprojektet viser at disse forskjellene ikke i særlig grad utjamnes ved en eventuell 6-timersdag. De forskjellene en finner langs disse standardvariablene uttrykker i hovedsak de tradisjonelle ulikhetene i tidsnytte. Eksempelvis vil folk i barnehusholdninger bruke mest tid til familien, eldre arbeidstakere og kvinner vil bruke mye tid til praktisk arbeid i husholdet (f.eks håndarbeid), og ufaglærte arbeidere vil bruke svært lite tid til studier.

At kategorien øvrig fritid prioriteres med ca 1 time pr. dag av rundt halvparten av de spurte gir en viss usikkerhet til studiens resultat. Kategorien uttrykker sannsynligvis mange

vet-ikke-svar, men også et stort spenn av hobbyaktiviteter, andre aktiviteter utenfor familien, avislesing og tv-seing. En slik omfattende rest-kategori gir studien en svakhet overfor spørsmålsstillinger om hva slags fritid som vil øke i omfang.

Ola Sabel konkluderer med at 6-timersdagen ikke ser ut til å føre til markerte endringer i hva folk driver med:

"Den som til eventyrs trott at 6-timmarsdagen skulle innebära nogra mer revolutinerande förändringar av tidsanvändningen blir besviken. De heltidsarbetande eskilstunaborna skulle komma at använda denna margi-nella "tidsvinst" på aktiviteter som redan i dagens situation er vanligt förekommande." (Sabel 1985: s 118)

En slik konklusjon er ikke uproblematisk. 6-timersdagen må også sees på som et potensiale til en annen tidsanvendning, der denne først vil kunne vise seg ved en reell gjennomføring av en allmen forkorting i den daglige arbeidstida. Hva som skjer i Sabels enquete-studie er at respondentene projiserer sin nåværende erfaringsverden over på en tenkt tilstand av 6-timers arbeidsdag. Det studien sier noe om er visjoner om en tidsanvendning.

Det er ikke poenget her å avvise disse visjonene som grunnlag for antagelser om effektene av en 6-timersdag. De er viktige data for å forstå hvordan en tilpasning til 6-timers normalarbeidsdag vil kunne arte seg. Problemet består i at de er *problematiske* som som grunnlag for å si noe om hva som vil skje.

Intervjustudien peker på tre bakgrunnsvariabler som skiller respondentene ad med hensyn på hvordan de vil bruke arbeidstidsreduksjonen. Disse er kjønn, sivilstand og om en har barn eller ikke.

Det tradisjonelle kjønnsrollemønstret uttrykker seg klart gjennom respondentenes tidsanvendning i sin nåværende situasjon. Ved en forkorting av normalarbeidsdagen vil utvalget

av eskilstuna-innbyggere bruke tida slik at kjønnsforskjellene vil bli jamnet ut. Eksempelvis bruker menn 6 timer mer i uka til lønnsarbeid enn kvinnene. Ved innføringen av 6-timersdag vil mennene kun bruke 1,5 timer mer til lønnsarbeid. Ved intervjutidspunktet bruker kvinnene 5.5 timer mer enn mennene til kategorien famieliv. Etter en eventuell innføring av 6-timersdagen bruker de kun halvannen time mer enn mennene (Bäck-Matsson og Vahlne 1985: 79ff).

Intervjuene av respondentene bekrefter disse mer tidskvantitative forventningene til effekter av 6-timersdagen. De forventer også på direkte spørsmål at f.eks menns deltakelse i husholdet vil øke, dog er forventningene større hos mennene selv enn hos kvinnene.

Ved fordelingen av arbeidet i husholdet er den innarbeidede kjønnsarbeidsdeling viktig for betydningen av kortere daglig arbeidstid. Bäck-Matsson og Vahlne mener dette klart har kommet til uttrykk i intervjuene.

"...man kan sammanfatningsvis säga att det finns två typer av par. Den ena typen skulle förändra arbetsfördelningen om reformen genomfördes och den andra skulle inte göra det, trots att de yttre omständigheterna är väldigt lika för dem. I de fall då det inte skulle ske någon förändring är det antligen så att paret har en tradisjonell könnsrollefördelning och/eller har kvinnan i familjen gett upp sina försök att få mannen att "hjälpa till". (ibid: 112)

For husholdets del finner også intervjudelen at en god del av den nye frie tida vil brukes til barn og partner. Videre ser det ikke ut til at fritidsanvendelsen i særlig grad vil bli endret og utvidet til nye aktiviteter:

"Av tidsanvändningen efter 6-timmarsdagen framgår att den inte skulle komma att ske några häpnadsväckande förändringar av intervjupersonernas fritidsaktiviteter. De flesta skulle komma att ägna sig litet mer åt det de tidligare sysslats med. Det finns en stor längtan efter mer arbetsfri tid därför att många upplever sitt arbete som tungt och slitsamt. Många känner också otillräcklighet inför alle förpliktelser och behov de vill uppfylla. Av den anledningen är det inte speciellt förvånande att det främst är redan etablerade

fritidsaktiviteter man vil ägna sig mer åt." (ibid: 117)

Bäck-Matsson og Vahlne konkluderer intervjustudien med sitt inntrykk at familieliv og personlige aktiviteter er den del av tilværelsen som vil bli styrket ved innføring av 6-timers arbeidsdag:

"Vi kan nog våga påstå att det är så att människor vill ha mera fritid, men de vill i första hand ägna den åt sig själva och den egna familjen. Det är förmodligen andra faktorer som mer än tidsfaktorn stimulerar intresset för fackligt, politisk och ideellt arbete, föreningsengagemang och kulturaktiviteter." (ibid: 122)

5.3.5 Oppsummering

Resultatene fra Eskilstunaprojektet kan oppsummeres som noe nærmest prosaiske. Folk ønsker mer tid til det aktivitetsmønstret de har. Det er nærliggende å tolke dette som et uttrykk for tidsknapphet overfor dagliglivets forpliktelser og prioriteringer. 6-timersdagen sees i stor grad på som en problemløser, og i mindre grad som en mulighet til å realisere ønsker om deltagelse i nye aktiviteter. Enquete-studien viser at folk vil ha mer tid til familien og til idrett, aktiviteter som det er vanlig å oppleve som forsømte. Vel halvparten av deltakerne i intervjustudien mente også de var tidspresset i dagliglivet (ibid: 95).

Eskilstunaprojektet indikerer også at kvinnebevegelsens forventninger har en reell basis. Innbyggerne i den svenske kommunen sine forventninger til 6-timersdagen indikerer en utjamning mellom kjønnene. Deltidsarbeidende kvinner er tilbøyelige til å ville øke sin relative andel av lønnsarbeidet ved en innføring av 6-timers dag. Til en viss grad uttrykkes det også forventninger til at mennene skal delta i husholdet i økende grad.

5.4 AVSLUTNING

Funnene fra TNU og Eskilstunaprojektet, slik de er systematisert her, vil bli anvendt i den bredere drøftingen i kapittel 7, da med utgangspunkt i argumenter fra den politiske debatt. I dette avslutningsavsnittet vil jeg kun peke på et forhold som er noe ulikt mellom de to undersøkelsene, samt gjøre en kort oppsummering.

De to undersøkelsene gir noe forskjellige resultater når det gjelder spørsmålet om utjamning av kjønnsarbeidsdelinga. TNU finner at menn er lite tilbøyelige til å delta i husarbeid og omsorg når arbeidstida minker. Eskilstunaprojektet finner en klar tendens henimot en utjamning av den nåtidige arbeidsdelinga, d.v.s. at menn ønsker å delta mer i husholdet. Noe av årsaken til dette mener jeg er å finne i utgangspunktet for de to undersøkelsene. I TNU er effekten noe usikker siden det er deltidstilpasninger som studeres, og materialet som omhandler deltidsarbeidende menn er forholdsvis lite. I Eskilstuna vil virkningen på kjønnsarbeidsdelinga kunne overvurderes fordi det er visjonene om en 6-timersdag, og ikke realitetene, som studeres.

Oppsummeringsvis kan vi si at TNU er viktig som påpekning av de sosiale normene som ligger til grunn for det nåtidige tidsnytttemønsteret er viktige også for de virkninger en forkortelse i arbeidstida vil få. Eskilstunaprojektet viser at forventningene til en forkorting i arbeidstida konsentrerer seg om familieliv, idrett og hobbyaktiviteter, og at vi ikke kan vente oss noen store endringer i folks tidsnytttemønster, men en utviding av det nåtidige. Som presisert ovenfor er materialet som disse funnene er gjort i ikke helt uproblematisk overfor problemstillingen.

De to empiriske studiene som er presentert og drøftet her har en sentral begrensning: De mangler respondenter som praktiserer redusert daglig arbeidstid i full stilling. TNU

undersøker i sitt omfattende utvalg folk som jobber mindre enn 8 timer daglig, men disse er deltidsarbeidene, og har egne grunner til dette; sykdom, stort omsorgsansvar, omfattende arbeidsoppgaver i husholdet o.l. Eskilstuna-prosjektet forsøker å danne seg et bilde av folk med 6-timersdag i heltidsarbeid. Deres begrensning består i at de studerer en tenkt tilstand, respondentene uttaler seg om hva de tror kommer til å skje.

Slik melder det seg et opplagt spørsmål til videre undersøkelse: Finnes det noen gruppe av arbeidstakere som praktiserer noen form for kort daglig arbeidstid i hel stilling? Vi er ute etter en gruppe som har erfaring med redusert daglig arbeidstid i praksis, et case i metodisk terminologi. Slike finnes, og hovedoppgavens neste kapittel er en studie av en slik gruppe.

Kapittel 6

TIDSAKKORD - 6-TIMERSDAG I PRAKSIS

En intervjuundersøkelse blant de kommunale renovatørene i Tromsø

6.1 INNLEDNING

Etter det jeg kjenner til er det ikke gjort undersøkelser av personer som praktiserer redusert daglig arbeidstid i full stilling. Tidligere undersøkelser har kun stilt spørsmål av typen "Hvis du fikk redusert arbeidstid hva ville du da...?" (Bäck-Matsson og Vahlne 1985, Ellingsæter 1987). Som eksempel på utøvelse av redusert daglig arbeidstid er de kommunale renovatørene i Tromsø funnet anvendelige. De praktiserer en form for akkordarbeid som gjør at de har en tilnærmet 6-timers arbeidsdag¹, og har dermed gjort erfaringer med redusert daglig arbeidstid i full stilling. Slik er det den faktiske 6-timersdagen som gjør renovatørene interessante.

1. Ingeniørfirmaet Grøner har på oppdrag fra miljøvern-avdelinga i fylkeskommunen laget en rapport om renovasjonen i tre Nord-Norske kommuner (Grøner 1986). I denne rapporten slås det fast at renovatørene i Tromsø har 6.0 timer effektiv daglig arbeidstid i gjennomsnitt. Ansvarlig for undersøkelsen hos Grøner, Yngve Johansen, uttalte på forespørsel at renovatørene "minst hadde innført 6-timersdagen."

Den overordnede målsettingen med studien av renovatørene kan kort formuleres til ett spørsmål: Hva kan de erfaringene som renovatørene har gjort gi av perspektiver på hva kort arbeidstid har av konsekvenser for aktiviteter og tidsnytte i den frie tida? Disse perspektivene må i neste trinn sees i forhold til både den ideologisk/politiske debatt, og til de empiriske studiene av arbeidstidas betydning som ikke har fokusert noen reelle forsøk med nedsatt daglig eller ukentlig arbeidstid.

Renovatørenes svakhet som studieobjekt er den manglende representativiteten overfor sentrale variabler som kjønn og yrke. Allikevel, så lenge en ikke trekker for generelle konklusjoner av deres tilpasninger kan svakheten takles. Gruppens ensidige fordeling på de to variablene kan til og med sees på som spesielt interessante. I kvinnebevegelsens politiske kamp for 6-timersdagen er kjønnsarbeidsdelinga, og dermed også menns tilpasninger til reformen, et sentralt tema. Videre vil kroppsarbeidere som renovatørene stå langt framme i køen ved en eventuell yrkesdifferensiert innføring av redusert daglig arbeidstid (Landsorganisasjonen i Sverige 1986).

I framleggingen og drøftingen av renovatørundersøkelsen har jeg søkt å peke på de forhold som renovatørene selv opplever som viktige. På denne måten oppfylles noe av intensjonen med studien, å søke sammenhenger og perspektiver med utgangspunkt i det sentrale poeng at renovatørene praktiserer redusert daglig arbeidstid.

6.2 PRAKTISK GJENNOMFØRING

Som første steg kontaktet jeg tillitsmannen for renovatørene i Tromsø og la fram mine ønsker om en intervjuundersøkelse med bakgrunn i min problemstilling. Samtalen resulterte i

at jeg i en lunsjpause presenterte mitt ønske om intervjuer for renovatørene. Her forsøkte jeg å få tilslutning fra dem som gruppe til mitt opplegg.

På dette møtet var de etter min orientering spesielt opptatt av på hvilken måte resultatene skulle brukes og hvem som kunne utnytte dem. De mente Grønners effektiviseringsrapport var svært uheldig for deres arbeidssituasjon hvis den ble fulgt opp i praksis, og de var derfor generelt skeptiske til undersøkelser med dem som objekt. Etter en del spørsmål og avklaringer var det allikevel enighet om at de ikke hadde noe imot at jeg gjennomførte mitt opplegg.

Fra renovatørenes tillitsvalgte fikk jeg en liste over ansatte og vikarer som inneholdt 29 navn. Det viste seg at fire av disse hadde permisjon og var bortreist i det tidsrommet intervjuene fant sted og én var en bekjent og slektning av meg¹. De resterende 24 ble tilskrevet og gjort kjent med mitt opplegg (se vedlegg 2). De av arbeiderne som hadde telefon ringte jeg privat og avtalte tid og sted for intervju. De uten privat telefon ble kontaktet på arbeidsplassen i lunsjpausen. Noe over halvparten av intervjuene ble gjort hjemme hos arbeiderne. To av intervjuene ble henholdsvis gjort på kafé og i et rom på universitetet, mens resten ble gjort på ledige kontor eller andre forholdsvis usjenerte steder i kommunenes anlegg på Skattøra ("Slottet"). Disse intervjuene på arbeidsplassen ble enten gjort etter arbeidstid eller i den ofte forholdsvis lange lunsjpausen.

Intervjuene ble registrert ved notering av stikkord i intervjuguiden og ved opptak av samtalene på lydbånd. Etterpå

¹ Bakgrunnen til at min bekjente ble tatt ut av utvalget var min oppfatning av at dette var en metodisk standardprosedyre (Kalleberg og Hovde 1986: 34). Etter at intervjuene ble gjennomført er jeg blitt kjent med at dette ikke er den eneste måten å forholde seg som forsker til slektninger og bekjente, de kan tvert i mot aktivt utnyttes (Hammersley og Atkinson 1987: 74).

ble opptakene hørt gjennom og utfyllende notater gjort, dels i guiden og dels på egne ark.

De tre første personene ble strategisk valgt ut. De representerte de tre typene sivil status som en opplagt må skille mellom, aleneboende, samboende uten barn og samboende med barn. Disse første brukte jeg som test på hvordan intervjuopplegget fungerte og foretok så justeringer på bakgrunn av erfaringene herfra. Etter at alle intervjuene var utført gjorde jeg suppleringsintervjuer med disse tre første ut fra de justeringene som var gjort.

Av de 24 var det syv som falt fra. Tre av dem sa klart nei på spørsmål om intervju, mens de fire andre var det ikke mulig å få kontakt med eller mulig å treffe på avtalt tid og sted tross gjentatte forsøk. Så langt jeg vet skiller ikke disse seg nevneverdig ut på nær som på et punkt, alder. To av de syv er de eneste arbeidstakerne over 50 år. Dette gjør at intervjugruppen ikke i nevneverdig grad kan si noe om hvordan eldre arbeidstakere forholder seg til renovatørenes praktisering renovatørenes form for 6-timersdag.

6.3 METODISK OPPLEGG

Når gruppen som er valgt ikke er større enn rundt 20 personer har det vært naturlig å gjøre bruk av et kvalitativt orientert opplegg. Det vil si at jeg har gjort intervjuer med arbeiderne der svarene ikke er strukturert inn i faste alternativer. Til intervjuene har jeg gjort bruk av en guide med spørsmål (vedlegg 2).

To hovedspørsmål ble gjort sentrale i intervjuopplegget: Hvordan virker den korte arbeidstida inn på aktiviteten i den frie tida, og hvilke aktiviteter er det som den ekstra fritida brukes til? I gjennomføringen av intervjuene viste 8-timersdagen seg å være et alternativ som var dem for-

holdsvis nær, slik at de på spørsmål lett kunne gi meg et inntrykk av hva en økning i arbeidstida eventuelt ville gå ut over, og hvilke omstillinger de da måtte gjøre.

6.3.1 Kvalitativ metode

Den kvalitative metodiske tilnærmingen karakteriseres ved at det er meningsdimensjonen ved dataene som er sentral, og ikke antallet intervjuobjekter og de kvantifiserbare responsene disse kan gi. En baserer forståelsen av fenomenene på mangfoldet og dybden i den informasjonen en får, og ikke på å presentere kvantifiserte responser i tabeller (se f.eks. Krarup og Rieper 1981).

En sentral metode til innsamling av data er intervjuet. Herigjennom søker en å få en framstilling av respondentens forståelse av det aktuelle forhold forskeren søker innsikt i.

"Med et kvalitativt forskningsintervju menes et intervju, hvis formål er at inhente beskrivelser av den interviewedes livsverden med henblikk på tolkning av meningen i de beskrevne fænomener." (Kvale 1979: 163)

Det jeg i dette prosjektet er ute etter er å få vite noe om hvordan renovatørene opplever å ha kort arbeidsdag, og hva dette fører til for aktivitetene i privatsfæren. Dette forsøker jeg å få fatt på bl.a. ved å spørre dem direkte hva de tror de får bedre tid til, be dem forestille seg en vanlig 8-timersdag og finne ut hva de tror denne eventua- liteten ville gå ut over, og også å ta utgangspunkt i typer aktivitetsområder (som f.eks. husarbeid) og forsøke å få et inntak til å forstå hvordan arbeidstida påvirker disse. En slik tilnærming gjennom intervju gir mulighet til å gå nøye inn i sentrale aspekter ved problemstillingen. En kommuniserer direkte med informantene, og får et bra innsyn i erfaringene hos den enkelte, og en utvikler selv nye perspektiver på temaet. Intervjuene fungerer slik både som informasjon om hvordan renovatørene forholder seg til kort daglig arbeidstid, og som idétilfang til nye perspektiver hos en selv.

En sentral metoderegul er å tilpasse metoden til de spørsmålene en stiller og hva en undersøker (Trow 1970). Til studien av renovatørene vil jeg kunne oppnå best kvalitet på dataene ved å intervju dem alle rundt de samme spørsmålene. Det vil ikke være hensiktsmessig å f.eks. basere informasjonen på noen få informanter som studeres grundig slik det er gjort i enkelte klassiske kvalitativt metodiske studier (f.eks. Liebow 1967, Wadel 1973). Det er ikke noen etnografisk studie av renovatørkulturen som er mitt siktemål. Jeg er ute etter et spesifikt trekk ved deres livsmønster; den korte arbeidstidas betydning for tidsnytte i tida utenfor jobben. Til dette formålet har et delvis strukturert intervjuopplegg framstått som mest tjenelig. Renovatørene vil hver især kunne gi den beste forståelsen av hvilke konsekvenser den korte arbeidstida har. Det er den enkelte selv og eventuelt hans familie som best kan framstille effektene på den frie tida av den korte arbeidsdagen. Gjennom et delvis strukturert intervjuopplegg vil jeg slik greit få fokusert de sammenhengene som jeg vil ha data om, og få snakket med hele gruppen innenfor en felles ramme.

6.3.2 Intervjuopplegg

Som modell for mitt intervjuopplegg har jeg brukt deler av Eskilstuna-prosjektets intervjuundersøkelse (Bäck-Matsson og Vahlne 1985). Her har en gjort et representativt utvalg av 40 personer i kommunen og så intervjuet disse svært grundig og strukturert om hva de trodde en 6-timersdag kom til å bety. I tillegg førte intervjupersonene tidsdagbok i én uke. Tidsdagbok er en interessant metode, men for mitt opplegg har jeg ikke funnet den aktuell. Den informasjon og forståelse jeg er ute etter vil oppnås gjennom å intervju respondentene. Tidsdagbokens kvantitative form mister også noe av sin hensikt når antallet informanter er så lavt som 17, dagbøkene ville kun bli anvendbare til å gi generelle

inntrykk av tidsbruk, noe som i utstrakt grad oppnås gjennom intervjuene.

Intervjudelen til Eskilstunaprojektet har fungert som et nyttig idetilfang til hvordan guiden skulle utformes. Jeg har brukt flere av tematiseringene deres, men avveket en del fra det svært detaljert utformede skjemaet. Eskilstunaprojektet har i utstrakt grad søkt å kvantifisere sitt materiale i tabeller (selv om antallet respondenter er så lavt som 40), og har derfor gjort systematisk detalj-utspørring i tillegg til de mer åpne intervjuene. I utarbeidelsen av mitt opplegg har jeg valgt å vektlegge det kvalitative perspektivet. I den ferdige presentasjonen av undersøkelsen er det kun gjort to opptellinger ut i fra intervjumaterialet. Disse er laget for å gjøre to sammenligninger med en kontrollgruppe fra datagrunnlaget til TNU, og da med den hensikt å utdype poenger som kommer fram i det kvalitative materialet.

Det går viktige skillelinjer mellom de som er samboende og de som bor alene når det gjelder arbeidstidas betydning for privatsfæren. På samme måte er det sentrale skillelinjer mellom de som har omsorg for barn og de som ikke har det. På denne bakgrunnen er allerede spørsmålene i intervjuguiden gruppert med hensyn på sivil status og type hushold. Med utgangspunkt i hovedoppgavens teoretiske og analytiske fundament (tidsnytteperspektivet) er spørsmålene også gruppert i temaene lønnsarbeid, husholdsarbeid og fritid (vedlegg 2).

6.4 "KEM ORKA Å DRÆGE PÅ NOKKA SØPPEL I TO TIMA MEIR ENN DEM MÅ?" - OM ARBEIDET I RENOVASJONEN

6.4.1 Arbeidet i renovasjonen

Å jobbe i renovasjonen består i å hente avfall i hele kommunen og frakte det til søppelfyllinga nord på Tromsøya.

Til dette brukes det spesielle biler som er bemannet med fra tre til syv mann. Det er i stor grad renovatørene selv som organiserer selve innhentingene etter et sonesystem.

Det sentrale elementet i arbeidstidsordninga er en slags tidsakkord. Renovatørene bruker den tid de trenger på å få gjort unna avfallstømming og transport. Når arbeidet er gjort tar de fri og forlater arbeidsplassen. Denne ordninga er det som muliggjør den korte arbeidstida.

Arbeidet i renovasjonen begynner klokka 7.00 hver dag. Mellom kl. 10.00 og 10.45 kjører de inn til lunsjpause som varer til 11.30. Så er det ny runde som varer fram til 13.00-14.00. Fredagene jobbes det vanligvis bare en økt fram til i 11-tida på formiddagen. Spesielt på fredagene er det vanlig at en del av arbeiderne ikke forlater arbeidsplassen straks, men blir sittende en stund i lunsjrommet og prate. Enkelte gjør også jevnlig bruk av badstua på "Slottet". I snitt mener de selv at de har omkring 6 timers arbeidsdag.

Arbeidsdagens lengde varierer til en viss grad med årstida. Spesielt på våren er det en del mer å gjøre, og den daglige arbeidstida blir derfor noe lengre, men ikke mer enn 7 timer.

Arbeidet renovatørene utfører er fysisk hardt, og tempoet er høyt. Arbeidets fysiske krav har de selv små muligheter til å endre på, tunge søppelsekker må ut av stativene og inn på bilen. At dette arbeidet ofte foregår i et forrykende tempo er derimot noe renovatørene selv har ansvaret for. De fleste gir klart uttrykk for at dette er den beste måten å få unna arbeidet på. Endel mener den fysiske belastningen av arbeidet ikke har særlig sammenheng med tempoet, de må løfte et visst antall sekker uansett tempo. Det viktigste motivet for det høye tempoet er helt klart at de kan ta seg lunsjpause eller gå for dagen når arbeidet er gjort.

"Når du jobbe så jobbe du, når du e ferdig så e du ferdig, det e det som e det fine med renovasjonen."

Også at arbeidet er manuelt og ensformig har betydning for valget av det høye arbeidstempoet.

"Å drøge på nokka søppel e ikkje nokka lærerikt."

"Du står på førr å komme dæ forttest mulig ut av denne møkka."

Ordninga med tidsakkord som renovatørene har er gammel, men kommunen har nå sagt opp gjeldende avtale og har kommet med ulike signaler om forslag til ny avtale. Signalene er allikevel entydige på det punkt at et forslag til ny avtale vil innebære lengre faktisk arbeidstid for dem. Selv mener renovatørene at de gjør "en full jobb" på lik linje med andre arbeidere. Så lenge avfallstømminga gjøres og kundene ikke klager mener de at kommunen ikke i særlig grad skal blande seg inn i hvor lang tid de bruker på å gjøre jobben. De gir da også et enstemming inntrykk av å sette stor pris på den arbeidstidsordninga de har.

"Vi føle oss jækla fri i og med at vi får gå heim når vi har gjort den jobben vi har avtalt å skull gjør."

Samtlige av de som ble intervjuet hadde fra 10 til 20 minutter reisetid til jobben én vei. En kan si at renovatørene får både i pose og sekk m.h.t. kort arbeidstid fordi de unngår rushtrafikken. De begynner på jobb kl. 7.00, og så tidlig på dagen går trafikkavviklinga i Tromsø bra. Når de slutter mellom 11.00 og 14.00 kan de greit kjøre hjem i god tid før rushet begynner (så og si alle bruker bil til og fra jobb).

Lønna i renovasjonen er plassert i statens lønnstrinn 10 -17 pluss et tillegg på ca 1000 kr. i måneden. Tillegget er et såkalt akkordtillegg, og gis som kompensasjon for den ekstra arbeidsbyrde som påløper i forbindelse med sykefravær og lignende.

6.4.2 Hvorfor arbeid i renovasjonen

Arbeidet i renovasjonen krever ikke noen utdanning eller spesielle ferdigheter utenom bra fysisk form, og sertifikat for lastebil for sjåførene. Allikevel er det en del som har til dels bra utdanning ut over grunnskolen. Fem har bare grunnskole eller tilsvarende, åtte har ett eller flere års yrkesutdanning og fire har artium. En av de sistnevnte har ett år på universitetet bak seg før han begynte fast i renovasjonen.

De som hadde artium gav uttrykk for å være mer bevisst på den korte arbeidstida enn de andre. De poengterte klart at den var sentral for at de sto i jobben. De var også godt representert blant de få som mente at arbeidstida var et sentralt og eksplisitt motiv for å søke arbeid i renovasjonen.

De fleste fortalte at det var det generelle behovet for en jobb, bekjente som jobbet der fra før og tidligere sommerjobber som var hovedgrunnen til at de søkte arbeid i renovasjonen. Det var også en del som nevnte eksplisitt at det spilte inn at de hadde "gode dager" i renovasjonen, d.v.s. at de kunne gå hjem etter at arbeidsoppgavene var utført og vanligvis slutte på jobb relativt tidlig på dagen.

På spørsmål om de kunne tenke seg å ikke ha jobb, men samtidig ha full lønn reagerte alle med en kontant negativ holdning.¹ Dette ble underbygget med de reneste besvergelser om hvor problematisk det var å ikke ha arbeid. Flere trakk fram egne erfaringer fra perioder da de gikk sykemeldt. Dagene ble kjedelige og ensformige og de lengtet tilbake til jobben og felleskapet der. Behovet for struktu-

¹. En av de som ble intervjuet fikk jeg rett og slett ikke til å forstå spørsmålet, slik at med "alle" menes her de 16 som forstod spørsmålet.

rering av dagene, og følelsen av å gjøre nytte for seg mente de også var viktig.

Én fortalte at han var såpass frisk under en sykemelding at han kunne jobbe med husbygging som han var i gang med da. På tross av at han hadde "plenty å gjøre" med huset orket han ikke å være borte fra jobben særlig lenge og friskmeldte seg selv.

Selv for en som hadde en hobby han brukte opptil 20 timer på i uka, var samboende og drev og planla husbygging ga forestillingen om en tilværelse uten lønnsarbeid svært negative reaksjoner:

"Da ville man jo bærre gå rundt og finn på faenskap."

6.5 OM TIDA UTENFOR JOBBEN

I framstillingen av renovatørnes bruk av den frie tida gjøres det en oppdeling i husholdsarbeid og fritid i samsvar med tidsnytteperspektivet som er avklart i kapittel 2. Slik blir dette delkapitlet delt inn i ett avsnitt som tar opp husholdsarbeid og ett som fokuserer fritidsaktivitetene.

Denne inndelingen i tidsnyttekategorier er imidlertid ikke den eneste aktuelle i tilfellet med renovatørene. Det er store og opplagte ulikheter i betingelsene for nytte av den frie tida mellom ulike typer av sivil status og hushold. Eksempelvis har ungen en helt annen livssituasjon enn den samboende. Han må gjøre husarbeidet selv uansett, mens den samboende vil utføre det i en arbeidsdeling med ektefellen. Et perspektiv på nyttingen av den frie tida som tar utgangspunkt i sivil status/husholdstype blir derfor også nødvendig. På denne bakgrunn fokuseres husholdstypene først i dette avsnittet. Deretter følger en mer generell rapportering fra intervjuene.

6.5.1 Sivilt status og familieforhold

Tilsammen 17 arbeidere ble intervjuet. Tabell 5 framstiller fordelingen i gruppen på ulike husholdstyper.

Tabell 6.1 Fordeling på husholdstype

	antall	med barn under 7 år
Ungkar/aleneboende	5	
Gift/samboende uten barn i husholdet	4	
Gift/samboende med barn i husholdet	8	6

I alder fordeler arbeiderne seg mellom 24 og 45 år. Som nevnt i vurderingen av frafallet legger denne alderssammensetningen visse begrensninger på hva en på bakgrunn av intervjuene kan si om eldre arbeidstakeres tilpassing til 6-timersdagen. Det er f.eks kun én av dem som har voksne barn som er flyttet hjemmefra.

Ungkarene¹ er, i likhet med de andre arbeiderne, svært fornøyde med arbeidstidsordninga og setter generelt stor pris på den ekstra fritida de har. Siden de ikke har noe omsorgsansvar eller noen ektefelle å ta hensyn til kan de i utgangspunktet disponere sin frie tid ganske fritt. Hva bruker de så denne frie tida til? Kort formulert så kan en si at det er arbeid med hus og leilighet, og hobbyaktiviteter som er fellesnevnerne.

¹ Fire av dem jeg intervjuet bodde alene i husholdningen. En bodde i familiehjemmet sammen med sin mor. Sistnevnte velger jeg å se på sammen med de aleneboende. Noen spesialkategori for denne ene personen er det ikke grunn til å opprette. Ungkarstatusen betyr vanligvis mer for aktiviteten på fritida enn det faktum at en bor i husholdningen sammen med en av sine foreldre. I en slik situasjon er en mer ungtkar enn samboende i parforhold.

Det går i flere henseende et skille mellom de litt mer "etablerte" ungcarene (28-45 år) og de yngre (24-25 år). De eldre bruker mye tid til hus, til snekring og vedlikehold. De to yngre som ble intervjuet preges av personlige tilpasninger med vekt på henholdsvis samvær med andre og idrettsarbeid.

Å være samboende uten barn er i mange henseende ikke så forskjellig fra å være alene, spesielt på bakgrunn av at en ikke har noe omsorgsansvar. Forskjellen ligger hovedsakelig i det at en lever i et tosommetsforhold som virker på fritidsbruken og som krever en arbeidsdeling i husholdet. Denne arbeidsdelinga er et sentralt emne i debatten om likestilling mellom kjønnene. Menns deltakelse i husholdet er også et viktig poeng for kvinnebevegelsen i deres kamp for daglige forkortinger i arbeidstida.

De samboende uten barn har, i likhet med ungcarene, forskjellige individuelle tilpasninger til den korte arbeidstida. Forskjellene er til dels store. En av dem forteller at han bruker tida utenom jobb på å hvile og slappe av, på samvær med ektefellen, litt matlaging, noe friluftsliv om sommeren og en god del TV-seing. Så har vi den andre typen som trener idrett opptil 20 timer i uka og har 10 timer deltidsjobb pr. uke. I tillegg har han en klar oppfatning av at likestilling mellom kjønnene også må settes igjennom i praksis, og mener å delta i husarbeid helt på lik linje med ektefellen.

Alle ektefellene til de samboende renovatørene uten barn arbeidet i full stilling, d.v.s 37-40 timer i uka.

Blant de samboende med barn er omsorgen for barna stor betydning for bruken av den frie tida, og den legger viktige betingelser på hvordan barnehusholdet "legger kabalen" med lønnsarbeid, husarbeid og fritidsaktiviteter. Aktivitetene

i forbindelse med ungene er mangeartede, de strekker seg fra spebarnsstell til deltakelse i frivillige organisasjoner som idrettslag, musikkorps o.l.

Når det gjelder ektefelles tilpasning til yrkeslivet representerer de åtte arbeiderne svært forskjellige opplegg, fra hjemmeværende på heltid til full yrkesaktivitet. Hos de som har helt små barn jobber ektefellene i redusert stilling. Kun en av arbeiderne har ektefelle som er hjemmeværende helt uten lønnet arbeid.

6.5.2 Husholdsarbeid

Alle de samboende renovatørene mener selv de gjør mer husarbeid på grunn av arbeidstidsordninga. Det er matlaginga som framheves, og da spesielt tilbereding av middagsmåltidet. "Renovatøren e god tel å lag middag" slo en av dem fast da vi snakket om husarbeid. Jeg repliserte med spørsmål om de var like flinke til å planlegge middagen og sørge for innkjøp. Han svarte et ubetinget ja og fortalte at innkjøp av råvarer til middagslaging ikke var et uvanlig samtaleemne på jobben.

Den faste rytmen for de uten barn når de kommer fra jobb er middag, avis og avslapping, i ulik rekkefølge. De aller fleste av renovatørene som bor sammen med kvinner som er på jobb når de kommer hjem lager middag ofte. To av de fire samboende uten barn i husholdet forteller at de lager middag på alle hverdagene, og mener de står for 3/4 av all matlaging i husholdet. De har middagen klar når kona kommer hjem og får på denne måten unna viktig husarbeid relativt tidlig på ettermiddagen.

Det er kun to-tre av de samboende med barn som har ektefellen sin hjemme de første timene etter at de er ferdig på jobb i renovasjonen. De fleste har koner som jobber ca til kl. 16.00 og kommer hjem tilsvarende sent. På samme måte som den andre gruppen av samboende mener renovatørene med

barn at de er flinke til å lage middag. De som er alene med hus og barn de første timene etter jobb forteller at de vanligvis henter ungene og drar hjem og lager middag.

Den korte arbeidstida på fredagene er det flere (4) som poengterer at de utnytter til husarbeid. Spesielt til vasking av huset. Da har de anledning til å få unna helgevasken ganske tidlig på dagen.

"Det e jo mange gang når æ fær hjem på fredagan f.eks., så har æ jo vaska huset og laga mat tel ho kommer hjem."

De fleste av de med ektefellen i heltidsjobb svarer klart at hvis kona deres hadde hatt samme arbeidstid som dem så hadde de ikke gjort så mye husarbeid som de gjør nå.

"Hadde vi to vært like tidlig ferdig så hadde ho mått gjør meir."

For en del av familiene har arbeidstida til mannen viktig betydning for den tilpasningen ektefellen har til yrkeslivet. Eksempelvis kan de ta heltidsarbeid som begynner forholdsvis tidlig på ettermiddagen fordi mannen kommer tidlig hjem og kan overta omsorgen av ungene. Et par av de med små barn har gjort det slik at kona jobber i redusert stilling og begynner på jobb et par timer senere enn vanlig. På denne måten er barnet/barna i barnehage/hos dagmamma kun fire timer før faren er ferdig på jobb og henter ungen ved 14-tida, eller enda tidligere på torsdager og fredager. Slik får de selv mest mulig tid til ungene, noe som mange legger vekt på som viktig.

"Det e før galt at folk bare skal ha 3-4 tima kver dag med sine egne unga."

Samtlige av arbeiderne som har barn mener at den korte arbeidstida er viktig for hvor mye tid de får til ungene. De mener altså å bruke av den frigjorte tida på ungene. De som har små barn (under 7 år) og ektefelle i arbeid utenfor hjemmet henter vanligvis ungene i barnehagen rett etter jobb

og drar hjem. Der får de et par timer alene med ungene samtidig som de lager middag.

"Når æ kommer hjem så får æ laga middag, satt i oppvaskmaskinen, lest avisa og vi får kvilt oss litt og klokka e ennå bare seks. Da har en liksom ennå god til tel f.eks. idrettsarbeidet og tid tel å vær sammen med familien."

Å få unna husarbeid og andre mer personlige gjøremål tidlig på dagen nevner mange som viktig. De får mer tid på kveldene til andre aktiviteter enn det nødvendige husarbeid og stell av ungene. De mener å få bedre tid til både seg selv, familien og andre. Dette oppleves svært positivt. De fleste legger vekt på at den korte arbeidstida gjør dem mer opplagte, spesielt overfor ungene, de har lettere den tålmodighet som ofte skal til med dem. Når arbeidstida ofte blir lengre om våren er det humøret de fleste nevner først når de blir spurt om hvordan de lengre dagene virker. De blir mindre opplagte til både familie og hobbyaktiviteter.

"Æ satt stor pris på tida æ har sammen med ungan før middag. Hvis æ kom hjem i halv fire-firetida var større del av ongan sin dag gått, og sjøl så vill æ ha vært meir sliten og uopplagt."

Tre av de fire som har unger over sju år deltar aktivt i de organiserte fritidsaktivitetene til barna, som ledere eller trenere. Alle er helt klare på det punkt at at den korte arbeidstida er viktig for hvor mye de kan engasjere seg i barne- og ungdomsarbeidet. Hadde de hatt lengre arbeidstid så mener de andre hadde måttet overta en del av det frivillige arbeidet de gjør i dag. I forbindelse med de eldre barna forteller et par av dem at de har merket at barna setter stor pris på at de ofte er hjemme når de kommer fra skolen, og at dette oppmuntrer dem til å være hjemme da.

En siste type husholdsarbeid som skal tas opp her er vedlikehold av og arbeid med egen bolig. I forbindelse med spørsmål om tid til å få utført personlige ærend ble husbygging nevnt av mange. Når en bygger er det mye som må ordnes i vanlig kontortid, f.eks kjøp av materialer og

utstyr og besøk på offentlige kontor. De av renovatørene som har bygd har kunnet utnytte den lange lunsjpausen og de 1-2 timene etter jobb til denne type ærend. I tillegg til å få tid til selve byggearbeidet gjør denne muligheten til å få gjort unna forretnings- og kontorærend at byggearbeidet går lettere og alt i alt kunne en legge ned en stor egeninnsats i byggearbeidet.

Av de fem ungene som ble intervjuet hadde tre av dem svært romslige boforhold. To av dem bor i enebolig som de har bygd mye på selv. Når de har satset mye på egeninnsats så har de også stadig ting å gjøre i huset. De mente at den korte arbeidstida helt klart betydde mye for hvor mye tid de fikk til å holde på med vedlikehold og småsnekring i huset.

Som oppsummering kan vi konkludere med at den korte arbeidstida blir utnyttet også til husholdsarbeid. De samboende renovatørene nevner spesielt tida rett etter jobb da de ofte er alene i huset. Det er da de mener å utnytte den korte arbeidstida til større innsats i husholdet, spesielt i form av matlaging og ungestell.

6.5.3 Fritid

En av renovatørene hadde ikke noen lystige tanker om en vanlig 8-timers arbeidsdag for både seg selv og ektefellen:

"Da blei det kveld før man va ferdig med å ete, så va det oppvask, og så Dagsrevyen, og så va det å gå og legge seg."

Hva bruker de så denne muligheten til å gjøre noe mer en spising, husarbeid og TV? Eller spurt på en annen måte; Hva er det de gjør mellom middagsoppvasken og Dagsrevyen? De individuelle forskjellene er til dels store. En av dem sier rett ut at han på vinteren har en temmelig passiv fritid. Det ble mest til at han hadde bedre tid "med seg selv" og til de daglige gjøremål i huset. Andre igjen står

på med hobbyaktiviteter, ekstrajobb og er sosialt aktive med bl.a. å besøke venner og "gå på byen" endel.

At renovatørene slutter jobben så tidlig på fredagene (gjerne ca kl. 11.00) påpeker mange er viktig for de mer tradisjonelle fritidsaktivitetene, spesielt på sommeren. Det er ofte de drar avgårde på fisketur rett etter jobb. De kan få seg en bra dagstur når de kan bruke litt av formiddagen og hele ettermiddagen og kvelden til fiske. Ofte drar flere fra jobben i lag. Noen forteller at de har båt som de bruker fredagene i sommerhalvåret på, mens andre igjen benytter fredagene på høsten til å gå på jakt. Fredagene utnyttes også til friluftaktiviteter sammen med ungene blant et par av de med litt større barn.

Flere av de enslige nevner at de ofte når de er tidlig ferdig på torsdager og fredager drar inn til byen og sitter noen timer på kafé. Også andre av arbeiderne som ikke har omsorgsansvar deltar i dette løst organiserte samværet. Utenom fredagene etter jobb oppgir ikke de mer etablerte ungene at de deltar særlig i aktiviteter på byen som kino og kafé/resturant. Den ene av de yngre deltar en del mer i "utelivet" på kveldstid, da spesielt i helgene. På nær som de omtalte kafébesøkene etter jobb på torsdag/fredag mener verken ungene eller noen av de samboende at arbeidstida influerer noe særlig på aktivitetsnivået i denne typen fritidsaktiviteter.

Når de jobber så står renovatørene hardt på med høyt tempo til det til dels fysisk tunge arbeidet. En nærliggende hypotese vil være at de derfor trenger mye hvile og rekreasjon, og at dette vil ta en betydelig del av den økte frie tida. Denne antagelsen er kun i liten grad blitt bekreftet gjennom intervjuene. De som forteller at de bruker tid til ren hvile (i tillegg til nattesøvn) er i hovedsak ungene og et par av de over 40. Grunnen til at de hviler er ikke så mye at jobben er slitsom, men heller det at fri-ettermiddagene er lange, og at det da blir

fristende "å bikke sæ litt" når en ikke har familie eller sterke fritidsengsjement som krever mye av en i den frie tida.

Hvor mye tid renovatørene bruker til TV er varierende. Hovedinntrykket er at de ikke ser mer på TV p.g.a. arbeidstida. De mener selv å ha et forholdsvis avslappet forhold til TV, de ser Dagsrevyen og "litt til", spesielt i helgene. Da er det mange og lange sportssendinger som følges, og underholdningstilbudet fra NRK mener de også er bedre da. I det hele tatt oppgis ikke TV-seing til å være en aktivitet som i særlig grad påvirkes av den korte arbeidstida. TV-seeing ser ut til å styres mer av andre aktiviteter som hobbyer og sosialt samvær.

De samboende bruker jamt over noe mer tid til TV-seeing enn de aleneboende. Den er også en aktivitet de ofte gjør sammen med ektefellen, ofte ledsaget av kaffedriking. I den grad TV-seinga påvirkes av andre faktorer er det hobbyaktiviteteter den må vike for. Ingen nevner TV-seing når de blir spurt om hvordan arbeidstida virker inn på det daglige liv.

Avislesing ser derimot ut i større grad å påvirkes av den korte arbeidstida. Rundt halvparten trekker fram at de bruker tid på ettermiddagen til avislesing, og mener de bruker mer tid til denne fordi de slutter jobben tidlig. Et par av arbeiderne nevner spesielt at de utnytter den lange lunsjpausen til avislesning.

Fire av arbeiderne kan en si har en fritidsinteresse som opptar svært mye tid (over 20 timer i uka), to av dem innen idretten. De utgjør en forholdsvis ensartet tilpasning til den korte arbeidstida som gjør at de kan betegnes som fritidsengasjerte. Samtlige framhever sterkt at den korte arbeidstida betyr svært mye for omfanget av fritidsaktivitetene. To av dem ville ikke stått i jobben hvis de

ikke hadde hatt den korte arbeidstida som muliggjør et sterkt fritidsengasjement.

Også for de med et fritidsengasjement av et mer normalt omfang har arbeidstida vesentlig betydning for aktiviteten. Litt over halvparten av renovatørene deltar i organisert idrett eller annen fysisk aktivitet som hobby. Av andre aktiviteter så nevnes håndverksarbeid, mest i eget hjem og på egen bil, som aktiviteter der den korte arbeidstida har en viss betydning¹. På direkte spørsmål mener de fleste at de bruker mer tid på hobbyaktiviteter p.g.a. arbeidstida.

Det renovatørene i utstrakt grad selv trekker fram når det gjelder fritidsaktivitetene er at arbeidstidas betydning for dem ikke ligger bare i det at de bruker flere timer i uka til hobbyen. Mange vektlegger at den korte arbeidstida gir dem overskudd til å engasjere seg i fritidsaktiviteter og få mest mulig ut av dem.

"Når æ kommer på trening har æ fått spist middag, tatt mæ av ungen og slappa av litt, mæns de andre kommer ofte stressandes rett fra jobb."

Mange trekker fram at de blir mer "opplagte" om ettermiddagene på grunn av den korte arbeidstida, fritida får en høyere kvalitet. De korte arbeidsdagene gjør at renovatørene får laget og spist middag, gjort unna nødvendig husarbeid og tid til "å slappe av litt" relativt tidlig på ettermiddagen. På den måten er de opplagte til andre aktiviteter på sein ettermiddag/kveld, og det er mange timer igjen før Dagsrevyen begynner. Da er det lett å ta til med idrett eller andre hobbyaktiviteter. En som tidligere hadde jobbet i butikk med langåpent beskrev renovasjonens fordeler slik:

¹ Det kan diskuteres hvorvidt disse aktivitetene analytisk bør regnes til husholdsarbeid eller fritidsaktiviteter. Renovatørene nevner dem selv som hobbyaktiviteter, derfor har jeg valgt å gruppere dem i fritids-kategorien i denne presentasjonen av det empiriske materialet (se forøvrig avsnitt 3.2.3).

"I dag da e æ færdi og har ete middag, har sove middag og jobba i huset før klokka e sju. Da e de andre jævlan ofte ikkje ferdig på jobb. Så det e jo det fine med ei sånn arbeidstid.

Oppsummeringsvis kan vi si at den korte arbeidstida betyr mye også for fritidsaktivitetene til renovatørene. Den gir økt tidsrom for fritids- og hobbyaktiviteter, og den bidrar til å gi aktivitetene økt innhold og kvalitet ved at de føler seg mer opplagte til dem. Hverdagen utenfor lønnsarbeidet blir mindre stressende når de slutter av jobben tidlig.

6.5.4 Arbeidsdeling mellom kjønnene

Så og si samtlige av arbeiderne som er samboende med barn svarer bekreftene på direkte spørsmål om arbeidstida betyr noe for deltakelse i husarbeid og omsorgsoppgaver i forbindelse med barna. Inntrykket fra de mer utdypende framstillingene er det samme. Den økte fritida brukes i stor grad til hus og hjem, spesielt når ektefellen ikke er hjemme. På spørsmål om hvordan det hadde stilt seg hvis ektefellen hadde arbeidet like mye og/eller slutta på jobb samtidig med dem svarer nesten alle med ektefelle i 3/4 stilling eller mer (7 av 9) at da ville de antakelig ha deltatt mindre i husarbeid og omsorg for ungene.

"Ho si ho e gla førr at æ kjæm heim så tidlig."

"E trur nok æ hadde vært meir slapp hvis æ hadde jobba vanlig 8-timers dag."

Blant de med ektefelle som jobber deltid er reaksjonene forskjellige på spørsmål om utslagene av at kona skulle bruke mer tid i lønnsarbeid. Noen mener det ikke skulle bety noe som helst m.h.t. detes egen deltakelse i husholdsarbeidet, mens andre igjen mener det måtte få stor innvirkning.

"Vess ho også skulle ut i jobb, da blei det ikkje nokka pardon."

Under intervjuene har jeg forsøkt å ta opp holdninger til likestilling mellom kjønnene hos de som er samboende. På direkte spørsmål er alle på en eller annen måte positive, men forsøker en å få utdypet holdningen, framtrer et mer nyansert bilde. Holdninger til likestilling viser seg også når en snakker om husarbeid og omsorg for barna. Mange mener at det på flere felter fortsatt er naturlig med et visst skille mellom kjønnene. De erklærer seg som tilhengere av likestilling, men den må ikke være "hysterisk". Bl.a. omtaler en del av dem vask og stell av tøy som "kvinnfolkarbeid." Videre er det kun en av de samboende som mener ektefellen deltar i vedlikeholdet av bilen.

Det er de yngre med noe videregående utdanning som gir sterkest uttrykk for en positiv holdning til likestilling, de har en forholdsvis klar og bestemt holdning til lik arbeidsdeling mellom kjønnene i husholdet.

Et entydig og generelt fenomen i denne forbindelse kan summeres opp i et av svarene som ble gitt på direkte spørsmål om syn på likestilling mellom kjønnene:

"Det e lätt å ha syn på likestilling, mæn det e værre å gjør det en tænke."

Alt i alt kan en allikevel si at den korte arbeidstida virker positivt på renovatørenes deltakelse i hus og hjem ut i fra det de selv forteller. Både på direkte spørsmål, og når en ser på den generelle deltakelsen i husholdet forteller intervjuene om en positiv sammenheng mellom arbeidstid og en økt likestilling mellom kjønnene i husholdet.

6.5.5 Ekstra arbeid og utdanning

Tre av renovatørene har ekstrajobb. To av dem jobber ca 10 timer ekstra i uka mens den tredje jobber rundt 20 timer annenhver helg. Dette arbeidet er hovedsakelig motivert ut fra økonomiske behov, spesielt på grunn av høye utgifter

til hus. Alle tre mener den korte arbeidstida er viktig for muligheten til å ha ekstra arbeid.

På intervjutidspunktet deltok ingen av renovatørene som elever i noen form for utdanning eller kursvirksomhet. En av de yngre enslige hadde prøvd seg med studier på fritida (DH-kurs i bedriftsøkonomi). Han sluttet ganske raskt fordi kurset ble for arbeidskrevende. Han opplevde at det ikke gikk å kombinere et krevende akademisk kurs med en jobb som han ble såpass fysisk sliten av som den han har nå.

6.5.6 Oppsummering

Til oppsummering av denne kvalitativt rapporterende delen kan to generelle trekk framheves. For det første oppgir renovatørene et bredt spekter av aktiviteter i og utenfor husholdet på spørsmål om hva den korte arbeidstida betyr for den frie tida. Kort arbeidstid for renovatørene gir bedre tid til både husarbeid, omsorg for egne barn og fritidsaktiviteter. Det variere naturlig nok hvilke aktiviteter som blir lagt vekt på av den enkelte. Eksempelvis vektlegger gifte/samboende at de gjør mer husarbeid på grunn av arbeidstidaordninga, mens de aleneboende trekker fram hobbyer og andre fritidsaktiviteter. Den korte arbeidstida betyr slik "mindre stress" for renovatørene. Hverdagen blir romsligere tidsmessig og kvaliteten på aktivitetene heves. Å få "bedre tid" i dagliglivet er den effekten som i størst grad nevnes gjennomgående i intervjuene.

For det andre er det spesielt aktiviteter rett etter arbeidstid som framheves til spørsmålet om hva de mener de får bedre tid til p.g.a. arbeidstidsordninga. Det er så og si i tida rett etter jobb at nyttinga av den kortere arbeidstida skjer. Dagliglivets mest typiske "rett-etter-jobben-aktivitet", middagslaging, er den som trekkes mest fram av de samboende. En typisk kveldsaktivitet som TV-seeing (ut i fra sendemønstret til NRK) trekkes lite fram i

forbindelse med spørsmålene om hva de mener den korte arbeidstida gir dem mer tid til.

Til slutt må det pongteres at de to gruppene som gir inntrykk av å sette størst pris på den korte arbeidstida er de som har mindreårige barn, og de fritidsengasjerte. For den første gruppa gir den korte arbeidsdagen den nødvendige rommelighet av tid som fedrene mener må til for at en skal kunne ta seg godt av barna. De mindre barna trenger tilsyn og pleie, mens de større trenger foreldrenes engasjement i ativitene på fritida.

"Det e ikkje som tidligar i gamle daga da du kunne ha en masse unga og ferdig med det. I dag skal du gjøre alt for å sysselsette dæm, de leke ikke en lek."

Den andre gruppa, de fritidsengasjerte, legger også spesiell vekt på at arbeidstidsordninga betyr mye for dem, og er en av de viktigste grunnene til at de i det hele tatt står i jobben. De har et sterkt engasjement på fritida, eksempelvis i idrett og religiøst arbeid, og benytter den korte arbeidstida aktivt til fritida. De trives bra med denne ordninga selv om renovasjonsarbeidet ligger på et kvalifikasjonsnivå godt under den utdanninga de har.

6.6 TO SAMMENLIGNINGER MED EN KONTROLLGRUPPE

Gjennom den mer kvalitativt rapporterende delen (avsnitt 5) uttrykkes det en oppfatning av at renovatørene bl.a. gjør mer husarbeid på grunn av arbeidstidsordninga, men ser ikke noe særlig mer på TV. Disse sammenhengene er det mulig å belyse ytterligere ved hjelp av en opptelling og sammenligning med tall fra Tidsnyttingsundersøkelsen 1980-81.

Framgangsmåten jeg vil bruke er å stille renovatørene de samme spørsmålene som TNU stilte i intervjudelen av sin undersøkelse. Svarene grupperes inn i de samme alternativene som TNU brukte. Fra TNU har jeg med hjelp fra Norsk

samfunnsvitenskapelig datatjeneste hentet ut svarfordelingen for heltidsarbeidende menn (37 timer og mer pr. uke i hovedyrke) og som i alder var mellom 21 og 42 år i 1980.¹ For renovatørene lages det så tilsvarende tabeller, men i absolutte tall.

6.6.1 Deltakelse i husholdsarbeid

En sammenligning av de to tabellene gir et inntrykk som i stor grad er sammenfallende med konklusjonen i intervjudelen. Renovatørene har en generelt høyere deltakelse enn gjennomsnittet av kontrollgruppen, og det er aktivitetene matlaging og innkjøp av dagligvarer som renovatørene i størst grad gjør mer av sammenlignet med andre menn med full arbeidsuke.

¹. Renovatørene fordeler seg aldersmessig på siden av normalfordelinga i den yrkesaktive befolkningen. Dette må det tas hensyn til når kontrollgruppa skal utvelges.

Aldersfordelingen i kontrollgruppa er valgt med bakgrunn i følgende resonnement: TNU ble utført i 1980-81, mine intervjuer ble gjort sent i 1986. Renovatørene var ved intervjuene i 1986 mellom 24 og 45 år gamle. De tilhører da en gruppe årsklasser som var mellom 18 og 39 år i 1980 (født fra 1940 til 1961) da TNU ble utført.

Spørsmålet blir om utvalget fra TNU skal gjøres slik at alder på intervjutidspunktet blir det samme som for renovatørene, eller om utvalget skal gjøres slik at det blir bestående av den samme gruppen av årsklasser som renovatørene.

Ved utvelgelsen av kontrollgruppen har jeg lagt meg på en middelvei mellom årsklasse og alder ved intervjutidspunktet. Det gir da et utvalg som består av årsklassene født f.o.m. 1937 t.o.m. 1958.

Innsamling og tilrettelegging av datamaterialet fra TNU ble opprinnelig utført av Statistisk sentralbyrå. Verken SSB eller Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste er ansvarlige for analysen av datamaterialet eller de tolkninger som er gjort her.

Tabell 6.2 Deltakelse i husholdsarbeid for heltidsarbeidende menn født fra 1937 til 1958. Relativ fordeling. N=1244.

	Gjør alt eller nesten alt	Gjør om-trent 3/4	Gjør om-trent halvparten	Gjør om-trent 1/4	Gjør nesten ingenting	Opp-gaven har ikke blitt utført	Alene-boende	Bort-fall/feil i data	Sum
Matlaging	2,4	1,7	7,9	31,0	45,8	4,8	6,2	0,2	100,0
Oppvask	2,4	1,8	20,9	26,7	34,6	7,2	6,2	0,2	100,0
Rengjøring, rydding av bolig	2,1	1,3	10,5	32,8	42,6	4,3	6,2	0,2	100,0
Vask, stell, vedlikehold av tøy	2,4	0,6	4,8	7,7	58,0	20,0	6,2	0,2	99,9
Innkjøp av dagligvarer	5,1	6,0	23,5	22,8	31,0	5,0	6,2	0,3	99,9
Vedlikehold, reparasjon av bolig, hytte	58,1	11,9	8,2	3,7	4,7	6,9	6,2	0,3	100,0
Vedlikehold, reparasjon av bil, båt o. l.	62,1	6,1	6,8	4,2	7,2	7,1	6,2	0,3	100,0

Tabell 6.3 Deltakelse i husholdsarbeid blant renovatørene. Fordeling i absolutte tall. Relative tall i parentes. N=13.

	Gjør alt eller nesten alt	Gjør om-trent 3/4	Gjør om-trent halvparten	Gjør om-trent 1/4	Gjør nesten ingenting	Opp-gaven har ikke blitt utført	Alene-boende	Bort-fall/feil i data	Sum
Matlaging	-	4 (23,5)	2 (11,8)	7 (41,2)	-	-	4 (23,5)	-	17 (100,0)
Oppvask	-	-	7 (41,2)	2 (11,8)	1 (5,9)	3 ¹⁾ (17,6)	4 (23,5)	-	17 (100,0)
Rengjøring, rydding av bolig	1 (5,9)	-	7 (41,2)	4 (23,5)	1 (5,9)	-	4 (23,5)	-	17 (100,0)
Vask, stell, vedlikehold av tøy	1 (5,9)	-	5 (29,4)	-	3 (17,6)	4 (23,5)	4 (23,5)	-	17 (99,9)
Innkjøp av dagligvarer	3 (17,6)	2 (11,8)	5 (29,4)	1 (5,9)	2 (11,8)	-	4 (23,5)	-	17 (100,0)
Vedlikehold, reparasjon av bolig, hytte	11 (64,7)	1 (5,9)	1 (5,9)	-	-	-	4 (23,5)	-	17 (100,0)
Vedlikehold, reparasjon av bil, båt o. l.	11 (64,7)	-	1	-	-	1 (5,9)	(23,5)		(100,0)

1) Tre personer hadde oppvaskmaskin i husholdningen. De ble ikke direkte om hvor mye de tok del i aktiviteten oppvask.

Menns egenrapportering av deltakelse i husholdet kan være farget av en viss overrapportering (Kalleberg og Hovde 1986: 146f). Ved en sammenligning av tabellene 7.1 og 7.2 utgjør imidlertid ikke overrapporteringen noe problem, siden begge tabellene i så fall vil være farget av dette.

Et moment som kan forklare noe av den høye deltakelsen i husholdet hos renovatørene er alderssammensetningen. De fleste av dem var mellom 25 og 35 år gamle, kun to var over 40. På denne måten kommer de noe skjevt ut i forhold til kontrollgruppen som er basert på TNUS utvalg i den aktuelle aldersgruppen.

Yngre menn som har etablert seg med ektefelle fra midten av 70-tallet og framover har dannet familie under helt andre kjønnsrollenormer enn eldre menn har gjort. Yngre menn er jamt over mer aktive i husholdsarbeid enn eldre, og "før eller etter 1968" er med et visst hell blitt brukt som sosiologisk variabel (Jalmert 1984: 47ff, Jensen 1986: 347f). Yngre menns større relative deltakelse i husholdsarbeid enn eldre menn kan nok ha bevirket noe til at renovatørene deltar mer i husarbeid enn utvalget fra TNU, og at de er tilbøyelige til å bruke mye av den ekstra frie tiden på husholdsarbeid. Allikevel kommer vi ikke utenom at renovatørene selv mener de bruker mer tid til husarbeid på grunn av kort arbeidstid, selv om noe av forutsetningen er at de er forholdsvis unge. Jeg mener renovatørenes noe skjeve fordeling innenfor den aldersgruppa de tilhører ikke er nok til å forklare hele forskjellen i det to tabellene. Resultatet av sammenligningen må kunne tolkes som en støtte til, og en utdyping av konklusjonen i den kvalitative delen.

6.6.2 TV-seing

På samme måte som for husholdsarbeidet er det av interesse å sammenligne renovatørene med en kontrollgruppe når det gjelder TV-seing. Utvalget fra TNU er det samme som i tabell 7.1.

Tabell 6.4 Tid nyttet til TV-seing for heltidsarbeidende menn født fra 1937 til 1958. Relative tall. N=1244.

	Under 1/2 time	1/2-1 time	1 1/2- 2 1/2 time	3-3 1/2 time	4 timer og over	Bortfall/ feil i data	Sum
På en vanlig hverdag (mandag-torsdag)	15,3	34,4	38,7	8,4	2,6	0,6	100,0
På en vanlig fredag	12,5	21,0	44,9	16,4	4,3	0,8	99,9
På en vanlig lørdag	10,1	10,9	31,2	31,8	15,0	1,0	100,0
På en vanlig søndag	14,6	38,7	32,4	9,2	4,3	0,8	100,0

Tabell 6.5 Tid nyttet til TV-seing hos renovatørene. Fordeling i absolutte tall. Relative tall i parantes. N=17.

	Under 1/2 time	1/2-1 time	1 1/2- 2 1/2 time	3-3 1/2 time	4 timer og over	Bortfall/ feil i data	Sum
På en vanlig hverdag (mandag-torsdag)	2 (11,8)	7 (41,2)	8 (47,1)	-	-	-	17 (100,1)
På en vanlig fredag	4 (23,5)	3 (17,6)	2 (11,8)	6 (35,3)	1 (5,9)	-	17 (100,1)
På en vanlig lørdag	2 (11,8)	1 (5,9)	3 (17,6)	5 (29,4)	7 (41,2)	-	17 (99,9)
På en vanlig søndag	1 (5,9)	9 (52,9)	7 (41,2)	-	-	-	17 (100,0)

En sammenligning av tabell 6.4 og 6.5 viser at renovatørene i utstrakt grad fordeler seg likt med kontrollgruppa, spesielt gjelder dette hverdagene. På fredager og lørdager ser de noe mer TV enn kontrollgruppen. For lørdagens del

er den sannsynlige sammenhengen en betydelig idrettsinteresse hos de fleste av renovatørene. I helgene, spesielt på lørdagene er det ofte lange idrettssendinger som følges.

Det kan konkluderes med at også kontrollgruppe-testen for TV-seing ikke i særlig grad gir grunn til å betvile konklusjonen i det kvalitative materialet; Renovatørene bruker ikke særlig mer tid til TV-seeing enn hva som er vanlig, selv om de har en relativt kort arbeidsdag. Det eneste avviket er den høyere deltakelsen på fredag og lørdag som gir en viss grunn til å sette et spørsmålstegn ved denne konklusjonen. En kan tenke seg den sammenhengen at renovatørene gjør unna mye husarbeid og lignende midt i uka, og bruker fredag/lørdag til fritidsaktiviteter som f.eks. TV-seing. Dermed kan en si at de til en viss grad bruker mer tid til TV fordi de har kort arbeidstid. Ut i fra intervjumaterialet er det vanskelig å fastslå om en slik sammenheng er aktuell i renovatørenes tilfelle.

Det må avslutningsvis presiseres at disse to sammenligningene av renovatørene med en kontrollgruppe ikke gir grunnlag for noen sikre konklusjoner om deres tilpasning til den korte arbeidstida. Den har sin relevans kun som en utdyping av det kvalitative materialet.

Vi kan oppsummeringsvis si at konklusjonene fra det kvalitative materialet når det gjelder deltakelse i husholdsarbeid og TV-seeing er blitt klarere. På bakgrunn av sammenligningene med kontrollgruppen kan vi med noe større sikkerhet diskutere funnene fra intervjuene som en representativ tilpasning for en gruppe mannlige arbeidere i samme situasjon som renovatørene. Sagt på en annen måte så har vi fått en økning i generaliseringsmulighetene for noen av konklusjonene i intervjudelen.

6.7 DRØFTING OG OPPSUMMERING

To hovedvirkninger på den frie tida av renovatørenes arbeidstid kan en konkludere med. For det første opplever de å bruke mer tid til husholdsarbeid og en del typer fritidsaktiviteter, og for det andre mener de å få en mindre stressende hverdag og "bedre tid" til det de forstår som et vanlig aktivitetsmønster.

Avstressingseffekten stemmer rimelig overens med funnene fra Eskilstunaprojektet. Her konkluderte en med at 6-timersdagen ville føre til litt mer av alle aktivitetskategoriene. En fant hos mange en stor tidsknapphet i dagliglivet som ville lettes ved en eventuell 6-timersdag. Denne type letting av dagliglivets stress mener renovatørene å ha oppnådd i utstrakt grad gjennom sin type kort arbeidstid. De opplever å ha god tid til et vanlig aktivitetsmønster og refererer til andre med vanlig arbeidstid som stressede og hardt tidspresset i dagliglivet. Den økte deltakelsen i fritidsaktiviteter stemmer også med funn fra Eskilstunaprojektet og Tidsnytteundersøkelsen 1980-81.

Den økte deltakelsen i husholdet grunnet arbeidstida er derimot mer spesielt for renovatørene i forhold til funnene fra Eskilstuna og i TNU. For å forstå denne ulikheten mener jeg det er to momenter som er viktige, og begge knytter seg til renovatørene; tidsstrukturen i det sosiale livet og det tidvise fraværet av husholdets tradisjonelle "kompetansesenter", kvinnen.

6.7.1 Tidspunktstruktur

I teoridelen ble samfunnets organisering rundt klokketida drøftet, og normalmønstret ble benevnt som samfunnets tidspunktstruktur. Renovatørene er en liten gruppe innenfor et omkringliggende samfunn som går etter en normalrytme med 8-timers arbeidsdag. De begynner minst like tidlig som normalen, kl. 07.00, men slutter av arbeidsdagen tidligere

enn vanlig, ofte allerede rundt kl. 13.00. Slik blir de på en måte frikoblet fra normalmønstret på tidlig ettermiddag. Det er i denne perioden tidlig på ettermiddagen at renovatørene forteller om den største deltakelsen i hus og hjem. Den vanlige rytmen etter jobb består i å dra hjem eller eventuelt gjøre innkjøp. Og hjemme tar de som har familie seg vanligvis av barna og lager eventuelt middag. Noe av forklaringen på denne økte deltakelsen i husholdet kan være at det er denne type aktiviteter som det er rom for på denne tida av døgnet. Organiserte fritidsaktiviteter starter først senere på dagen, det samme gjelder TV-sendingene fra NRK, og venner og bekjente er på jobb, osv. Disse ordningene utgjør tilsammen tidspunktstrukturen som renovatørene avviker fra tidlig på ettermiddagen. De disponerer fri tid i noen timer da det ikke er vanlig å ha det.

Også de enslige arbeiderne ga uttrykk for å ikke bruke særlig mer tid til organiserte fritidsaktiviteter eller TV-seing på grunn av den korte arbeidstida, men brukte derimot mer tid til private og mer tidspunkuavhengige aktiviteter som egen fysisk trening, håndverksarbeid i huset og til dels soving.

Studier av bl.a. oljearbeidere har også pekt på at ved en "unormal" plassering av lønnsarbeidet i tid hindres deltakelse i aktiviteter som er strukturert etter normalarbeidsdagens rytme (Christensen 1985).

Tidspunktstrukturene må sees på som viktige for forståelsen av hvilke effekter reduksjoner i den daglige arbeidstida vil kunne ha. Renovatørenes erfaringer styrker denne antagelsen. Den tilpasning de har til sin form for 6-timersdag kan i en viss grad forklares med tidspunktstrukturens betydning. Ektefelles arbeidstid, åpnings-tider, tider for organiserte fritidsaktiviteter, sendetider for fjernsyn, osv. blir viktige. De er av sentral betydning for bruk av den frie tida ved forkortinger og/eller forskyvninger av arbeidstida i døgnet.

6.7.2 Kompetanse i husholdet

Kompetansemomentet kommer sterkest til syne hos de som har ektefelle i yrkesaktivitet utenfor hjemmet til tider da de selv er hjemme. Når kona ikke er der må de selv ta ansvar, "ekspertisen" er ikke tilstede.

Dette er en viktig side ved arbeidsdelingen i hjemmet som er påpekt av kjønnsrolleforskningen. Menn mangler ofte kunnskap om gjøremål i hus og familie, og får liten anledning til å lære fordi kvinnen vanligvis er til stede og tar ansvar for ting hun kan få gjort bedre og lettere (Kalleberg og Hovde 1986: 25f).

Når renovatørene er i en slik situasjon at de ofte "stiller hjemme alene" så utvikler de til en viss grad kompetanse i en del av husholdets arbeidsoppgaver. Denne utviklingen av husholdskompetansen står også i sammenheng med arbeidshagens tidsmessige plassering. Noe av det springende punkt er hvor mye ektefellene er hjemme samtidig. Spesielt hos enkelte av de med små barn var dette synlig. Det er de som har ektefelle i full stilling eller i deltidarbeid på sen ettermiddag/kveld som mener de gjør størst innsats i husarbeidet i forhold til ektefellen. De har også en klar oppfatning av at hvis kona fikk lik arbeidstid med dem kom de til å gjøre mindre i husholdet.

Stelle alene hjemme-effekten er også påpekt av Marianne Gullestad i hennes studie av drabantbyfamilier i Bergen (Gullestad 1981). I en oppsummering av forhold som virker inn på fordelingen av oppgaver i husholdet peker hun på denne faktoren formulert som...

"Taking up paid work when the children are relatively small and timing paid work and child-care solutions in such a way that the husband is regularly alone with the immediate responsibility for the children and the home." (Gullestad 1984: 291)

Dette sitatet påfølges av en underbyggende, men ikke videre utdypet formulering: "Something happens to the father when he is often alone with the children." (ibid).

Vi har sett at renovatørene ikke bruker noe særlig mer tid til f.eks TV-seeing fordi de tilpasser seg normalstrukturen i samfunnet rundt dem. På den andre siden avviker de fra normalmønstret ved økt deltakelse i husholdet og i noen typer fritidsaktiviteter. Står vi her overfor en inkonsekvens? Jeg mener nei.

Som en forenklet konkretisering kan vi si at den den frigjorte tida brukes til husholdsarbeid og ikke til TV-seeing. Det springende punkt er at tidspunktstrukturen bevirker til å gjøre økt TV-seeing lite aktuelt, mens den sosiale struktur i form av kjønnsrollemønstret på sin side ikke virker slik at økt deltakelse blir lite aktuelt, som resultat av mer fri tid.

Jeg mener sammenhengen her er følgende: For det første kan tidspunktstrukturen også forklare noe av den økte deltakelsen i husholdet. Husarbeid og omsorg for barn er en vanlig aktivitet tidlig på ettermiddagen, dermed faller denne aktiviteten naturlig når renovatørene kommer uvanlig tidlig hjem fra jobb. Denne sammenhengen er belyst nærmere ovenfor. Et annet moment er tvetydigheten i de normative krav til menns deltakelse i hus og hjem. På den ene siden skal de oppfylle den tradisjonelle del av mansrollen med liten deltakelse, på den annen side stilles det etterhvert større krav til menn om stor grad av deltakelse spesielt i omsorgen med barna, noe mange menn selv uttrykker et ønske om (avsnitt 5.3). I denne rollekonflikten kan noen timer fri i "beste husarbeidstida" få en forholdsvis stor betydning.

6.7.3 Metodiske begrensninger

De resultatene som har kommet ut av intervjuene kan være farget av enkelte metodiske begrensninger. Den første er problemet med overkommunikasjon. Menn kan være tilbøyelige til å ta hardt i og nærmest skryte av sin insats i husholdet (Kalleberg og Hovde 1986: 146f). Dette forholdet har en søkt å teste i en norsk studie av kjønnsarbeidsdelinga i husholdet (ibid). Selv om en fant en liten tendens til overrapportering, så var ikke denne så stor at det ble problematisk for relabiliteten til funnene (ibid: 44, 147, se også Jalmert 1984: 55f). I mitt opplegg vil jeg i tillegg til den generelle faren for overkommunikasjon ikke se bort i fra at enkelte av informantene kan ha hatt en tilbøyelighet til å ville rettferdiggjøre den fordelaktige arbeidstidsordninga, og derfor overkommunisere sin deltagelse i husholdsarbeidet. Dette poenget kan nok moderere funnene noe, men jeg mener på bakgrunn av intervjuene at det ikke er nok til å betvile den generelle tendensen.

Skulle jeg ha kommet grundig inn i arbeidsdelinga i hjemmet hos renovatørene måtte jeg også ha intervjuet ektefellene. At dette ikke er gjort må regnes som en metodisk svakhet ved studien. Teoridelen (kapittel 3) fokuserer husholdet som svært viktig i bruken av den frie tida, men i dette empiriske materialet mangler perspektivene fra kvinnesiden. Bakgrunnen for denne prioriteringen er at jeg har valgt å gjøre bruk av empirisk materiale utover renovatør-husholdene. Dette bl.a. fordi mitt siktemål med hovedoppgaven som helhet går ut over emneområdet arbeidsdeling mellom kjønnene. Derfor er det av omfangsmessige årsaker ikke blitt gjort noen framstøt overfor ektefellene. Mennenes informasjon legges derfor til grunn med de usikkerhetsmomenter som er påpekt.

Det er de positive sammenhengene som i størst grad er trukket fram, hva renovatørene mente de brukte *mer* tid til grunnet den korte arbeidstida de har. De sammenhengene jeg ikke fant er holdt noe mer i bakgrunnen (f.eks. at de mente

det politiske engasjementet ikke økte på grunn av den korte arbeidstida). En mer inngående drøfting av disse ville ha vært interessant, men innenfor rammen av denne studien har jeg funnet det mest fruktbart å trekke fram de positive sammenhengene, altså hvilke aktiviteter som økte når den frie tida økte i omfang.

"Som du spør får du svar" kan stå som en folkelig formulering på den siste metodiske usikkerheten jeg vil påpeke. En må ikke se bort i fra at noe av formen spørsmålene er stilt i ("Hva tror du du får bedre tid til?") kan ha styrt tankegangen i retning av aktivitetene på tidlig ettermiddag. Det er når de andre er på jobb at en vil oppleve sterkest å ha mer fri tid enn andre, eller i forhold til tidligere jobb med 8-timers arbeidsdag. Om den korte arbeidstida faktisk skulle gi en mer tidsrom til TV-seeing på kveldene, så oppleves aktivitetene rett etter jobb, da en er koblet av normalrytmen, i sterkere grad som de en får mer tid til p.g.a. arbeidstidsordninga.

Denne mulige feilkilden mener jeg ikke vil ha noen avgjørende betydning for poengteringen av tidspunktstrukturens styring av bruken av den frie tida. Den gjør i høyden poenget noe mer tvetydig.

6.7.4 Avslutning

Vi har sett at renovatørene mener den viktigste effekten av den korte arbeidstida er et generelt utvidet tidsrom til alle dagliglivets gjøremål. Dette er et funn som er i samsvar med Eskilstuna-undersøkelsen.

Husholdsarbeid har blant renovatørene vært trukket fram av mange som en type aktivitet der de mener aktiviteten øker spesielt p.g.a. den korte arbeidstida. Dette har jeg påpekt i en viss utstrekning skyldes særegne tidsstrukturelle forhold. Det blir derfor et sentralt poeng i den videre bruken av renovatørene som case å understreke deres

egenartethet i forhold til en allmen innføring av redusert daglig arbeidstid. De er i en spesiell situasjon i og med at de er en liten gruppe som avviker fra normalordninga. Ved en allmen daglig arbeidstidsforkorting ville de i større grad blitt en del av det normale med de konsekvenser for tidsnyttinga det vil ha. Dette blir et sentralt poeng i det neste og avsluttende kapitlet. Der vil innsiktene som er ervervet gjennom dette og de to foregående kapitlene bli søkt anvendt til en drøfting av noen perspektiver på konsekvensene av en allmenn innføring av kortere daglig arbeidstid.

Kapittel 7

OPPSUMMERENDE DRØFTING OG VIDERE STUDIER

I dette avslutningskapitlet vil jeg først oppsummere oppgavens empiriske deler ved å drøfte tre politiske argumenter, og slik sammenfatte den belysning av problemstillingen som er gjort. Disse argumentene knytter seg an til den politiske begrunnelsen for reduksjoner i arbeidstida som det er redegjort for i kapittel 4 (se spesielt avsnitt 4.4 og 4.5). Deretter vil jeg ta opp noen sentrale begrensninger i den fokuseringen av oppgavetemaet som er valgt.

I kapitlets siste avsnitt søker jeg å skissere på hvilken måte videre forskning kan nærme seg temaet om hva folk vil bruke forkortelser i arbeidstida til. Et bredere og mer allment perspektiv enn hva denne hovedoppgaven representerer foreslås, og scenariet trekkes fram som et høvelig metodisk rammeverk.

7.1 OPPSUMMERING I TRE ARGUMENTER FRA DEN POLITISKE DEBATT

Den politiske debatten i Norge rundt forkortinger i arbeidstida har gjort særlig tre momenter sentrale: a) styrking av nærmiljøene, b) en bedret situasjon for

småbarnsfamiliene, og c) en oppmykning i kjønnsarbeidsdelinga. Alle tre er blitt trukket fram som sentrale begrunnelser i argumentasjonen for en forkorting i arbeidstida (kapittel 4).

Utgangspunktet i denne oppsummeringa er en forkorting i en størrelsesorden av ca 6 timers normalarbeidsdag. Vi kan da anvende innsikter fra de to foregående empiriske kapitlene som grunnlag for å drøfte hvilke muligheter de politiske målsettingene har for å bli realisert.

7.1.1 Nærmiljø

Det kan pekes på flere faktorer som tyder på at et styrket nærmiljø kan bli én virkning av en forkorting i normalarbeidstida.

I Eskilstunaprojektet kan vi ikke trekke ut noe spesifikt ønske om å styrke "nærmiljøet", men idrett og familie framheves som aktivitetskategorier en vil delta mer i ved en 6-timers normalarbeidsdag. Blant renovatørene var det mange som deltok mer i barne- og ungdomsarbeid (spesielt idrett) i nærmiljøet på grunn av den korte arbeidstida.

Idrett og aktivisering av barn kan sees på som aktiviteter som har en spesiell stilling i spørsmålet om styrking av nærmiljøet. De utgjør felles aktiviteter for svært mange. Omsorg for, og aktivisering av barna er en viktig og omfattende oppgave i de fleste barnefamilier. Vedlikehold av egen kropp synes å være et økende behov i det moderne samfunnet, og idrett er blitt en betydelig fritidsaktivitet, også som forlystelse og lek. Slik kan barn og idrett sees på som en viktig fellesnevner i det store spenn av livsstiler og andre mer spesielle interesser som folk i et nærmiljø ofte vil representere, og kan derfor sees på som et viktig grunnlag for vitalisering av nærmiljøet (Ottesen 1987).

Dette kan imidlertid ikke tolkes dit hen at kortere normalarbeidstid i seg selv fører til en styrking av nærmiljøet. Skal arbeidstidsforkortinger styrke nærmiljøet må det også være en vilje til å delta i aktiviteter innenfor rammen av det lokale. Aktivitetene kan i stor utstrekning skje innenfor andre rammer; f.eks. idrett i regi av arbeidsplassen (bedriftsidrett), barneomsorgen kan isoleres til kjernefamilien, og skolen kan stå i et passivt forhold til nærmiljøet. Skal 6-timersdagen gi et styrket nærmiljø må folk også ha interesse av å eksempelvis starte et lokalt idrettslag, og unger må trekkes inn i lokale aktiviteter. På denne måten kan fellesnevnerne som barn og idrett dra folk inn mot nærmiljøet i fritida, en virkning som igjen kan være grobunn for en videre utvikling av et nærmiljø i den grad en ønsker.

Kortere arbeidstid vil være en viktig faktor til å styrke nærmiljøet, men en slik styrking kan ikke sees på som noen nødvendig konsekvens av et par timers reduksjon i den daglige arbeidstida.

7.1.2 Småbarnsfamiliene

Det empiriske materialet er forholdsvis klart på dette punktet. Familiefolk med små barn vil i utstrakt grad bruke en økning i den frie tida til familien, og spesielt til omsorg for barna. Både TNU, Eskilstuna og renovatørene gir forholdsvis klare indisier i retning av økt tidsnytte i familien som virkning av en kortere arbeidsdag. Blant renovatørene er det familiefolk som sammen med de fritidsengasjerte setter størst pris på arbeidstidsordninga. I en fransk survey-undersøkelse var familieliv den aktivitetskategorien flest personer (53%) mente de ville delta mer i ved en arbeidstidsforkortelse (Cuvillier 1984: 53)

Barnefamilien er i en svært presset situasjon i dagens samfunn. To-inntektsfamilien er blitt det normale, og tilbudet av omsorgstjenester for barn er begrenset. Denne

situasjonen fører til en vanskelig hverdag for mange familier som må anstrenge seg hardt for å få tidsbudsjettet til å gå opp. Å rekke over jobb, reiser til og fra, henting av barn, innkjøp, husholdsarbeid, fritidsaktiviteter etc. skaper ofte en oppjaget og lite tilfredsstillende situasjon i hverdagslivet (Jamholt m.fl. 1982, NOU 9A: 113).

Denne situasjonen forklarer noe av den "mer-tid-til-litt-av-alt"-konklusjonen som kunne trekkes i Eskilstuna og blant renovatørene. Hverdagen er presset og en utnytter reduksjoner i arbeidstida for å få et bedre tidsrom til det aktivitetsmønstret en allerede har. Dette vil også kunne føre til en kvalitetsheving av aktivitetsmønstret. Et sentralt poeng hos renovatørene var at de mente å bli mindre "stressa" på grunn av den arbeidstidsordninga de hadde, og mente derfor å få mer ut av bl.a. fritidsaktivitetene enn andre med vanlig 8-timers arbeidsdag.

Eskilstunaprojektet konkluderte da også med at de som hadde trodd at 6-timersdagen skulle få noen revolusjonerende følger for tidsnyttinga ville bli skuffet (avsnitt 5.3.5). Det denne konklusjonen rettmessig peker på, er bl.a. hverdagslivets tidsknapphet for barnefamilien som en reduksjon i daglig arbeidstid vil bli brukt til å bøte på. Dermed blir aktivitetsmønstret for mange ikke særlig utvidet, men det blir et større rom for å imøtekomme de krav som dagliglivet stiller allerede i dag.¹

7.1.3 Kjønnsarbeidsdelinga

Spesielt den radikale kvinnebevegelsen har uttrykt en forventning om at 6-timersdagen vil være et viktig potensiale for økt likestilling mellom kjønnene. For sammen-

¹ Den svarfordelingen arbeidstidsutvalgets undersøkelse oppnådde, at alle ville gjøre litt mer av alt ved en eventuell 6-timersdag, kan også tolkes som en støtte til denne konklusjonen (avsnitt 5.1).

hengen mellom arbeidstid og kvinners deltakelse i den frie tida er materialet i denne oppgaven noe begrenset siden renovatørstudien kun omfatter menn. Dette er en begrensning ved materialet som allikevel ikke gjør det uegnet som grunnlag for drøfting av kjønnsarbeidsdelinga, menn utgjør tross alt halve grunnlaget for denne arbeidsdelinga.

Til spørsmålet om likestilling i yrkeslivet finner vi i Eskilstunaprojektet klare holdninger som går i retning av en jammere arbeidsdeling. Kvinner sett som helhet vil ikke arbeide noe mindre i lønnsarbeid ved en daglig reduksjon i normalarbeidstida på ca 2 timer, spesielt ikke hvis lønnskompenseringen blir ufullstendig. Dette står i en klar sammenheng med at mange kvinner er deltidsarbeidende, og derfor ikke vil redusere sin deltakelse i yrkeslivet ved en forkorting i normalarbeidsdagen. Det er også et ønske blant mange deltidsarbeidende kvinner i Norge om en viss forlenging i arbeidstida (NOU 1987 9A: 196f).

De aller fleste menn er heltidsarbeidende og vil slik få en antatt større reell reduksjon i arbeidstida. Den potensielle utviklingstrenden mot en likere arbeidsdeling i yrkeslivet er da også et viktig poeng for kvinnebevegelsen.

Menns deltakelse i husholdet, som også er et viktig poeng for kvinnebevegelsen, er det vanskeligere å trekke noen sikre konklusjoner om. Eskilstuna og renovatørene antyder en viss bevegelse mot større deltakelse i husholdet, spesielt i barneomsorgen. Hvor sterk denne trenden vil bli ved en allmen innføring av kortere normalarbeidstid, er det problematisk å gi konklusjoner om.

Et viktig poeng i renovatørstudien er at deres økte engasjement i husholdet har nær sammenheng med deres forhold til samfunnets tidspunktstrukturer. De har daglig fri et par timer innenfor normal arbeidstid på tidlig ettermiddag, og en god del aktiviteter hører ikke naturlig hjemme i dette tidsrommet, mens andre gjør det, som f.eks. husholdsarbeid.

Videre er det for menn å "stille hjemme alene" et viktig incitament til økt deltakelse i husholdet.

Ved en eventuell gjennomføring av forkortet daglig arbeidstid vil det neppe være noe aktuelt alternativ å la yrkeslivet gå på høygir i 6 timer og la produksjonsutstyr og lokaliteter ligge øde resten av døgnet. Vi kan derfor anta at det vanlige vil bli en ordning med skiftarbeid som i stor grad vil bryte opp i tidspunktstrukturen knyttet til normalarbeidstida i dag. Et slikt mønster gjør renovatørene ytterligere problematisk som case på redusert daglig arbeidstid. Deres nåværende "unormale" arbeidsdag vil da bli et vanlig formiddagsskift, og tidspunktstrukturene vil tilpasse seg dette. Det vil da bli et bredere spekter av tilbud på hele den frie tida, og en vil ventelig kunne få en tidsbruk som gir en mer jamn fordeling på aktivitetskategoriene enn hva som viste seg å være tilfelle med renovatørene. F.eks. kan vi anta at fjernsynet vil tilpasse sitt programtilbud til de nye normale arbeidstidsmønstrene, og organiserte fritidsaktiviteter vil måtte gjøre en likedan tilpasning.

"Stelle alene hjemme-effekten" vil til en viss grad kunne gjøre seg gjeldende i et normalmønster med skiftarbeidsordninger. En må kunne anta at det vil bli ganske vanlig at ektefeller har ulik arbeidstid, og menn vil derfor i utstrakt grad bli alene med husholdningen og utvikle den kompetansen som skal til for et mer omfattende engasjement i hus og hjem.

På den annen side er en mulig utvikling en tilpasning til det eksisterende kjønnsrollemønster. En normalsituasjon med begge ektefellene i arbeid til ulik tid, vil kunne føre til at den tradisjonelle mansrollen sette seg i gjennom i form av omfattende barnehagetilbud, utvidet skoletid osv. På denne måten kan vi også tenke oss at en forkorting i normalarbeidstida vil kunne ende i en utvikling henimot et status quo med hensyn til kjønnsarbeidsdelinga i husholdet.

Summa summarum er allikevel indisiene mot en utjamning av kjønnsarbeidsdelinga rimelig sterke. Kvinner vil delta mer i yrkeslivet, og menn vil delta mer i hus og hjem, om enn noe usikkert i hvor stor grad.

7.1.4 Konklusjon

En kan peke på positive sammenhenger til svært mange aktivitetskategorier ved en økning i den frie tida. Det empiriske materialet gir derfor grunn til en antagelse om at omfattende endringer i hva folk bruker den frie tida til ikke vil forårsakes av en forkorting i arbeidstida. Eventuelle slike endringer ser ut til å ha andre årsaker (se forøvrig avsnitt 5.3.5).

På den annen side så avspeiler ingen av de empiriske kapitlene noen reell situasjon med en allmen forkortet normalarbeidsdag. Renovatørene kommer nærmest, men de er kun en liten gruppe som er avhengig av normalmønstret som er rettet inn mot 8-timersdagen (avsnitt 6.7.1). Derfor kan vi ikke utlede noen sikre konklusjoner om problemstillingens spørsmål (se forøvrig drøftingen i avsnitt 5.3.5). Konklusjonene i de empiriske kapitlene gir allikevel viktige momenter til å belyse konsekvensene av en forkorting i arbeidstida. Disse peker i retning av utjamning i kjønnsarbeidsdelinga, mer tid til familieliv og noe mer tid til fritidsaktiviteter. En finner imidlertid klare forskjeller mellom folk i ulike familieforhold. Eksempelvis får enslige mer tid til fritidsaktiviteter, mens familiefolk mener de får mer tid til hjem og barn. Den viktigste funksjonen av en forkorting i den daglige arbeidstida er imidlertid mindre stress og tidspress i dagliglivet. Dette kan sees som det viktigste poenget både i Eskilstunaprojektet og renovatørstudien.

En forkorting gir økt tidsrom til alle typer aktiviteter. Dermed *muliggjøres* også økt deltakelse i aktiviteter som

blant mange ikke har vært særlig prioritert, og heller ikke ønsket ved en arbeidstidsforkorting. Disse prioriteringene er basert på et nåtidig ståsted, men konsekvensen av en reell forkorting av normalarbeidsdagen er imidlertid åpen for aktiv utforming.

7.2 AVSLUTTENDE PRESISERING OG AVGRENSNING

En del faktorer som må antas å ha sentral betydning for tidsnyttinga når arbeidstida blir forkortet, er i denne studien ikke i særlig grad blitt drøftet (se også avsnitt 1.2). De skal her kort nevnes, dels som en ytterligere presisering av oppgavens avgrensninger, og dels for å antyde et grunnlag for videre arbeid med problemstillingen.

Hvilken livsfase en er i vil klart virke inn på hvordan en vil forholde seg til en reduksjon i arbeidstida. Med livsfase menes det her alder, og bl.a. som en funksjon av denne, husholdstype. Sivil status/husholdstype ble i en viss grad drøftet i renovatørstudien (avsnitt 6.5.1). Eskilstunaprojektet ga grunn til å anta at nyttingen av den økte frie tida i stor grad kom til å følge opp den aktuelle aldersklassens nåværende tidsnytttemønster (avsnitt 5.3). Ut over dette har ikke livsfaseperspektivet blitt diskutert, og utgør slik en viss avgrensning i oppgaven. Livsfasevariabelen rommer et stort spekter av spørsmål i forhold til bruk av en økning i redusert arbeidstid. Med grunnlag i Eskilstunaprojektet vil allikevel en sentral hypotese være at det nåtidige tidsnytttemønsteret i den frie tida for de ulike årsklassene ikke ville bli særlig endret. Med bakgrunn i renovatørstudien kan vi antyde en likedan sammenheng for sivil status/husholdstype. Det nåværende aktivitetsmønsteret vil kun utvides.

Dette samme mønstret gjør seg gjeldende når en ser på ulikhetene mellom yrke. Folk i ulike yrkesgrupper har ulikt

tidsnyttemønster i den frie tida. I oppgavens drøfting er yrkesvariabelen i liten grad trukket inn. Dette utgjør en begrensning på lik linje med livsfasevariabelen. Imidlertid gjorde Eskilstunaprojektet det funn på yrkesvariabelen at de nåværende skillelinjene ville utvides (ibid). Vi kan på denne bakgrunnen slå fast at forventningene til en eventuell 6-timersdag ikke gir grunn til å vente noen omfattende endringer i tidsnyttemønstret i den frie tida, verken på bakgrunn av alder eller yrke.

En arbeidstidsreform vil også virke klart forskjellig overfor ulike typer av livsformer. En kan forsøksvis snakke om tre typer, den rurale livsform, arbeiderlivsformen og den karrierebundne livsform. Deres forhold til arbeid og fritid er svært forskjellig. (Højrup 1983) En forkorting i den daglige arbeidstida ville for den selvstendig næringsdrivende, fabrikkarbeideren og den overordnede funksjonæren bety svært forskjellige tilpasninger. En allmen forkorting vil måtte sees i forhold til disse ulike sosiokulturelle felt som finnes i samfunnet, og som teoretisk kan innfanges og systematiseres ved hjelp av Højrup's livsformbegrep. En særlig drøfting av livsformsvariabelen vil derfor være av interesse for et videre arbeid med oppgavens problemstilling.

På bakgrunn av funnene fra Eskilstuna er det naturlig å gå videre inn i tidsnyttestudienes funn for å framstille den endring (eller kanskje riktigere: mangelen på endring) som er sannsynlig ved en forkorting i arbeidstida. En slik framstilling av tidsnyttinga på bakgrunn av f.eks. alders og yrkesvariabelen ligger utenfor rammene for denne hovedoppgaven. Det kan her kun henvises til den norske tidsnyttingsundersøkelsen, og til den komparative studien "The use of time" (NOS B 378, Szalai 1972).

I formuleringen av problemstillingen spør jeg etter situasjonen ved en framtidig tilstand av forkortet normalarbeidstid. Besvaringen er gjort bl.a. ved hjelp av empirisk

materiale i kapittel 5 og 6. Dette er i mange henseende et smalt grunnlag for besvaring av spørsmålet. Den type vidtgående samfunnsendring som en forkorting i arbeidstida må antas å ville finne sted innenfor drøftes i liten grad. Om de to frigjorte timene for heltidsarbeidende i realiteten vil medføre 2 timer mer fri tid er heller ikke i særlig grad blitt problematisert. Oppgaven avgrenser seg slik mot mer vidtfavnende perspektiver i form av framtidbilder o.l. Det er en slik retning jeg mener videre forskning bør ta. Noen momenter til en slik synsmåte blir presentert i det neste og siste avsnittet.

7.3 NOEN ELEMENTER TIL VIDERE FORSKNING

Hvis vi mener samfunnsforskningen skal bidra til et politisk handlingsgrunnlag må den favne bredt. Studiene må belyse sammenhengen i samfunnsforholdene, og skissere alternative utviklingsveier. Til denne oppgavens temaområde mener jeg videre studier må framstille helhetlige framtidbilder og utviklingsveier der en forkorting i arbeidstida står sentralt. Enkeltinnsikter som f.eks. kunnskap om tidsnyting hos deltidsarbeidende blir utilstrekkelige hvis de blir stående alene. Til å klarlegge konsekvensene av en forkortet arbeidstid må vi trekke inn et bredt spekter av insikter og søke å anvende disse til å skape helhetlige bilder. En sentral metodisk tilnæringsmåte til en slik målsetting er scenariet.

Til konkretisering av hva slags forhold jeg ser som viktige i et bredere perspektiv skal to emner fokuseres her; den teknologiske utvikling, og lønnsarbeidets verdi-messige stilling. De framsettes i form av idéer til videre forskning, og blir ikke her i særlig grad gjenstand for kritisk drøfting. Avslutningsvis vil scenariet bli trukket fram som et høvelig metodisk rammeverk for videre studier.

7.3.1 Teknologisk utvikling

Den teknologiske utvikling står sentralt i spørsmålet om lønnsarbeidet og den frie tidas framtidige innhold. Den er også viktig for spørsmålet om lønnsarbeidets omfang, og dermed også mengden av fri tid. I tenkningen rundt vår teknologiske framtid fokuseres ofte to polariteter. Den pessimistiske av disse spår en utvikling mot hyper-industrialisering (Læstadius 1986: 58). Den andre og framtidsoptimistiske visjonen har tro på et "mykt" høyteknologisk samfunn.

Gerhard Mensch viser til Aldous Huxleys roman "Brave new world" som en klassisk framstilling av den "harde" og industrielle utviklingsveien. Mensch er en av dem som mener den sannsynlige utviklingen vil gå i retning av en hyper-industrialisering. Arbeidsdagen kan bli noe kortere, men desto hardere og mer stresset. En økende del av den frie tida blir tatt opp av underholdningsindustriens produkter, "...that provides the kind of kicks that mentally exhausted, passive consumers will certainly demand." (Mensch referert ibid: 58).

Den teknologiske framtidsoptimismen finner vi blant annet hos fritidsideologene. Deres visjoner bygger i utstrakt grad på høyteknologiens potensiale til å gi den frie tida et overtak i samfunnslivet (avsnitt 4.3.1). Som en polaritet til Brave new world-visjonene hos Mensch kan vi også trekke fram den amerikanske marxisten Lilley. Han mener høyteknologien vil sette oss istand til å avskaffe nesten alt repetitivt og manuelt arbeid. Vi vil komme i en situasjon der vi jobber 6 til 10 timer i kvalifisert og kreativt arbeid, og slik vil den frie tida radikalt utvides og gi rom for en større frihet i tidsanvendingen (Lilley referert hos Gershuny 1978: 114).

Den konkrete samfunnsutviklingen vil trolig bli en vei mellom disse to framtidvisjonene. I etterkrigstida har produk-

tivitetsøkning, økonomisk vekst og industrialisering vært høyt prioritert i den vestlige verden, og gjort visjonene til Mensch mest aktuelle (avsnitt 2.6). For framtida kan vi velge annerledes, og mange mener vi må velge en annen vei, spesielt på grunn av de begrensningene naturmiljøet setter. Den teknologiske utviklingen fører ikke nødvendigvis til en dehumanisering av arbeidslivet. Den muliggjør også omfattende forkortelser i arbeidstida. Det er imidlertid et politisk og økonomisk spørsmål hvilken utviklingsvei som velges.

Teknologi for husholdet er en viktig faktor for tidsbruken utenfor lønnsarbeidet i framtida. Vi kan se konturene av en teknologisk opprustning av husholdet som setter oss i stand til å gjøre mer selv. En slik prioritering blir stadig mer aktuell når prisen på markedsproduserte tjenester blir stadig høyere i forhold til kostnadene av husholdningsteknologi og andre "gjør-det-selv-løsninger (avsnitt 3.3, Gershuny 1983). Eksempelvis har de fleste husstander i dag vaskemaskin og kjøper i liten grad tjenester på renseri, det blir tilsynelatende stadig vanligere å utføre reparasjoner og vedlikehold i eget hus istedet for å engasjere håndverkere, osv. En slik utviklingslinje vil kunne forenes med en reduksjon i lønnsarbeidet. Kortere arbeidstid vil sannsynligvis gjøre tjensteyting enda dyrere i forhold til vareproduksjon (bl.a. fordi sistnevnt i langt større grad kan automatiseres), og folk får mer tid til å gjøre ting selv. Renovatørstudien viste også en viss sammenheng mellom kort arbeidstid og gjør-det-sjøl-aktiviteter. Husbygging og vedlikehold ble poengtert av mange som aktiviteter som ble stimulert av økt fri tid. I den tidligere refererte franske survey-undersøkelsen ble slike aktiviteter trukket fram av 39% av de spurte som en forventet konsekvens av reduksjoner i lønnsarbeidstida (Cuvillier 1984: 53)

Også innenfor helsesektoren kan en se muligheten av lignende utviklingslinjer. Det finnes et stort potensiale for utvikling av sjølhjelpsteknologi for handicappede og andre

som i dag trenger tilsyn og hjelp av lønnsarbeidere (Cooley 1986). På denne bakgrunn er det mulig å skissere en utviklingslinje henimot mer sjølhjelp og et minsket behov for lønnsarbeidertjenester i helsesektoren. På den annen side er det blitt hevdet at medisinsk teknologi har en nærmest iboende tendens til å øke sysselsettingen (Hansen 1979).

For fritidsaktivitetenes innhold kan teknologiutviklingen i betydelig grad skape endring. Vi ser et økende utbud av teknikk for fritida. Det meste av dette er stasjonært utstyr som i hovedsak nyttes i hjemmet, aktuelle eksempler er musikkanlegg, hjemme-computere og tv- og video-utsyr. Det kan derfor være grunn til å tro at vi i framtida vil bruke mer fritid i hjemmet. Det er imidlertid vanskelig å antyde noe sikkert om framtidig sosial endring på bakgrunn av teknologiutviklingen. Hvis f.eks. en teknisk nyvinning av tilsvarende betydning som TV-apparatet var rett rundt hjørnet ville våre kalkulasjoner om framtida måtte endres radikalt (Kelly 1982).

Vi kan konkludere med at en stadig større mengde teknologisk redskap blir tilgjengelig på alle samfunnets områder, men de sosiale konsekvensene kan bli svært forskjelligartede. Det er også en viss enighet om at en forkorting i lønnsarbeidstida er sannsynlig (Gill 1986, Keane and Owens 1986, Norman 1987). Et siste viktig poeng er det problematiske i å gi noen sikre antagelser om den framtidige utvikling:

"The "post-industrial society" and "information-economy" that is just around the corner will not take any predetermined form. Rather, it will present us with a wide range of *alternatives* - possibly involving new ways of considering the relationship between paid employment and leisure." (Gill 1986: 116)

7.3.2 Lønnsarbeidets verdimessige betydning

André Gorz har hevdet i et intervju at hindringene for en omfattende forkortelse i arbeidstida er kun ideologiske (Podsk 1985). Påpekningen vil jeg ikke direkte betvile, men

den ideologiske motstand mot å redusere lønnsarbeidets omfang og betydning synes å være svært omfattende. I de senere års samfunnsutvikling kan en peke på flere forhold som viser hen mot en styrking av lønnsarbeidets posisjon. Etter hva jeg kjenner til er det ikke gjort noen systematiske studier av lønnsarbeidets verdimessige stilling i det nåtidige samfunn, men det er imidlertid mange "tegn i tida" som gjør en slik hypotese aktuell. Bl.a. kan vi tolke stillingsannonserne som slike tegn, de inneholder oftere formuleringer som etterspør "stå-på-vilje" og lignende som gir klar beskjed om at en ønsker jobben skal gå foran det meste. Et annet "tegn i tida" er en tilsynelatende økende vektlegging av organisasjonsfaget. En søker her å utvikle stadig mer raffinerte teknikker for å få de ansatte i bedrifter og offentlige foretak til å yte maksimalt til beste for arbeidsgiveren og de oppgavene denne har definert (se også Braverman referert hos Ritzer 1983: 288). I et intervju i Dagsrevyen 22.08.87 uttaler en direktør i Elektrisk Bureau i Norge, at nå som selskapet skal konkurrere mer aktivt på det internasjonale markedet kan ingen av deres ansatte lenger være ledere i det lokale idrettslaget el.l., bedriften trenger deres fulle innsats i jobben. Velferdspolitisk er det heller ikke noen grunn til å tro at lønnsarbeidets stilling er svekket. Lønnsarbeid framheves stadig som den sentrale komponent i den enkeltes velbefinnende i samfunnet (se f.eks. DNA 1986c: 9, NOU 1987: 9A: 107).

Skjebnen til de fritidsidologiske idéene kan også anvendes som belysning av lønnsarbeidets stilling. Disse idéene har i liten grad vunnet fram i den politiske debatt. Til dette kan en anføre to momenter. Den sentrale virksomhetsformen under kapitalismen er yrkesarbeidet. Yrkesstatusen definerer hvem den enkelte er, ens identitet. Videre er yrket sentralt til plasseringen i det sosiale hierarkiet. En eventuell økning av ens sosiale status skjer også vanligvis gjennom innsats i yrkesarbeid. Å avvise lønnsarbeidet og prioritere "dovenskapens gleder" blir dermed et

solid sosialt avvik. Den sosiale strukturen som belønner "kjærligheten til arbeidet" er svært sterk, og det har i liten grad lykkes fritidsideologene å bryte gjennom denne. I tillegg har en den økonomiske argumentasjon om at enhver arbeidstidsreform "vil koste samfunnet store summer". De som har stått utenfor arbeidslivet, som husmødre og arbeidsledige, har heller ikke blitt noen alliansepartnere for fritidsideologene. Lønnsarbeidets posisjon kan være en viktig forklaringsfaktor. De er svakt organiserte grupper som har vist seg lite mottakelige for noen revolusjonær strategi. De er undertrykt av arbeidssamfunnet og har i sterk grad erfart sin status som annenrangs. Den mest opplagte strategi for dem er å få innpass i arbeidssamfunnet og dra nytte av en yrkesstatus til å styrke sin sosiale og økonomiske posisjon. Fritidssamfunnet er et for fjerntliggende mål, og lønnsarbeidets hegemoni er en mulig forklaring på at de ikke har tatt opp de fritidsideologiske idéene.

En forventning om lønnsarbeidets sterke stilling også i nær framtid bekreftes av to norske framtidstudier. Scenarier 2000 gir klare signaler på at hvis alt skal gå bra med det norske samfunn så må vi jobbe mer. (Scenarier 2000 1987). I arbeidstidsutvalgets framtidsbilde av 6-timersdagen er en pessimistisk til hvilke effekter den vil ha på den reelle mengden av fri tid. Overtidsordninger, unntaksregler, ekstraarbeid osv. regner en med vil redusere effekten av en forkortning i daglig arbeidstid (NOU 9A:1987: 212ff).

Det samme utvalget har gjort en undersøkelse av holdninger til reformer i arbeidstida. 72% av befolkningen ønsker en eller annen reform i arbeidstida, men kun 19% av disse prioriterer en daglig eller ukentlig forkortelse som første valg. Omkring halvparten prioriterer som første valg en reform i pensjonsalderen (Ellingsæter 1987). Disse resultatene ser jeg ikke på som særlig motstridende til antagelsen om lønnsarbeidets sterke stilling. En høy prioritering av pensjonsreformer kan sees som uttrykk for et

spesielt perspektiv på lønnsarbeidets begrensning: Lønnsarbeid er hardt og krevende, og ikke alle er skikket til å delta i arbeidslivet, spesielt ikke eldre mennesker. Disse bør da få bli pensjonister tidligere. Lønnsarbeidets betydning blir kun svekket hos en spesiell gruppe i befolkningen, de eldre, der det har begrenset betydning fra før. Lønnsarbeidet får slik en total reduksjon hos forholdsvis få personer, mens resten av befolkningen beholder den nåværende ordning. Dermed opprettholder lønnsarbeidet sin posisjon blant størsteparten av den yrkesaktive befolkning.

Vi kan konkludere med en hypotese om at lønnsarbeidet står svært sterkt i det nåtidige samfunn. Årsakene til dette kan være flere. Arbeidslivet som kilde til status og anerkjennelse i samfunnet er viktig. En overordnet målsetting om økonomisk vekst har også stor betydning, en økning i næringsaktivitet og produksjon gir en stadig høy etterspørsel etter arbeidskraft.

Gjennom fokuseringen på teknologisk utvikling og lønnsarbeidets verdimeslige posisjon har jeg berørt to forhold som er viktige i videre studier i hovedoppgavens tema. Det er selvfølgelig flere viktige faktorer i tillegg til disse, bl.a. de innsiktene som et ervervet og systematisert i de foregående delene av denne hovedoppgaven. Flere av momentene som er nevnt ovenfor må også i utstrakt grad problematiseres, verken teknologiutviklingen og lønnsarbeidets verdimeslige stilling er her blitt gjenstand for utfyllende kritisk drøfting. Pretensjonen med dette avslutningsavsnittet er imidlertid kun å peke på noen momenter til et videre studium, samt antyde en metodisk tilnæringsmåte.

7.3.3 Scenarioskriving

Scenario-teknikken er et delvis etablert redskap for å skissere alternative utviklingslinjer i samfunnet, eventuelt med vekt på spesielle sektorer, geografiske områder osv.

Scenariet kan beskrives som en form for iscenesettelse av framtida. En presenterer flere framtidsbilder av hva som kan skje, og redegjør for de samfunnsmessige prosessene som ligger til grunn for disse. Scenariene vil alltid grunne seg på et visst innslag av diktning all den tid framtida ikke i kan forutsies. I Norge har bl.a. regionalforskninga gjort bruk av scenarieskriving, og mer nasjonale perspektiver har blitt utlagt av prosjektgruppa "Scenarier for Norge mot år 2000". (Asplund 1979, Norsk institutt for by- og regionforskning 1987, Scenarier 2000 1987)

Utvikling av kort arbeidstids-scenarier vil være av sentral interesse til en videreføring av denne oppgavens tema. Slike vil grunne seg på den samfunnsvitenskapelige innsikt i det nåtidige samfunn, i likhet med de empiriske delene av denne oppgaven. De vil samtidig kunne ta opp i seg de idéene og visjonene som finnes om en samfunnsutvikling der det lønnede yrkesarbeidet får mindre betydning, og den frie tida får økt betydning. Scenariene vil videre kunne konkretisere alternative utviklingslinjer ut i fra de muligheter som gis av vårt teknologiske utviklingsnivå.

Eksempelvis kunne en tenke seg en utviklingslinje henimot et fritidssamfunn, der egenverdien til den frie tidas aktiviteter ble viktigere enn lønnsarbeidet hos store grupper av befolkningen. Et samfunn med en økonomi der lønnsarbeid og produksjon var til for et eget overordnet mål om det gode samfunn, og ikke pekte henimot seg selv som mål, og der en kunne finne noen av fritidsideologenes visjoner realisert. En kan slik se fritidsideologenes tenkning som ansatser til scenarier som vektlegger en sterk svekking av lønnsarbeidet betydning for vår samfunnsordning.

På den annen side kan en tenke seg en utviklingslinje mot et jobbesamfunn der lønnsarbeidssfæren ble et komplekst nettverk av ekstraarbeid, engasjementer, overtidsarbeid osv. som ville undergrave de fleste bestrebelser på å innføre en

forkortet normalarbeidsdag. Allerede i dag antydes fire-
inntektsfamilien som et økende fenomen (Dagbladet 19.03.88).

Videre samfunnsfaglige studier innenfor det felt som denne
hovedoppgaven retter seg mot mener jeg må søke å sette opp
slike alternative utviklingslinjer og skissere mulighetene
for å realisere en ønsket samfunnsutvikling. En må søke å
skape forståelse av hvilke muligheter vi har til ulike
utviklingsveier.

"Det er behov for gode helhetsbilder. Disse helhets-
bildene eller fortellingene må være slik at det enkelte
menneske kjenner seg igjen i dem. Det må kunne utledes
handlingsalternativer og slagord fra fortellingene, og
de må også være åpne i den forstand at nye erfaringer
kan innlemmes i dem og forstås i lys av dem." (Gulle-
stad 1988)

Kobler vi oss tilbake til kortformuleringen av problem-
stillingen, kortere arbeidstid - fri tid til hva?, så står
vi igjen med et sentralt spørsmål: Hva får vi fri tid til å
velge mellom ved en forkorting i arbeidstida? I dag er
valgmulighetene underlagt nåtidens strukturelle betingelser,
men det finnes potensialer til endring, og framtida er i
prinsippet åpen.

LITTERATUR

- Adler-Karlsson, Gunnar. 1979 (1977). Tanker om den fulle sysselsettingen. Universitetsforlaget, Oslo.
- Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon. 1979. Bind 4. Kunnskapsforlaget, Oslo.
- Asplund, Johan. 1979. Teorier om framtiden. Liber förlag, Stockholm.
- Berger, Peter L. og Thomas Luckmann. 1983 (1966). Den samfundsskabte virkelighed. Linhardt og Ringhof, Danmark.
- Bergstrøm, Gøran og Brutus Östling. 1980. "Rätten till arbete eller rätten til lettja? Efterskrift". I: Paul Lafargue. Rätten til lättja. Symposion, Göteborg.
- Bjørgum, Jorunn. 1983. "Historisk streiflyv på 6-timersdagen", kronikk. I: Ny tid, 05.01.83.
- Block, Eskil og Sam Nilson. 1971. Framtiden - hot eller løfte? Albert Bonniers förlag, Stockholm.
- Bunzel, Gustav og Paul Smith. 1979. "De arbejdsskys manifest II (utdrag)". I: Ole Thyssen (red). Arbejde/arbejdsløshet. Skriftrækken Krise og utopi, Gyldendal, København.
- Børresen, Bergljot. 1985. Forhistorien. I: Jorunn Bjørgum, Karin Gundersen, Sissel Lie og Kari Vogt (red). Kvinnenes kulturhistorie, bind 1. Universitetsforlaget, Oslo.

- Bäck-Mattson, Ing-Britt og Eva Vahlne. 1985. Intervju-studie om 6-timmars arbeidsdag. Eskilstuna kommun, Eskilstuna.
- Christensen, Elisabeth Sem. 1985. Når tiderne skifter. Tidsbruk og tidens mening når dagliglivet endres. Case-studier av uføretrygdede og oljependlerfamilier. Hovedoppgave, Intitutt for sosiologi, Oslo.
- Christie, Nils og Kjetil Bruun. 1985. Den gode fiende. Narkotikaproblemer i nord. Universitetsforlaget, Oslo/Christian Ejlers Forlag, København.
- Cooley, Mike. 1986. Londons kris och stadens initiativ, innlegg på Nordisk Sommeruniversitets sommersesjon, Stord.
- Cuvillier, Rolande. 1984. The reduction of working time. International Labour Organisation, Geneva.
- DNA. 1986a. Tid for hverandre. Det norske arbeiderparti, Oslo
- DNA. 1986b. Velferd sammen. Det norske arbeiderparti, Oslo
- DNA. 1986c. Ny vekst for Norge. Arbeiderpartiet. Arbeidsprogram 1986-89. Det norske arbeiderparti, Oslo.
- Ellingsæter, Anne Lise og Susan Lingsom. 1983. Arbeid, fritid og samvær. Endringer i tidsbruk i 70-åra. Statistiske analyser nr. 49, Statistisk sentralbyrå, Oslo.
- Ellingsæter, Anne Lise. 1984. "Kjønn og arbeidstid". I: Tor Rødseth og Kristin Dale Titlestad (red). Kvinner i arbeid. Universitetsforlaget, Oslo.

- England, Paula og George Farkas. 1986. Households, employment and gender. Aldine, New York.
- Fløgstad, Kjartan. 1988. Tyrannosaurus text, artikkel-samling. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Førde, Britt. 1982. "Skal LO spille 2. fiolin". I: Tone ~~B.~~ Jamholt, Kristin Moksnes og Britt Schultz (red). På dagsorden: 6-timersdagen. Tiden norsk forlag, Oslo.
- Gershuny, Jonathan. 1978. After industrial society? The emerging of a selv-service economy. The Macmillan Press, London.
- Gershuny, Jonathan. 1983. Social innovation and the division of labour. Oxford University Press, Oxford.
- Giddens, Anthony. 1987. Social theory and modern sociology. Polity Press/Basil Blackwell, London.
- Gill, Colin. 1985. Work, unemployment and the new technology. Polity Press, Cambridge.
- Gorz, André. 1981 (1980). Farvel til proletariatet. Pax forlag, Oslo.
- Gorz, Andre. 1983. Paradisets veje - kapitalens døds-kamp. Politisk Revy, København.
- Grund, Jan. 1987. "Helse for alle", kronikk. I: Dag-bladet, 26.03.87.
- Grøner, rådgivende ingeniører. 1986. Innsamling og transport av avfall i Troms fylke. Delrapport II. Chr. F. Grøner A.S., Tromsø.

- Gullestad, Marianne. 1984. Kitchen-table society. Universitetsforlaget, Oslo.
- Gullestad, Marianne. 1988. "Forskning og myter", avis-artikkel. I: Arbeiderbladet, 05.01.88.
- Gullichsen, Karin. 1983. Norges husmorforbund og 6-timersdagen, årsmøteinnlegg. Norges husmorforbund, Oslo.
- Habermas, Jürgen. 1985. "Den nya överskådligheten". I: Ord och bild, nr. 3, 1985, s 60-74.
- Hammel, Eugene A. 1984. "On the *** of studying household form and function. I: Robert Mc Netting, Richard R. Wilk og Eric J. Arnould (red). Households. University of California Press, Berkeley.
- Hammersley, Martyn og Paul Atkinson. 1987. Feltmetodikk. Grunnlaget for feltarbeid og feltforskning. Gyldendal, Oslo.
- Hansen, Finn Henry. 1979. "Helsesektoren i velferdsstaten: kjempevekst og fordelingskrise". I: Tidsskrift for samfunnsforskning, bind 20, 219-240.
- Haslebo, Gitte. 1983. Fordeling af tid og arbejde i velferdsstaten. Planstyrelsen, Miljøværnministeriet, København.
- Helldén, Arne. 1979. Arbete. Ur arbetets idéhistoria. Gidlunds, Stockholm.
- Hernes, Helga Marie. 1987. "Arbeidstidspolitik og livsløpspolitikk". I: NOU 1987: 9 B: Vedlegg til arbeidstidsutvalgets innstilling. Kommunal og arbeidsdepartementet, Oslo.

- Holm, Mogens. 1985. "Det dræbende arbejde og fritidens forbandelse". I: John Andresen og Mogens Holm (red). Mindre arbejde - større autonomi. Institutionen Sociologi, København.
- Husen, Michael. 1984. Arbejde og identitet. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, København.
- Højrup, Thomas. 1983. Det glemte folk. Livsformer og centraldirigering. Institut for europæisk folkelivsgranskning/Statens byggerforskningsinstitut, København.
- Illich, Ivan. 1980 (1978). Retten til nyttig arbejdsløshed og dens profesjonelle fiender. Regnbueforlaget, Trondheim.
- Jalmert, Lars. 1984. Den svenske mannen. Tidens förlag, Stockholm.
- Jamholt, Tone B., Kristin Moksnes og Britt Schultz (red). 1982. På dagsorden: 6-timersdagen. En debattbok om arbeidstidsforkortelser. Tiden norsk forlag, Oslo.
- Jensen, Siri. 1983. 6-timersdagen, debatthefte. Kvinnefrontens utvalg for kvinner og arbeid/Kvinnefronten, Oslo.
- Jensen, An-Magritt. 1986. "Har yrkesaktive kvinner et annet fødemønster enn yrkespassive? Illustrasjon av en forløpsanalyse". I: Tidsskrift for samfunnsforskning, 1986, bd. 27, 334-356.
- Johansen, Jørn. 1985. Fremmedgjort arbeid, fremmedgjort fritid. Om forholdet mellom miljøet på arbeidsplassen og bruken av fritiden. Hovedoppgave, Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen.

- Johansen, Anders. 1984. Tid är makt. Tid är pengar. Røda bokförlaget, Gøteborg.
- Kalleberg, Annemor og Svein Hovde. 1986. Arbeidsdelingen i hjemmet. Rapport nr. 5, 1986, Institutt for samfunnsforskning, Oslo.
- Keane, John og John Owens. 1986. After full employment. Hutchinson, London.
- Kelly, John R. 1982. Leisure. Prentice-Hall, London.
- Kildal, Nanna. 1986: "Tidsnorm og arbeidsform." I: Tidsskrift for samfunnsforskning, bind 27, 115-133.
- Kildal, Nanna. 1987. "Hur fri er fritiden?" I: Häftan för kritiska studier: nr. 3, 1987, 41-50.
- Kohn, M. L. og C. Schooller. 1983. Work and personality. Ablex Publishing Corporation, New Jersey.
- Krurarup, Karl og Olaf Rieper. 1981. "Hvad er kvalitative metoder". I: Tom Broch, Karl Krurarup, Per K. Larsen og Olaf Rieper (red). Kvalitative metoder i dansk samfunnsforskning. Nyt fra samfundsvitenskaberne, København.
- Kvale, Steinar. 1981 (1979). "Det kvalitative forskningsinterview - ansatser til en fenomenologisk-hermeneutisk forståelsesform". I: Tom Broch, Karl Krurarup, Per K. Larsen og Olaf Rieper (red). Kvalitative metoder i dansk samfunnsforskning. Nyt fra samfundsvitenskaberne, København.
- Kvinnefronten. 1986. 6-timarsdagen. Når? Korleis? Kvifor? Kvinnefronten, Oslo.

- Laestadius, Staffan. 1986. Senindustriell struktur-
omvandling. En kunnskapsoversikt om teknologisk utvecling
och sysselsetting. Informationskrift nr. 5, Arbetslivs-
centrum, Stockholm.
- Lafargue, Paul. 1970 (1880). Retten til dovenskap. Rhodos
Forlag, København.
- Landsorganisasjonen. 1985. Handlingsprogram 1985-89.
Landsorganisasjonen, Oslo.
- Landsorganisasjonen i Sverige. 1986. Kortare arbetstider.
Publikasjon nr. 3 i serien Jobben och Velferden. Lands-
organisasjonen i Sverige, Stockholm.
- Linder, Staffan Burenstam. 1971 (1969). Det rastløse
velferdsmennesket. Gyldendal, Oslo 1971.
- Ljones, Olav. 1981. "Friere valg av arbeidstid". I:
Sosialøkonomen, nr. 3, 1981, 11-19.
- Lundmark, Lennart. 1986. "Tiden som kvalitet og kvanti-
tet". I: Häftan för kritiske studier, nr. 2, 1986.
- Marx, Karl. 1983 (1890). Kapitalen. Kritikk av den
politiske økonomien, første bok, del 2. Forlaget
Oktober, Oslo.
- Negt, Oskar. 1985 (1984). Det levende arbejde - den
stjalne tid. Politisk revy, København.
- Norman, Victor D. 1987. "Produksjons- og arbeidslivet i
Norge om 15 år". I: Forskning og framtid, nr. 1, 1987.
- Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR). 1987.
Finnmarks framtid. Scenarier i finnmarks fylkes-
planlegging. NIBR-notat, 1987: 117, Alta.

- NOS B 378: Tidsnyttingsundersøkelsen 1980-81. Statistisk sentralbyrå, Oslo 1983.
- NOU 1980: 52 Valg av arbeidstid. Kommunal- og arbeidsdepartementet, Oslo.
- NOU 1987: 9A Arbeidstidsreformer. Kommunal- og arbeidsdepartementet, Oslo.
- NOU 1987: 9B Vedlegg til arbeidstidsutvalgets utredning. Kommunal- og arbeidsdepartementet, Oslo.
- Ottesen, Laila. 1987. "Hele familien spiller fotbold", intervju. I: Universitetsavisen, nr. 18, 1987, Københavns Universitet, København.
- Parsons, Talcott. 1951. The Social System. The Free Press, New York.
- Pax leksikon. 1978a. "Arbeiderpartiet". Av Hans Fredrik Dahl. I: Pax leksikon, bind 1, 145-153. Pax forlag, Oslo.
- Pax leksikon. 1978b. "Landsorganisasjonen". Av Per Maurseth. I: Pax leksikon, bind 4, 114-120. Pax forlag, Oslo.
- Podsk, Klaus. 1985. "Ind i paradiset - men kun med fagforeningene. Interview med André Gorz". I: John Andresen og Mogens Holm (red). Mindre arbejde - større autonomi. Institutionen Sociologi, København.
- Ritzer, George. 1983. Sociological theory. Alfred A. Knopf, New York.
- SABAE. 1979. "De arbejdsskys manifest". I: Ole Thyssen (red). Arbejde/arbejdsløshed. Skriftrækken krise og utopi, Gyldendal, København.

- Sabel, Ola. 1985. Enkätstudie om 6-timmars arbetsdag. Eskilstuna kommun, Eskilstuna.
- Sabel, Ola. 1987. Arbete, arbetstider och tidsanvändning i tre svenska kommuner. Svenska kommunförbundet/Kommunerna och framtiden, Stockholm.
- Sahlins, Marshall. 1974 (1972). Stone age economics. Tavistock Publications, London.
- Scenarier 2000 1987. Scenarier 2000. Tre framtidsbilder av Norge. Redigert av Andreas Hompland. Universitetsforlaget, Oslo.
- Schanche, Monica. 1982. "6 timers arbeidsdag, Gjør din pligt, kräv din rät, Hold sammen". I: Tone B. Jamholt, Kristin Moksnes og Britt Schultz (red). På dagsorden: 6-timersdagen. Tiden norsk forlag, Oslo.
- Skjærpe, Arvid. 1984. Jakten på det gode liv. Universitetsforlaget, Oslo.
- Slagstad, Rune. 1980. Positivism og vitenskapsteori. Et essay om den norske positivismestrident. Universitetsforlaget, Oslo.
- Sorokin, Pitrim A. og Robert K. Merton. 1937. "Social Time: A Methodological and Functional Analysis." I: The American Review of Sociology, vol. 42, 615-629.
- Stigen, Anfinn. 1973. Arbeid og menneskeverd. Gyldendal, Oslo.
- Strømsheim, Gunvor. 1983. "Den sårbare likestillingen". I: Cato Wadel (red). Dagliglivets organisering. Universitetsforlaget, Oslo.

- Svalastog, Sondre. 1986. "Sirkus - brød og velferd", kronikk. I: Dagbladet, 08.12.86.
- Szalai, Alexander (red). 1972. The use of time. Mouton & Co, The Hague.
- Thomas, Keith. 1964. "Work and Leisure in pre-industrial society". I: Past and Present, nr. 29, 50-66.
- Thompson, E. P. 1967. "Time, work-discipline and industrial capitalism". I: Past and Present, nr. 38, 56-97.
- Toffler, Alvin. 1970. Future Shock. Random House, New York.
- Trow, Martin. 1970. "Comment on "Participant observation and interviewing: A comparison"". I: Willian J. Filstead (red). Qualitative methodology. Markham Publishing Company, Chicago.
- Vassnes, Bjørn. 1985. Gjenoppdagelsen av mennesket - det nye paradigmet. Gyldendal, Oslo.
- Vennerød, Christian. 1982. Arbeid mindre! - Lev mer! Hvordan jeg sluttet å la meg plage og begynte å sky jobben. Universitetsforlaget, Oslo.
- Wadel, Cato. 1983a. "Dagliglivet som forskningsfelt". I: Cato Wadel (red). Dagliglivets Organisering. Universitetsforlaget, Oslo.
- Wadel, Cato. 1983b. Om den sosiale konstruksjon av virkeligheten. I dagliglivet og blant samfunnsforskere. Stensil, Institutt for samfunnsvitenskap, Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Wadel, Cato. 1984. Det skjulte arbeid. Universitetsforlaget, Oslo.

- Weber, Max. 1973 (1920). Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd. Gyldendal, Oslo.
- Winch, Peter. 1980 (1958). The Idea of a social science and its Relation to Philosophy. Routledge & Keagan Paul, London.
- Østerberg, Dag. 1980. Samfunnsteori og nytteteori. To essays. Universitetsforlaget, Oslo.
- Ås, Dagfinn. 1978. "Studies of Time Use. Problems and Prospects." I: Acta Sociologica, vol. 21, 125-141.

VEDLEGG 1

Tabellmateriale fra Tidsnyttingsundersøkelsen 1980-81

Tabell 1

Gifte personer i grupper for kjønn og ekteparets yrkesforhold. Tid nyttet til husholdsarbeid. Gjennomsnitt for alle dager. 1971-72 og 1980-81. Timer Married persons in groups for sex and the couple's employment status. Time spent on household work and family care. Average for all days. 1971-72 and 1980-81. Hours

	Begge kjønn Both sexes		Menn Males		Kvinner Females	
	1971-72	1980-81	1971-72	1980-81	1971-72	1980-81
Alle All	4,6 (5 159)	4,2 (4 568)	2,4 (2 442)	2,7 (2 167)	6,6 (2 717)	5,5 (2 401)
Ekteparets yrkesforhold Couple's employment status						
Begge ektefeller yrkesaktive på heltid Both spouses employed full-time	3,4 (846)	3,5 (1 027)	2,2 (403)	2,5 (443)	4,5 (443)	4,2 (584)
Mann yrkesaktiv på heltid, ektefelle yrkesaktiv på deltid Husband employed full-time, wife employed part-time	4,5 (857)	4,1 (1 389)	2,3 (362)	2,6 (683)	6,2 (495)	5,6 (706)
Mann yrkesaktiv på heltid, ektefelle ikke yrkesaktiv Husband employed full-time, wife non-employed	5,0 (2 559)	4,7 (1 299)	2,3 (1 275)	2,6 (667)	7,7 (1 284)	6,8 (632)
Begge ektefeller ikke yrkesaktive Both spouses non-employed ..	5,0 (479)	4,9 (317)	3,3 (199)	3,6 (147)	6,2 (280)	6,1 (170)
Andre ektepar Other married couples	4,2 (418)	4,3 (536)	2,8 (203)	3,3 (227)	5,6 (215)	5,0 (309)

(NOS B 378: 125)

Tabell 2

Foreldre i grupper for kjønn, yngste barns alder og vanlig arbeidstid pr. uke. Tid tilbrakt sammen med egne barn. Gjennomsnitt for alle dager. 1980-81. Timer¹ Parents in groups for sex, age of youngest child and usual hours of work per week. Time spent with own children. Average for all days. 1980-81. Hours¹

	Menn Males					Kvinner Females			
	Yngste barns alder (år)					Yngste barns alder (år)			
	Age of youngest child (age)					Age of youngest child (age)			
	Alle	All	-7	7-12	13-18	Alle	-7	7-12	13-18
I alt Total	4,8 (1 254)	5,3 (606)	4,5 (381)	4,2 (267)	7,4 (1 472)	9,1 (668)	6,9 (436)	5,1 (368)	
Vanlig arbeidstid pr. uke Usual hours of work per week									
0 timer hours) (ikke yrkesaktiv) (non-employed) ..						9,7 (502)	9,8 (316)	7,7 (114)	5,9 (72)
1-29 timer)	4,9 (68)	5,6 (36)	: (16)	: (16)	7,2 (560)	8,8 (241)	6,5 (180)	5,4 (139)	
30-39 ")	5,0 (210)	5,4 (120)	4,4 (52)	4,5 (38)	6,2 (216)	7,8 (60)	6,7 (80)	4,5 (76)	
40-44 ")	4,9 (598)	5,3 (268)	4,7 (208)	4,5 (122)	5,7 (163)	7,6 (38)	6,4 (52)	4,2 (73)	
45 timer og over hours and over ..	4,6 (350)	5,3 (166)	4,1 (101)	3,7 (83)					

¹ Personer med uoppgitt samvær er holdt utenfor.

¹ Persons with unknown time together with others are not included in the table.

(NOS B 378: 125)

Tabell 3

Foreldre i grupper for kjønn, vanlig arbeidstid pr. uke og yngste barns alder, etter tid tilbrakt sammen med egne barn. Gjennomsnitt for mandager til fredager. 1980-81 Parents in groups for sex, usual hours of work per week and age of youngest child, by time spent with own children. Average for Mondays to Fridays. 1980-81

	Menn Males							Kvinner Females						
	Timer pr. dag. Hours per day				Gjen- Tallet på nom- observa- snitt sjoner Average Number of observations			Timer pr. dag				Tallet Gjen- på ob- snitt sjoner		
	I alt Total	0	-2	2-3	4-	Ave- rage	Number of observations	I alt Total	0	-2	2-3	4-	Gjen- snitt	på ob- serva- sjoner
	Prosent Per cent				Timer Hours		Prosent				Timer			
I alt Total	100	12	13	31	43	3,9	890	100	5	4	16	76	7,0	1 065
VANLIG ARBEIDSTID PR. UKE USUAL HOURS OF WORK PER WEEK														
0 timer (ikke yrkesaktiv) hours (non-employed)														
Yngste barns alder Age of youngest child														
Under 7 år Under 7 years	100	-	-	3	96	9,6	219	100	4	4	6	87	7,4	83
7-12 år 7-12 years	100	4	9	23	64	5,5	47	100	4	9	23	64	5,5	47
13-18 år years														
1-29 timer hours														
Yngste barns alder														
Under 7 år	100	11	11	22	56	5,4	27	100	1	1	6	93	8,6	172
7-12 år	100	:	:	:	:	:	15	100	4	4	23	70	5,8	133
13-18 år	100	:	:	:	:	:	12	100	6	8	35	52	4,9	106
30-44 timer														
Yngste barns alder														
Under 7 år	100	7	10	36	46	4,5	80	100	2	2	7	89	7,2	44
7-12 år	100	16	18	29	37	3,6	38	100	4	4	18	75	6,5	51
13-18 år	100	:	:	:	:	:	23	100	15	16	28	41	3,8	61
45 timer og over														
Yngste barns alder														
Under 7 år	100	11	10	31	47	4,1	300	100	-	-	17	83	7,5	30
7-12 år	100	16	14	28	42	3,6	232	100	5	5	15	74	5,0	39
13-18 år	100	13	16	36	35	3,5	142	100	9	17	36	38	3,7	53

(NOS B 378: 125)

Tabell 4

Personer i flerpersonhusholdning i grupper for kjønn og sosioøkonomisk gruppering/vanlig arbeidstid pr. uke. Døgnet etter tid tilbrakt med forskjellige personer. Gjennomsnitt for alle dager. 1980-81. Timer¹ Persons in multi-person household in groups for sex and socio-economic group/usual hours of work per week. The day by time spent with different persons. Average for all days. 1980-81. Hours¹

		Tid tilbrakt		Time spent		Tallet på observasjoner Number of observations
I alt Total	Alene Alone	Med bare husholdningsmedlemmer With household members only	Med husholdningsmedlemmer og andre With household members and others	Med bare andre With others only		
MENN MALES	24,0	15,7	4,7	1,6	2,0	2 891
Vanlig arbeidstid pr. uke hours of work per week						
0 timer (ikke yrkesaktiv) hours (non-employed)	24,0	14,1	4,9	1,5	3,5	507
1-29 timer hours	24,0	15,8	4,2	1,2	2,8	158
30-39 "	24,0	15,4	5,1	1,8	1,7	380
40 timer og over hours and over .	24,0	16,2	4,6	1,6	1,6	1 780
KVINNER FEMALES	24,0	14,4	5,9	1,9	1,8	3 041
Vanlig arbeidstid pr. uke						
0 timer (ikke yrkesaktiv)	24,0	13,2	6,5	2,2	2,1	1 154
1-29 timer	24,0	14,5	6,1	1,9	1,5	918
30-39 "	24,0	15,3	5,3	1,9	1,5	460
40 timer og over	24,0	16,0	4,5	1,6	1,9	438

¹ Se note til tabell 2.

¹ See note to table 2.

(NOS B 378: 121 - utdrag)

Tabell 5

Personer i grupper for kjønn, yrkesaktivitet og familietype, etter tid nyttet til fritidsaktiviteter. Gjennomsnitt for mandager til fredager. 1980-81 Persons in groups for sex, employment status and family type, by time spent on leisure activities. Average for Mondays to Fridays. 1980-81

		Timer pr. dag					Hours per day	
		I alt	-2	2-3	4-6	7-	Gjennomsnittlig tid til fritidsaktiviteter	Tallet på observasjoner
		Total	Prosent	Per cent			Average time on leisure activities	Number of observations
							Timer Hours	
Alle	All	100	8	25	43	23	5,2	4 784
MENN MALES								
Yrkesaktive Employed								
Enslige	Single persons	100	12	24	43	22	5,1	443
Gifte med barn	Married persons with children ¹	100	13	36	38	12	4,3	1 025
Gifte uten barn	Married without children	100	7	32	41	19	4,9	360
Ikke yrkesaktive Non-employed								
Enslige		100	1	11	39	49	7,2	258
Gifte med barn ¹		100	-	15	40	45	6,7	55
Gifte uten barn		100	2	11	26	61	7,7	128
KVINNER FEMALES								
Yrkesaktive på heltid Employed full-time								
Enslige		100	4	26	51	18	5,2	238
Gifte med barn		100	15	32	40	14	4,2	323
Gifte uten barn		100	14	30	45	11	4,4	204
Yrkesaktive på deltid Employed part-time								
Enslige		100	4	20	48	28	5,8	94
Gifte med barn		100	10	27	48	15	4,7	495
Gifte uten barn		100	3	28	50	20	5,1	133
Ikke yrkesaktive Non-employed								
Enslige		100	3	12	46	40	6,6	336
Gifte med barn		100	5	19	49	28	5,6	414
Gifte uten barn		100	3	9	45	43	6,6	226

¹ Enslige forsørgere er her gruppert sammen med gifte med barn.

¹ Single parents are in this table grouped together with married persons with children.

(NOS B 378: 113)

VEDLEGG 2

Renovatørundersøkelsen

OVERSIKT

1. Brev til renovatørene 06.10.86. Sendt til tillitsvalgt i to eksemplarer med anmodning om å la dem sirkulere i en lunsjpause.
2. Brev sendt ut til hver av renovatørene, samt vedlegg med nærmere informasjon om mitt prosjekt. Datert 24.11.86.
3. Intevjuguide.

Per Solvang
Institutt for samfunnsvitenskap
Universitetet i Tromsø
Postboks 1040
9001 TROMSØ
Tlf. 86268

Tromsø 06.10.86

Til renovasjonsarbeiderne i Tromsø

EN UNDERSØKELSE OM REDUSERT ARBEIDSTID

Undertegnede studerer samfunnsfag ved Universitetet i Tromsø. I forbindelse med studiet skal jeg skrive en hovedoppgave. Det emnet jeg har bestemt meg for er arbeidstid og velferd.

I den senere tid har det kommet i gang en debatt om reduksjon i arbeidstiden. Mange mener ny teknikk og automatisering gjør at vi ikke må arbeide så mye som nå hvis vi vil ha arbeid for alle. Kortere arbeidstid blir også i økende grad sett på som et viktig velferdsgode for den enkelte. Flere grupper har et bestemt krav om 6-timers arbeidsdag, mens andre vil ha lengre ferie eller lavere pensjonsalder.

Det jeg er blitt spesielt interessert i er hva folk mener om redusert arbeidstid og hva en reduksjon vil bety for dem. Som en del av min hovedoppgave er jeg interessert i å intervjuer folk som praktiserer kort arbeidstid på en eller annen måte.

Etter hva jeg har forstått har de kommunale renovasjonsarbeiderne på mange steder i landet et slags akkordsystem, og kan etter en ekstra innsats avslutte dagen litt tidligere enn hva som er vanlig. Dette har jeg forstått gjelder også i Tromsø.

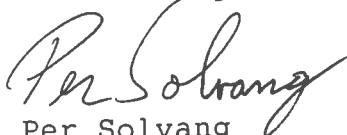
Det jeg er interessert i er rett og slett å intervju renovasjonsarbeidere i Tromsø om temaet arbeidstid og velferd. Hvorfor prioriterer Dere kort arbeidstid forholdsvis høyt? Hva betyr dette for den personlige velferd? Hvilke holdninger har Dere til andre måter å forkorte arbeidstida som f.eks. lengre ferie og lavere pensjonsalder?, osv. Hva Dere bruker fritida til er også et tema jeg er interessert i å spørre om.

Personvernet vil bli sikret etter de strenge krav som stilles til intervjuundersøkelser. Ingen opplysninger vil kunne tilbakeføres til enkeltpersoner. Hvis det skulle være ønskelig kan Dere anonymiseres også som gruppe, f.eks. som transportarbeidere i en by i Nord-Norge.

Min hovedoppgave er ikke beregnet til å være ferdig før om et års tid. Hvis Dere ønsker det kan jeg allikevel ha ferdig en delrapport om intervjuundersøkelsen en gang tidlig på nyåret.

Etter avtale med tillitsvalgt Odd Brenneset vil jeg i lunsjpausen førstkommande onsdag komme og prate litt nærmere om mine ønsker om samarbeid. Eventuelle spørsmål vil også kunne bli besvart.

Med vennlig hilsen

Per Solvang

Hovedfagsstudent

Per Solvang
Institutt for samfunnsvitenskap
Universitet i Tromsø
Postboks 1040
9001 TROMSØ
Tlf. 86268

Tromsø 24.11.86

Renovatør
Tromsø

EN INTERVJUUNDERSØKELSE BLANT RENOVATØRENE

Som du kanskje er kjent med arbeider jeg med en intervjuundersøkelse blandt renovatørene i Tromsø (se vedlagt orientering).

I den forbindelse vil du i løpet av de nærmeste ukene eller tidlig på nyåret bli kontaktet pr. telefon for avtale om intervju.

Intevjuene vil ta ca. en time. Tid og sted for intervju avtales på ditt ønske når jeg tar kontakt. Aktuelle steder er vanligvis hjemme hos den som intervjues, på kafé, på arbeidsplassen etter jobb eller et seminarrom på universitetet.

Vedlagt følger en orientering om undersøkelsen og bakgrunnen for denne.

Med ønsker om et godt samarbeid

Per Solvang

Hovedfagsstudent

Per Solvang
Institutt for samfunnsvitenskap
Universitetet i Tromsø
9000 Tromsø
Tlf. 86268

Tromsø 24.11.86

Til renovatørene i Tromsø

EN UNDERSØKELSE OM REDUSERT ARBEIDSTID

Undertegnede studerer samfunnsfag ved Universitetet i Tromsø. I forbindelse med studiet skal jeg skrive en hovedoppgave. Det emnet jeg har bestemt meg for er arbeidstid og velferd.

I den senere tid har det kommet i gang en debatt om reduksjon i arbeidstiden. Mange mener ny teknikk og automatisering gjør at vi ikke må arbeide så mye som nå hvis vi vil ha arbeid for alle. Kortere arbeidstid blir også i økende grad sett på som et viktig velferdsgode for den enkelte. Flere grupper har et bestemt krav om 6-timers arbeidsdag, mens andre vil ha lengre ferie eller lavere pensjonsalder.

Det jeg er blitt spesielt interessert i er hva folk mener om redusert arbeidstid og hva en reduksjon vil bety for dem. For å belyse dette i min hovedoppgave er jeg interessert i å intervjuer folk som praktiserer kort arbeidstid på en eller annen måte.

De kommunale renovatørene har på mange steder i landet et slags akkordsystem, og kan etter en ekstra innsats avslutte dagen litt tidligere enn hva som er vanlig. Dette har jeg fått bekreftet gjelder også i Tromsø.

Det jeg er interessert i er rett og slett å intervju renovatørene i Tromsø om temaet arbeidstid og velferd. Hvorfor prioriterer Dere kort arbeidstid forholdsvis høyt? Hva betyr dette for den personlige velferd? Hvilke holdninger har Dere til andre måter å forkorte arbeidstida som f.eks. lengre ferie og lavere pensjonsalder?, osv. Hva Dere bruker fritida til er også et tema jeg er interessert i å spørre om.

Personvernet vil bli sikret etter de strenge krav som stilles til intervjuundersøkelser. Ingen opplysninger som brukes vil kunne tilbakeføres til enkeltpersoner.

Min hovedoppgave er ikke beregnet til å være ferdig før om et års tid. Allikevel vil jeg ha ferdig en delrapport om intervjuundersøkelsen en gang tidlig på nyåret. Denne kan da vurderes med tanke på en eventuell anonymisering av Dere som gruppe i min hovedoppgave, f.eks som transportarbeidere i en by i Nord-Norge.

Onsdag 15.10 var jeg i lunsjpausen hos Dere og orienterte om mine ønsker om samarbeid. De som var tilstede hadde ikke noe i mot at renovatørene som gruppe deltok i mitt opplegg.

Med Hilsen

Per Solvang

Hovedfagsstudent

INTERVJUGUIDE

I ORIENTERING

Intervjuperson orienteres om mitt opplegg og hvilken del han har i dette.

Stikkord:

Student

Hovedoppgave

Debatt om arbeidstid

Undersøke holdninger

Taushetsplikt og anonymisering

1. Personalialia

1. Kjønn
2. Alder
3. Utdanning
4. Sivilstand (inklusive samboerstatus)
5. Barn; antall, kjønn og alder.
6. Husstand. Hvem bor du sammen med?

2. Lønnsarbeid

1. Hvor mange år har du arbeidet i renovasjonen?
2. Hva gjorde du før du begynte i renovasjonen?
3. Hadde du noen spesiell grunn til å søke arbeid i renovasjonen?

4. Har du lang reisetid til jobb én vei?

5. Hvilke erfaringer vil du si du har med den spesielle arbeidstidsordninga du har i R?

Stikkord: Arbeidstempo

Arbeidstid

7. Dere hadde en avspaseringsordning som ble opphevet sommeren 85. Benyttet du deg av denne? Hva brukte du friukene til?

8. Har du lønnsarbeid/annet arbeid i tillegg til jobben i R?
Hvis ja: -hvor mye i uka?

hvorfor?

9. Arbeider ektefelle/samboer?

Hvis ja: -hvor mye i uka?

Med hva?

3. Fri tid

1. Hva vil du si du bruker tida di på utenom jobben?

2. Når du går fra jobben om dagene, hva gjør du vanligvis de to-tre første timene?

3. Hva slags aktiviteter tror du at du får bedre tid til enn andre p.g.a. den spesielle arbeidstidsordninga

A) OMSORG

Hvis barn:

1. Hvis barn 1 til 11 år:

Hvordan ordner du/dere omsorg for og tilsyn av barnet utenom eventuell skole?

2. Synes du at du får bedre tid til å være sammen med barna p.g.a. den arbeidstidsordninga dere har i renovasjonen? Hvordan?

SMÅ BARN

3. Pleier du ofte:

å legge barna?

hjelpe med av og påkledning?

leke med dem?

følge til og fra barnehage?

STØRRE BARN

4. Pleier du ofte :

Gjøre praktiske ting hjemme sammen med ungene?

Hjelpe med lekser?

Delta sammen med dem i lek?

Følge til og fra fritidsaktiviteter?

Delta i møter eller organisasjonsvirksomhet i forb. med barna?

Følge til lege, tannlege o.l.?

3. Hvis ektefelle/samboer:

Vil du si at en av dere har hovedansvar for omsorgen av barnet/barna?

Hvis ja: Hva tror du er grunnen til dette?

4. Har du eller ektefelle pleie av eller tilsyn med andre nære slektninger?

Hvis ja: -Hvor mye tid i uka?

-Hvilken arbeidsfordeling og bakgrunn for denne?

B) HUSARBEID

1. Tror du arbeidstidsordninga har mye å si for hvor mye husarbeid du gjør?

Hvordan?

2. I husholdningen, hvor mye gjør du av:

Matlaging?

Oppvask?

Vask og rydding av hus?

Vask og vedlikehold av tøy?

Innkjøp av dagligvarer?

Vedlikehold og rep. av hus?

Vedlikehold og rep. av bil, båt o.l.?

(Ingenting, 1/4-del, halvparten osv.)

3. Hvis ektefellen hadde samme arbeidstid som deg, hvordan tror du det ville ha virket?

Husarbeid?

Omsorg?

Hva slags syn har du på likestilling mellom kjønnene?

C) FRI TID

1. Hva vil du si er de viktigste tingene du bruker fritida til når du ser bort i fra omsorg og vanlig husarbeid?

2. Har du noen spesielle hobbyer/fritidsaktiviteter?

Hvor mye tid bruker du i uka?

Når i uka?

Hvis sesongbetont hobby: Hvor mye tid pr. uke i sesongen, og hvor lang er denne?

3. Hva betyr arbeidstida for hobby/fritidsaktivitetene?

4. Har ektefellen noen spesielle hobbyer eller fritids-aktiviteter?

5. Deltar du for tiden i noen form for kurs eller studievirksomhet?

Hvis ja: Hva slags?

Hvor mye tid i uka?

6. Ser du mye på TV? (skjema)

Hvor lenge ser du vanligvis på TV en vanlig :

Hverdag (mandag til torsdag)

Fredag

Lørdag

Søndag

(Halvtimesnivå, vinterhalvår)

7. Ser du mye video? Antall filmer i uka?

8. Leser du mye aviser.

Antall?

Tid pr. dag (hverdag)?

9. Kan du si litt om du er mye på:

-Kino, teater.

-Kafé, restaurant.

Når?

4. Flerkategorispørsmål og avslutning.

1. Hvis begynt i renovasjonen siste 10-15 år:

Hvis du husker tilbake til når du begynte i renovasjonen. Var det noe du syntes du fikk mer tid til da i forhold til da du var ved din tidligere arbeidsplass?

2. Hvis du tenker på den tida på våren det er mest å gjøre i renovasjonen. Hva slags aktiviteter mener du det går ut over når arbeidstida øker.

3. Hvis du fikk ny jobb med stemplingsur og 8 timers arbeidsdag. Hva slags aktiviteter tror du det ville gå ut over?

Stikkord:

Husarbeid?

Omsorg?

Samvær?

ektefelle?

andre?

Hvile?

Hobby/fritidsaktiviteter?

Personlige ærend?

Deltidsarbeid?

4. Kunne du tenke deg å ha lengre daglig arbeidstid mot å få :

a) 4-dagers uke?

b) tilsvarende høyere lønn? (betalt for hver ekstra time)

c) -----"----- lengre ferie?

d) lavere pensjonsalder? (fra vel 60 år)

5. Hva synes du om idéen om et friår etter fylte førti samt redusert arbeidstid (4-6 timer) den tiden du forsørger små barn?

6. Kunne du tenke deg å ikke ha jobb samtidig som du fikk utbetalt full lønn?

7. Er det noen viktige momenter i forbindelse med den arbeidstidsordninga du har nå som du mener har kommet dårlig fram i dette intervjuet?
